

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Herner János, Horváth Iván, Margócsy István, Szilágyi Ákos, Török András.
Főmunkatárs: Lengyel László, Olvasószerkesztő: Barabás András.

»Végy két érvénysóvár pszichopatát...«

SZENTÁGOTHAJ JÁNOS

*»Úgy irtózom a jugoszláv diplomáciától,
mint ördög a szenteltvíztől!«*

MILORAD PAVIĆ

»Nagy érdemei vannak a pálinkának...«

SMUÉL JOSZÉF AGNON



Mcmxcii Július

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA NEGYVENKILENC FORINT



Keglovich Emőke
Fényképész és festő Szeged

Mcmxcii Július

NEGYEDIK ÉVFOLYAM HETEDIK SZÁM

Gyáni Gábor A hagyomány mint politikai kultusz 3

Ken Kalfus A szerbeknek, szeretettel 7

Milorad Pavić S.O.S. a pravoszlávokért 11

Svetlana Slapšak A régészeten túl 15

Végel László Rovátkák (2) 17

Gergely Ágnes *Casa Negra* 22

Kukorelly Endre Érzelmes iratok 23

Ambrus Judit *Samsa és a visszhang* 25

Albert Kaufmann *Versek* 37

Smuél Jozsef Agnon A nagyúr öltözéke 39

Csengery Kristóf *Versek* 48

Romuald J. Misiunas Kalinyingrad? Königsberg? Kantgrad? 51

Szentágothai János Előszó 52

Szigethy Gábor M. S. 58

Szabó Judit Hol a nagyapám? 60

Drago Roksandić Csakugyan a hősookról van szó? 63



E számunkat a szegedi Kossuth-szobor avatásán készült fényképpel, s annak részleteivel illusztráltuk.

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. A 2000 EGYESÜLET FOLYÓÍRATA. FELELŐS SZERKESZTŐ: MARGÓCSY ISTVÁN. GAZDASÁGI VEZETŐ: ERÉNYI ÁGNES. SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: GÓZ GABI. A 2000 EGYESÜLET ELNÖKE: RUTTNER GYÖRGY. LEVÉLCÍM: 1117 BUDAPEST, KARINTHY FRIGYES ÚT 11. TELEFON: 182-1291.

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAGZGATÓ. CÍM: BUDAPEST XIII. VÁG UTCA 13. TELEFON: 140-9950. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTA-HIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLEPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII. LEHEL ÚT 10/A ALATT KÖZVETLENÜL, POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK RT. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 490 FT, FÉL ÉVRE 245 FT, NEGYED ÉVRE 147 FT. A SZEDÉS A HVG PRESS KFT FÉNYSZEDŐ RENDSZERÉN KÉSZÜLT, GOUDY OLD FACE, WALBAUM ANTIKVA ÉS NICHOLAS COCHIN BETŰKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: PENYVESI LÁSZLÓ. SZEDTE: MACHAN ESZTER. NYOMTA A PALLAS LAPNYOMDA LAJOSMIZSÉN. FELELŐS VEZETŐ: ABLAKA ISTVÁN.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK A KIADÓBAN.

TÁMOGATÓINK: A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM, A SOROS ALAPÍTVÁNY, A JÓZSEF ATTILA ALAPÍTVÁNY, AZ IPARBANK RT ÉS A HUNGEXPO RT.

A művészet katonái

SZTÁLINIZMUS ÉS KULTÚRA

Szerkesztette György Péter és Turai Hedvig

A könyv elsősorban az ötvenes évekről szól, arról a korszakról, amelynek hivatalos művészetét Kelet-Európában nem az alkotásvágy, hanem a pártdirektívák irányították.

A kötet szerzői

Szilágyi Ákos	Sinkó Katalin
György Péter	Peternák Miklós
Ferkai András	Kovács András Bálint
Rényi András	Tokaji András
Szücs György	Beke László
Zwickl András	Standeisky Éva

arra keresik a választ, milyen volt az a művészet, amelynek példát kell mutatnia, de példaképekért alig fordulhatott a múlthoz, amelynek nem voltak hagyományai, prüdériája felöltöztette az atlétát, kendőt köttetett a nők fejére. A sztálinizmusnak meg kellett húznia a művészetben éppúgy, mint a történelemben azt a határt, amelynek egyik oldalán a tabuk erdejével, a másikon a hatalom apológiájával, az egyiken az elnyomással, a másikon az istenítéssel sikerült megteremtenie saját legitimitását.

152 OLDAL, ÁRA: 650,- FORINT

A hagyomány mint politikai kultusz

GYÁNI GÁBOR

Ú

jabban mind többet hivatkoznak nálunk a hagyományokra. A „történelmi tradíció”, a „nemzeti hagyományok” lassanként szinte etalonnak számítanak a jó és a rossz megkülönböztetésében. A hagyományoknak ez az egyre feltűnőbb kultikus tisztelete elsősorban a politika világában mutatkozik. Politikailag az az egészséges, a rendszerváltás irányába mutató, halljuk-olvassuk nap mint nap, ami megfelel nemzeti hagyományainknak. Legutóbb az MDF egyik, politikai publicisztikájáról ismert parlamenti képviselője írta a *Magyar Hírlapban*, hogy a legnagyobb ellenzéki párt, az SZDSZ 1990-es jó választási eredménye „nem állt összhangban” a „magyar történelmi tradíciókkal”. Ezért – szövegkövetkeztetése – ennek a pártnak nincs, nem is lehet nagy politikai jövője.¹

A hagyományéltetés nemegyszer megvádolt liberális politikai eszmerendszer képviselői maguk is úgy vélik, hogy politikai életképességük nem lehet teljes a hagyomány legitimációja nélkül. Hiszen csak ezzel magyarázható az a törekvésük, hogy egy másfajta hagyományt nevezzenek meg a maguk „mentségére”. Ilyenkor a liberális, a polgári demokrata vagy csak a demokrata szellemi örökség képviselőinek ismert, kevésbé variált névsorát szoktuk viszontlátni.²

Hogy a hagyomány a politikai hitelesség és érvényesség mércéjeként milyen nagy jelentőségre tett szert az utóbbi egy-két évben, az lemérhető a nagy nemzeti ünnepek rangjára emelt október 23. és kivált március 15. megünneplésének eseménytörténetén. Kinek van rá joga, hogy nemzeti ünnepeinket nyilvánosan megülje, és azt ki hogyan teheti? Kérdések, melyekről az utcákon, a köztéren olykor nem pusztán elvi, hanem fizikai eszközökkel is megvívott vita folyik az eltérő politikai hitvallású közösségek vagy szervezett politikai erők között. A túlfűtött diskurzus mögött az a kérdés áll: kinek mi a köze múltunkhoz, ahhoz amit abból e nemzeti ünnepek rituáléi közvetítenek? Pontosabban szólva: kinek a politikai igazolására szolgál 1956 és 1848? Szinte bizonyos, hogy annak a heves reakciónak is ez volt a ki nem mondott értelme, amely az MSZMP 1992. március 15-i megemlékezésének szólt Debrecenben a Nagytemplom előtti Kossuth-szobornál. A közvélemény széles körei által igencsak vitatott státusú Thürmer-féle párt számára is létkérdésnek tűnt ugyanakkor, hogy legitim ünneplőként be tud-e kapcsolódni az ország politikai közösségébe. Ők mindenesetre arra tettek kísérletet, hogy elfogadtassák magukat ezzel a szélesebb magyar közvéleménnyel, s ehhez a hagyományok, az immár nem kommunista tradíciók nyilvános tiszteletén keresztül vezet az út.

Több mint feltűnő tehát a hagyomány mai politikai funkciója, nevezetesen hogy a sikeres politizálás mércéjeként a múlt, mint a közelmúlt tagadásának továbbvitele szolgál. S ez talán érthető is, hiszen olyan átmeneti időszaka-

kat élünk, amikor a politikai pártprogramok, kivált a kormányprogram gyakorlati eredményességéről még nincs, nem lehet kellő tapasztalat. De vajon csupán ennyi lenne rá a magyarázat; nincs-e mögötte valami más, valami mélyebben fekvő ok is? S egyáltalán, vajon nem rendel-e a dolgok ilyen alakulása?

Mindazok, akik a magyarországi, tágabban a kelet- és közép-európai átalakulást némi távolságból, kívülről figyelik, gyakran értetlenül állnak ezek előtt a fejlemények előtt. Nem értik, hogy ezek a talán forradalminak is vélhető kelet-európai változások miért ragaszkodnak olyan elemi erővel a múlt újrafolytatásához, a régebbi keletű tradíciók föllelivenítéséhez. Számukra paradoxnak tűnik a hagyomány itteni vitalitása, hiszen a forradalom maga az egyszeri és teljes újjászületés. Ahogyan Hannah Arendt megfogalmazta, a forradalommal újakezdődik a történelem, a forradalom az a bizonyos nulla pont.³ Így szól tehát a forradalom modern, legalábbis a 18. század végétől érvényes jelentése. A hagyományokhoz való görcsös ragaszkodás Kelet-Közép-Európában megfigyelt jelensége teszi bizonytalanlanná az elemzőt, aki hajlamos lenne a radikális változásokat forradalmiként láttatni.

Ez az ellentmondás, megítélésem szerint, jórészt azonban csak látszólagos, egy olyan gondolkodásmód következménye, amely szereti a valóságot steril fogalmakhoz igazítani, azokon keresztül megítélni. Ráadásul e gondolkodási kultúra részesei a hagyományra is úgy tekintenek, mint valamely pöre adottságra, az értékek, a magatartásformák készletén kapott örökségére.

D

e térjünk vissza egy rövid időre a már szóba hozott nyugati elemzőkre. Az egyesek által „konzervatív forradalomnak” (Ernst Nolte), vagy nem modern értelemben vett forradalomnak (Ralph Dahrendorf, Jürgen Habermas) értékelt magyar, cseh, lengyel és többi átalakulás más fogalmakban is értelmezhető.⁴ A konzervativizmus, a régmúlt iránt manapság megnyilvánuló heves vágy, mondják mások, abból ered, hogy a hirtelen jött kommunista összeomlás felkészületlenül érte a tartós politikai apátiába süllyedt társadalmakat. A határozott jövőkép kétségtelen hiánya – gondolja François Furet – szükségyszerűen fordította tekintetüket hátra a múltba, fel-fokozva ezzel a „restauráció vad szenvedélyét”.

De másként is megközelíthető a kérdés. Megkockáztatható az a nem is túl merész kijelentés, hogy a szóban forgó kelet- vagy közép-európai társadalmak, nem is beszélve az oroszról és a többi szovjetunióbeliről, valóban mások, mint a modernitást (netán a posztmodern lelket?) képviselő, a kelet-európaiak számára Európát magát fémjelző nyugati

társadalmak. Vagyis: a saját hagyományok restaurációját Európa utolérésével kombináló posztkommunista politikai rezsimnek nem kívánnak egyebet, mint hogy e népek valódi énjét, ami – ugye – a múltjukban rejlik, valahogyan belecsempészessék az elkerülhetetlennek tűnő európaizálódási (egyszerre demokratizálódási, valamint gazdasági modernizációs) folyamatba. Végül olvasható olyan vélemény is, miszerint mindebben a kommunista totalitarizmus valódi természete, gyenge hatékonysága, nem igazán totalitárius hatalmi befolyása fejeződik ki ellentmondást nem tűrő módon. Ez az évtizedekig korlátlanul tűnő hatalmi berendezkedés képtelenség bizonyult eltüntetni a múlt ideológiáit és strukturáit, amelyek az összeomlás másnapján azonnyomban feléledtek Csipkerózsika-álmukból. „Úgy tűnik, mintha semmi sem veszett volna el, és semmit sem felejtettek volna.”⁵

Hagyjuk most a külső megfigyelők vélekedéseinek további számbavételét és tegyük világossá: nincs is olyan mély szakadék forradalom és hagyomány között, mint ahogy azt a 20. század végi nyugati politikai és szellemi paradigmákhoz szokott elmék nemegyszer feltételezik. A félreértést feltehetően az okozza, hogy a hagyományok újraélesztése vagy feltámasztása aligha pusztán múltba menekülés. Történelmi perspektívában tekintve tagadhatatlan, hogy a hagyománykultusz valójában aktív „hagyományteremtés”, amely igen gyakran kíséri a politikai demokrácia kiterjesztését, mint egy új állami berendezkedés megszilárdulási periódusait. Az uralmi formák változásának folyamatait átszövő élénk hagyományalkotási gyakorlat olyan történetmitológiák kidolgozására adott lehetőséget, amelyek alapjaivá válhattak születőben lévő politikai kultúráknak. Az ilyen „történelmi mítoszokban” a bonyolult politikai eszméket mindenki számára viszonylag felfogható módon ki lehetett fejezni, sőt meg lehetett jeleníteni, az esztétikai hatáskeltés révén az elvont ideológiák érzelmelemeltíthetőek, átélhetővé lettek.

A „politikai hagyományok kitalálása”, miként azt Eric Hobsbawm részletesen bemutatta az 1870 és 1914 közötti Nyugat-Európa és Észak-Amerika példáin keresztül,⁶ olyan virágzó „iparág” volt, amely buzgó állami és lelkes társadalmi aktivitást kívánt. A hagyomány ilyen módon nem számított többé merőben történelmi adottságnak, nem merült ki az antikvárius merengésben, hanem „teremtett múlt” gyanánt a találékony fantázia műveként elevenedett meg. A hagyományteremtők viszonylag szabadon válogathattak a múlt valóságos vagy elmosódott tényei között, hogy belőlük szimbólumokat, rituális mementókat állítsanak elő, összefüggő mitológikus történetet stilizáljanak állami vagy pártérdekek igazolása céljából. A hagyomány tehát, és ez gondolatmenetünk summája, nem van, de szüntelenül *keletkezik* mindenkor újraalkotói kezében.

A hagyományteremtés klasszikus esetei között említhetjük a népi, a plebejus kultúra nemzeti kultúrába integrálásának gyakorlatát akkor, midőn a nemzet kulturális önmeghatározása került éppen napirendre – nálunk szinte az egész 19. század folyamán. Fejős Zoltán rekonstruálta nemrégiben azt a múlt század végi, 20. század eleji hagyományalkotási folyamatot, melynek nyomán – egyetlen vonatkozásban – kialakult a „népművészet” máig érvényes fogalma. A népművészet nemzeti hagyományok közé iktatásának az volt a legfőbb előfeltéte-

le, hogy a legfelső rétegek körében az 1880-as évektől élénk érdeklődés kísérte a népművészet tárgyvilágát. A kalotaszegi és egyéb varrottások, ezek az olykor a császári udvari és más arisztokrata körökben is közkedveltté vált divatcikkek, a „háziiparilag művelt népművészet” piacra szánt termékei egy „kitalált”, de legalábbis újraalkotott hagyományt képviselnek. Hiszen a „háziipari keretek megteremtése a legtöbb helyütt együtt járt népművészeti ismeretek-technikák, motívumok felelevenítésével s ismételt elterjesztésével. Ez részben meghosszabbította a tradicionális népművészet életét..., részben azonban az újratanulás, az archaizálás, alkalmazkodva a piaci termeléshez, meg is változtatta a népművészet belső fejlődését... Lényeges, hogy a népművészeti divat a hagyományörzést, a pusztuló népművészet megújítását hirdette. Ez a hagyományörzés ugyanakkor a hagyomány *alkotását* is jelentette: a múltra hivatkozva új tárgyfelelések, új kompozíciók alakultak ki, új alap- és nyersanyagokat használtak, s részben új munkaszervezeti formák között alkottak. Ezáltal a nemzeti kultúrának is új szimbólumai jöttek létre.”⁷

Számos hasonlóan revelatív példát hozhatnánk még a hagyományteremtésnek erről az aktusáról. Itt van például a folklór mint művi alkotás intézményesedése. A 19. század eleji ambiciózus törekvés a „szép” folklór szövegek selektív összegyűjtésére és írásos rögzítésére kezdetben abból nyerte ösztönzését, hogy beleilleszkedett a magyar nyelvújítás mozgalmába; utóbb a nemzeti költsézet megteremtésére szülte az újabb igényeket a hagyomány újraalkotása iránt. „Ez az alapvető törekvés természetesen magyarázhatja azt az értelmezést, amely a népköltészeti szövegeken elsősorban az archaizmust, valamint a szépséget kérte számon, s ahol ezt nem találta, vagy az nem volt elképzelésének megfelelő, ott mintegy »besegített«.”⁸ A nemegyszer teljesen áttisztított, javított régi/új folklór így lett az „ősi”, a „primitív” emlékezet szöveges lenyomatává, s mint ilyen vált a nemzeti kultúra történelmi mélyrétegévé.

A politikai legitimációs céljait szolgáló hagyományteremtésnek az kölcsönöz ma térségünkben különösen nagy jelentőséget, hogy egyszeriben kiderült: a közelmúlt még részeiben sem folytatható, és elvileg vállalhatatlan. Ezzel karöltve járt együtt a felismerés, hogy a *forradalmi újraélesztés* és a *nemzetfelelti történelemformálás* (internacionalizmus és osztályharc) mint eszmények végképp csődbe jutottak. Ha viszont általuk nem rendezhető be egy életképes és humanus emberi világ, akkor a bolsevik népboldogítás eszméjét a *folytonosság* és a *nemzetközpontség*, egyszerűen a *nemzeti hagyományyszerűség* jegyében lehet meghaladni. Ezért gondolom azt, nem véletlen, sőt bizonyára szükségszerű, hogy a hagyományokhoz történő radikális visszatérés lépett elő politikai vezéreszmévé. De nem azért, mert a megtagadni kívánt kommunista közelmúlt propagandájában olyannyira történelemellenesnek, vagy történelmen kívülinek mutatta önmagát, vagy mert, mint gyakran vádolják vele, olyannyira visszaélt a történelem értelmezésével, hogy egyenesen meghamisította azt. Persze ettől sem riadt vissza, ám a hagyományok mai reneszánszának nem ez a mozgatórugója.

E társadalmak több évtizedes gyakorlata bizonyítja, hogy deklarált nemzet- és történelemfeleltiségük ellenére az egyes kommunista rezsimek meglehetősen változatos módon viszonyultak a nemzeti múlthoz. Magyarország példája is arra vall, hogy nincs e téren egyöntetűség, sőt ez a viszony az időben is változhatott. Közismert, hogy az 1950-es évek rákosizmusa komoly erőfeszítéseket tett saját „tör-

ténetmitológiájának" a kiagyaltására. Ez a historikusan kidolgozott ideológia a függetlenségi- és az osztályharcos közdelmek egybefonódó történeti ívére vezette vissza a „haladó hagyományok” fogalmát. A Kádár-rendszer azonban, mint ahogy azt Szabó Miklós is kimutatta, gyökeresen szakított az efféle, „barokkos nacionalista” historizált politikai kultusszal. Mint írja: „Az 1956 utáni rendszer saját ideológiáját a történelem teljes tagadására építette fel. Ennek módszere nem az ellenkonceptió gyártása volt, hanem az a sokkal hatékonyabb eljárás, hogy a rendszer minden vonatkozásban úgy viselkedett, hogy történelem nem létezik.”⁹ Az élet minél konzekvensebb depolitizálása, véli a szerző, egyenlő az ideológia dehistorizálásával.

De vajon azért támadt fel újra az igény ma a múlt politikailag motivált autentikus birtokbavételére, mert a Kádár-rendszer 56 emlékének elfojtása és az apolitizmus mindennapi habitussá szilárdítása végett számúte ideológiájából a történetiséget? Aligha. Ezt a feltevést közvetve az is cáfolni látszik, hogy a környező volt kommunista országokban a miénkhez igen hasonló hagyománykultusz bontakozott ki a rendszerváltások (ha valóban annak minősül mindegyik) másnapján. Márpedig ezen országok egyikében-másikában a megbukott rezsim nem a kádári történelemtagadó ideológiai pragmatizmusról, hanem a Rákosi-féle nemzeti történetmitológiák elevenségéről voltak ismertek. Gondoljunk csak Ceausescu Romániájára. Ugyanakkor tény, hogy ott is hasonló erővel törnek felszínre a kommunizmus által elnyomott, nemegyszer már halottnak vélt múltbéli eszmék és politikai struktúrák.

A szemünk előtt zajló politikai kultúraformálás során a hagyományok „kitalálóra” az a feladat vár, hogy megmutassák az utat, amely a politikai „normál-állapot” (Szabó Miklós) visszaállításához vezet. Hogy ki milyen irányban tájékozódik, hogy miféle aktuális politikai érdekek igényeit célozzák meg az alternatív hagyományfogalmak kidolgozói – mindezek érzékeltesére célszerű lesz néhány példát említeni. Olyan témát igyekeztem találni, amelyen bemutatható egyazon történelmi anyag eltérő hagyományokká formálása. Ilyen a „polgárosodás” fogalma.

A tőkés magángazdaság (s csak átmenetileg vegyesgazdaság) és a parlamentáris demokrácia útját járó posztkommunista kelet- és közép-európai népek számára aligha közömbös, hogy van-e értékelhető múltja kurrens „polgárosodásuknak”, s ha van, mi használható fel abból akár csak referenciaként, például pozitív történelmi tradíció gyanánt a késő 20. században. S természetesen jobb minél előbb tisztázni: a polgárosodás mai követelménye nem ugyanolyan illúziókergetés-e, mint volt a kommunizmus „aberrált” útkeresése előre a múlt nélküli jövőbe? Kérdések, amelyek felvetése nélkül csak hiányos, a főleg élettelen történeti mitológiák állíthatók elő, melyek képtelenek reális összeköttetést teremteni a remélt jövő és az újraalkotott múlt között.

A „polgárosodás”, mint a múltból a jelenig érő, vagyis szakadatlanul zajló társadalmi folyamat doktrínáját elsőként Szelényi Iván fogalmazta meg szigorúan szaktudományos keretek között. Mint talán ismert, hiszen Szelényi elgondolásait publicisztikai formában is népszerűsítette, az úgynevezett „megszakított polgárosodás” fogalom a Kádár-rendszerben virulens második gazdaság értelmezésére szol-

gált. Szelényi szerint a háztáji gazdaságok szerény alapjain tenyésző kisárutermelő, az állami redistribúció rendszerétől elszakadó, attól némiképpen emancipálódó, lényegében vállalkozói etosú társadalom a történelmi folyamatosság megnyilvánulása. Benne és általa alkalmasint a hazai polgárosodás több mint egy évszázados hagyománya éledt újra; a jelenséget ezért ő a polgárosodás visszatéréseként értékeli, amelyet a kommunista politikai-gazdasági berendezkedés olyan drámaian szakított meg az 1940-es évek végén. A „redistributív gazdaság vasabroncsaiban” magának teret hódító vállalkozói tevékenység, a „kispolgárosodó magyar paraszt és munkás” szívós önmegvalósítása a legvilágosabb jele a polgárosodás elfojthatatlan történelmi életképességének. Szelényi „megszakított polgárosodás” elmélete, az „organikus pályára való visszatérés” eme determinisztikus víziója tehát azt sugallja, hogy Magyarország történetileg kijelölt egyedüli esélye az önmegvalósításra, a benne mindig is szunnyadó polgárosodási hajlam szabad kibontakoztatása. Ahogy vitapartnereinek válaszolva ő maga fogalmaz. „A kommunizmus negyven éve sikertelen, felülről irányított forradalom volt. Bármilyen drasztikusan szakította is félbe a bolsevik, nagy társadalmi kísérlet a hazai polgárosodásnak a múltban is már oly gyakran megakadt folyamatát, társadalmunk az első adandó alkalommal igyekszik visszatérni arra a pályára, amelyen évtizedek vagy évszázadok óta volt.”¹⁰

Ezzel az itt nagyon sommásan vázolt, történetileg persze fölöttébb hiányosan megokolt „fátumszerű polgárosodási” mitológiával szemben merőben más elképzelések is megfogalmazódtak e témában. A kifejezetten a hagyományteremtés tudatosságával a modorában előadott, a történeti tényekkel olykor nagyvonalúan bánó stilizálás nyomait magán viselő további „történeti mitológia” nem tagadja, de nem is becüli sokra a polgárosodás mai politikai követelményét és múltbéli teljesítményét. Szerzője szerint a magyar társadalom soha nem „alulról”, a „termelés oldaláról” polgárosodott, a folyamatot felülről kezdeményezték, onnan tartották kézben, s erre egyik korban sem a társadalom „szerves feszítőereje kényszeríti a ... politikát”. A hazai polgárosodás „terjedelmét”, olvassuk Tőkész Lászlónál, a dualizmus korában is a „birodalmi központ és a magyar nemzeti érdekek politikai érdekképviseleinek kompromisszuma határozta meg”. A polgárosodás, vagy inkább polgárosítás autentikus képviselői, ennek megfelelően, a régi renddel gyorsan kiegyező vékony nagypolgárság, és kivált a régi magyar középosztály, valamint az arisztokrácia, akik a „valódi, a körülményekkel számoló polgárosodás fő vonalát” képviselték, hiszen ők azok, „akik éppen a törékeny egyensúlyok politikai stabilitása érdekében felfedezik, illetve ismét előveszik a felülről vezényelt technokrata típusú modernizáció módszerét.”¹¹

A múlt e szemléletmódja jegyében tör a szerző pálcát napjaink túlzott polgárosodási igényei fölött. Ez a valós helyzettel nem számoló polgárosodási törekvés ugyanis, állítja, nem más, mint „a polgári társadalom dekadens, materialista alapon álló, csupán fogyasztási értékrendjének” történő szolgai behódolás. S erre az a Kádár-rendszer szoktatta rá az embereket, amely pusztán csak az „álminkat és vágyainkat ... polgárosította”, anélkül, hogy mindezek kielégítésének termelésbeli és etikai alapjait is létrehozta volna.¹²

Az érdekes az, hogy a „polgárosodás” fenti két igencsak ellentétes történeti mítosza, újraalkotott hagyománya hasonló esélyekkel pályázhat a mai kormánypolitika legitimációs szükségleteinek kielégítésére. A határozottan „társadalomelvű” és a „harmadik utas” kistermelői társadalom ideáljával is kacérkodó Szelényi-féle polgárosodás-hagyomány,¹³ vagy a leplezetlenül „államelvű” Tőkéczi-féle „hagyományos magyar polgárosodás” koncepció egyaránt szolgálhatja a mai kormánykoalíció érdekeit. Számomra ebből az a tanulság, hogy hozzá kell szoknunk a gondolathoz: bár lehet, hogy a „történelmi tradíciók”, a „nemzeti hagyományok” mint a politikai kultúra kötőanyagai még sokáig fontos szere-

pet játszanak majd, az azonban szinte bizonyos, hogy az újraalkotott hagyomány nem parcellázható szét olyan tiszta alakzatokra, mint a pártpolitikai élet. Ám ma még az sem dőlt el végérvényesen, s a „polgárosodás” mint felkínált hagyomány azt meg is mutatta, hogy mennyire tehető majd koherenssé az egyes politikai érdekcsoportok által birtokba veendő hagyományfogalom. Hajlok arra, hogy kételkedjek az olyan törekvések sikerességében, amelyek csak restaurálni vagy csak kritikusan feldolgozni kívánják a múltat. Ez az alternatíva, amely vádként és igényként nemegyszer elhangzik a liberális ellenzék részéről,¹⁴ legalább annyira élettelen és abszurd, mint az a kormánykoalíciós igény, amely a maga számára vindikálja a „nemzeti hagyományok” folytatásában rejlő politikai legitimitációt.

JEGYZETEK

- 1 Debreczeni József: Szabaddemokraták tündöklése és nyomorúsága. *Magyar Hírlap*, 1992. március 24. 7.
- 2 Beszédés tény, hogy amikor Bauer Tamás a Rádió 168 óra című műsorában reflektált Debreczeni cikkére, erre a mondatra válaszul egy másfajta hagyomány iránti szabaddemokrata igényt hangtatott.
- 3 Hannah Arendt: *A forradalom*. Bp. 1991.
- 4 A különféle nyugati vélekedéseket és vitákat Andrew Arato mutatja be a BUKSZ 1992. nyári számában megjelenő írásában.
- 5 Slomo Avineri: Gondolatok Kelet-Európáról. *Magyar Lettre Internationale*, 1992. tavasz, 19.
- 6 Eric Hobsbawm: Tömeges hagyománytermelés: Európa 1870-1914. In: Hofer T. – Niedermüller P., szerk.: *Hagyomány és hagyományalkotás*. Tanulmánygyűjtemény. Bp. 1987.
- 7 Fejős Zoltán: Népművészeti divat a múlt század végén és a századelőn. In: Hofer T., szerk.: *Népi kultúra és nemzettudat*. Tanulmánygyűjtemény. Bp. 1991. 152.

- 8 Niedermüller Péter: *A magyar folklor szöveghezisának megkonstruálása a 19. században*. In: Uo. 20.
- 9 Szabó Miklós: *Restauráció vagy a történelem kritikus feldolgozása*. Kézirat.
- 10 Szelényi Iván: Válasz a Szocialista vállalkozók című könyvem kritikáinak. *Replika*, 1990/2. 78.
- 11 Tőkéczi László: Vitairat a magyar polgárosodásról – álom és valóság. *Századvég*, 1991/2–3. 57.
- 12 Uo. 58–59.
- 13 Ld. Szelényi Ivánnak *A magyar polgárosodás esélyei* címmel először a *Hitel* 1989. 16. számában, utóbb a *Századvég* 1991. 2–3. számában megjelent írását. Mindemellett távol áll tőlem, hogy sugalljam: Szelényi legitimációs ideológiának szánta „polgárosodási” elméletét, amelyet jóval a politikai rendszerváltás előtt kidolgozott.
- 14 Például Szabó Miklós megfogalmazásában, idézett írásában.



A szerbeknek, szeretettel

KEN KALFUS

Itt, a kazárok elveszett birodalmában, amelynek fővárosában az elmúlt egy évben éltem, a férfiak és a nők bölcsességet a mellükből merítik, mint ha előbb lenyelték volna. Tyúkjaik „időtojásokat” tojnak. Ha a tojásokból kellemetlen napok akarnak kikelni, meg lehet enni, hogy ne kelljen átélni őket. A kazárok hétfajta sóhoz imádkoznak.

Mindeközben újabb tűzszünet szakítja félbe azt a háborút, amely szégyent hozott mind győzteseire, mind legyőzötteire. Kórházak és iskolák rétettek a föld színével egyenlővé a gránátok záporában. Ósi városok és települések állnak romokban. Élve vájják ki a civilek szemét. Az öldöklés annyira vak, hogy a harcoló felek még ellenségük identitásában sem bizonyosak. Egyesek szerint az ellenség a szerbek, illetve a horvátok; mások szerint az usztasák, illetve a csetnikek; vannak, akik a Kelet, illetve a Nyugat ellen harcolnak. És megint mások ezt a háborút a Kazár Birodalomnak a történelem ellen vívott, az évezrednél is régebbi harcának látják.

Milorad Pavić *Kazár szótára*, a tobzódó képzelet regénye 1984-ben jelent meg Belgrádban, abban a városban, amely egyszerre fővárosa a Szerb Köztársaságnak, a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság maradványainak és a képletbeli Kazár Birodalomnak. A regényt – 1988-as első angol kiadását követően – világszerte a posztmodern újítás mérföldköveként ünnepelték. A könyv két, mindössze néhány apró részletben különböző változata – a „női” és a „férfi” példány – a kortárs irodalomelmélet legellentmondásosabb eszméivel játszik el; főként azokkal, amelyek a nyelv szerepét firtatják az emberi gondolat megformálásában.

Az elismerések özönében (a művet 26 nyelvre fordították le) többé-kevésbé elsikkadt a *Kazár szótár* politikai üzenete, amely az immár kihalt kazárok sorsát a szerbekével kapcsolja össze. Pedig a regény létfontosságú politikai prófécia is: nemcsak a szerbek világképéhez kínál kulcsot, de azoknak a nemzeti konfliktusoknak a megértéséhez is, amelyek Jugoszláviától Közép-Ázsiáig és a Kaukázusig négy és fél ezer kilométer hosszan lángba borították a világot. Ez az a terület, amely egykor magába foglalta a kazár földeket, kijelölte határait.

Egy elismert, avantgárd közép-európai író, gondolnánk, nem is hirdethet mást, mint békét és internacionalizmust. Pavić azonban rácsafol erre: őt a jugoszláv polgárháború egyik harcosaként tartják számon, az elmúlt tíz év lázongó Szerbiája mögött álló irodalmi erőként. A *Kazár szótár* nemzeti kiáltvány. Romantikus díszletei mögött megtalálhatók mindazok a sérelmek, amelyek a szerbeket szembe-

fordították a Balkán-félszigetet lakó többi néppel. A regény cselekménye szerint – ami egyébként nem minden mozzanatában felel meg a 7. és 8. századi Délkelet-Európát benépesítő kazárok valódi történetének – a kazárok kihasználása egyrészt a keresztény Európa és a muzulmán Kelet közötti kényes helyzetükkel függ össze, másrészt azokkal a próbálkozásaikkal, hogy kielégítsék a birodalmukban lakó nem kazár népek igényeit.

Pavić és a szerbek, Jugoszlávia legnagyobb etnikai közössége azt gondolja, hogy a jugoszláv kísérlet hasonlóképpen kismozgatta őket Jugoszlávia többi népe, a horvátok, a szlovének, a macedónok, a magyarok és mindenekelőtt az albánok javára. A szerbek szerint Joszip Broz Tito marsall olyan országot kreált, amely elnyomta a szerb kultúrát és vallást, míg a másokét hagyta virágozni; nem engedett szerbeket a legmagasabb állami tisztségekbe, és soha nem ismerte el azokat a hatalmas emberáldozatokat, amelyeket a század két világháborújában elszenvettek.

Második és harmadik regénye, a *Teával festett tájkép* (az Egyesült Államokban 1990-ben jelent meg) és az Amerikában még ismeretlen *A szél belső oldala* Pavićot Jugoszlávia legjelentősebb élő írójává avatta. A kazár főváros könyvesboltjainak sokszínű és zsúfolt kirakatában nemrégiben három könyv is megjelent róla: egy vele készített interjúsorozat, egy kritikai dicshimnusz, és egy gyűjtemény, amely a *Kazár szótár* ünneplő, otthon és külföldön frott műbírálókat tartalmazza. S bajosan telik el hét anélkül, hogy Pavić cikkekben, esszéikben, interjúkban el ne magyarázná honfitársainak, hogy miről is szól valójában ez a háború.

AKneza Mihailován találkozom vele, egy magánvendéglőben, ami fölött egy bank székel. A szertartásosan viselkedő, 62 éves Pavić rendel: rakiját, vörösborot, marhahúslevest, benne egy egész csipős pirospaprikával, gargantuai méretű tálon kecskehúst és hozzá sült paprikát salátának.

Ez úgymond ismerkedési vacsora, de Pavić négy órán át szónokol egyfolytában, főként a háborúról. Aztán megint találkozunk, és megint a háborúról beszélgetünk.

A kazár fővárosban ezekben a napokban a háború a beszélgetés egyetlen témája, a rögeszme, a szenvedély, a vonatkoztatási pont. S ráadásul nem is ez a háború, hanem németek, osztrákok, bolgárok, törökök és mások ellen vívott, századokkal ezelőtti háborúk, amelyek megmozgatják a szerbek képzelőerjét és a megfelelő összefüggésekre ágyazzák a mostani konfliktust. A szerbek egyre elszigeteltebbnek érzik magukat, egyre több félreértést vélnek saját maguk körül felfedezni, miközben gigászi harcukat vívják

azok ellen az erők ellen, amelyek legalább olyan mitikusak, mint a Pavić által ábrázoltak.

„Európában minden háború vallásháború” – jelenti ki Pavić elegánsan ejtett, közép-európai angolsággal. Pavić összeesküvést szimatol; a Balkánon az összeesküvés-elméletek irodalomnak számítanak. – „Nyugat-Európa ki akarja tolni a nyugati kereszténység határát Keletre, a szerb nép, az ortodox népek rovására, és ehhez, az ortodox kereszténység elpusztításához, mint az évszázadok során mindig, a muzulmánok támogatását használja fel.” A Vatikán ily módon szövetségre lépett Jugoszlávia muzulmánjaival és Közép-Európa „kitűnő újfasiszta államaival” – Horvátországgal, Szlovéniával, Ausztriával, Magyarországgal és az újraegyesített Németországgal –, hogy tömeggyilkos háborúban végezzen a Horvátországban élő 600 000 szerbrel.

Pavić lassan beszél, hogy legyen időm szó szerint lejegyezni mindazt, amit mond. Azzal a homályos elképzeléssel ültem le ehhez az ebédhez, hogy a cikkemben valahogy egymáshoz igazítom a liberális demokratikus eszméket és azt, amit Pavić a szerb történelemtől gondol. Némi megértéssel viszonyulva a szerbek félelméhez a független horvát államtól, azt kutatom, hogyan lehetne ezt a kegyetlen polgárháborút egy nagyobb, valamelyest reményt keltő kontextusban, egy irodalmi kontextusban értelmezni. A diktatúráktól és az idegen uralomtól megnyomorított országokban a nemzeti identitás talán az újjáépítéshez nélkülözhetetlen, progresszív erő is lehet; mint ahogy Pavić nacionalizmusa is lehetne emberarcú, s szolgálhatna példaként Kelet-Európa és a volt Szovjetunió felemelkedő nemzeti elötte.

Nem tiltakozom akkor, amikor a vatikáni összeesküvést részletezi, s amikor a muzulmánokról szól, arra gondolok, hogy mint minden szerb, ő is retteg a többségében muzulmán albánok lakta Koszovó tartomány elvesztésétől. Lehetőséget kínálok Pavićnak arra, hogy finomítsa az elhangzottakat, s azt az ellenvetést teszem, hogy a jövőben az európaiaknak egyre kevesebbet kell majd törődniük a vallási és a nemzeti hovatartozás kérdéseivel. Pavić udvariasan, de ellentmondást nem tűrően ezt az érvelést „kommunista filozófiaként” söpri le az asztalról. „Itt senki nem veszi be ezt a filozófiát. Az internacionalizmust meg a humanizmusról szóló dumát. Nekünk csak a túlélésen kell gondolkodnunk, mert a kommunista uralom a szerb nép létét sodorta végveszélybe.”

Kezdem újragondolni cikkemet.

A háború mind nagyobb méreteket ölt, a gazdaság az összeomlás küszöbén tántorog, az idő mind hidegebbre fordul. Az irodalmi Nobel-díjat az apartheid elleni harc egyik kiemelkedő alakja nyeri el – pedig az elismerés, vélük sokan Szerbiában, Pavićot illetné meg. Ez az ötlet a *Kazár szótár* bármely rémlátomásával felveszi a versenyt. Pavić egy cikket nyom a kezembe, amelyben arra szólítja fel a szerb parlamentet és a szerb akadémiát, hogy távolítsák el mindazon kisebbségek képviselőit a soraikból, amelyek anyanemzeteinek parlamentjeiben és akadémiáiban nincsenek szerbek. Az intolerancia eme sikolya hallatán minden bizonnyal megborzongott a Nobel-díj bizottság – Szerbia 3,4 millió nem szerb polgáráról nem is beszélve.

Pavić fejében először 1953-ban fordult meg a *Kazár szótár* gondolata, s a kazárok sorsát kezdettől fogva a szerbekével kapcsolta össze. Apja családját a 17. században erőszakkal térítették katolikus hitre; Milorad Pavić azóta az első gyakorló ortodox a családban. „Én is kazár vagyok, mert a családomnak hasonló sors jutott, s a végén visszatértünk eredeti vallásunkhoz. Ez az analógia rendkívül so-

kat jelentett nekem, mert a *Kazár szótár* írása közben úgy éreztem, hogy magamról írok.”

A *Kazár szótár* után következő regényeket szintén a szerb történelem színezi, s tartalmukat és formájukat hasonló játékoság jellemzi. A *Teával festett tájkép* „átlósan” és „függőlegesen” elrendezett fejezetei „megoldhatók”, mint valami keresztretjtvény, s a hősei között szerepel egy gazdag építész, aki Tito fényűző rezidenciáinak a mását akarja felépíteni. Az idei év bestsellere, *A szél belső oldala*, Héró és Leander mítoszát eleveníti fel: két belgrádi szerelmesről szól, akik közül az egyik a 18. század fordulóján, a másik pedig e század elején élt, s az idő szakadékaán át próbálnak egymásra találni. A könyv – amely talán a legkönnyebben érthető Pavić-regény – egyik felét fejjel lefelé nyomták, s az olvasó mindkét borítónál belefoghat – attól függően, hogy melyik szerelmes nézőpontjára kíváncsi. Pavić 18. századi Leandere egy templomot épít, miközben a törökök és az osztrákok Belgrád elfoglalásáért harcolva porig rombolják a várost. A templom az emberi túlélés jelképe a háborús időkben; s Pavić azt állítja, hogy *A szél belső oldala* pontosan ugyanezt a gesztust képviseli.

Pavićnak szemernyi kétsége sincs műveinek humanizmusa és egyetemessége felől. „Azért fogtam bele a *Kazár szótárba*, hogy leírjam Broz Tito rendszerét; de nem bírálni akartam, mert úgy gondoltam, hogy az olyan dolgokat, mint Broz brutalitása, nem elég bírálni. Inkább a helyzet definiálására törekedtem; egy bármely korra és bármely helyre érvényes definíció felvázolására.”

De valóban „bármely korban és bármely helyen” érvényes definíció-e a *Kazár szótár*? Sok hazai és külföldi bírálója vélt egyetemes témát felfedezni a műben: azt, hogy a zsidók, az örmények, sőt a szlovének, s velük együtt minden kis nemzet tagjai veszélyben lévő kazárok; s egy francia kritikus egyenesen azt jelentette ki: „mindnyájan kazárok vagyunk”. És ha a regény első olvasói nem ismerték fel azonnal az üzenet speciálisan szerb mivoltát, annak okát abban kell keresnünk, hogy a világ irodalmi közvéleménye nem szokott hozzá a kozmopolitizmusát érő kihívásokhoz. A *Kazár szótár* olvasói – épp a művészet mai állását híven tükröző posztmodernizmusa okán – épp olyan magától értetődően nemzetek fölöttinek tekintették, mint teszem azt a *Száz év magányt*.

Am ha meg akarjuk érteni a jugoszlávai polgárháborút, meg kell hallanunk Pavić üzenetét, amely a kis nemzetek által fenyegetett nagy nemzetekhez szól. Amikor Pavić arra figyelmezteti a szerbeket, hogy őket is a kazárok sorsa éri utol – a kazároké, akik vonakodtak élni birodalmi előjogaikkal –, nem másra szólítja fel népét, mint hogy ne hagyja veszni „birodalmát”, Jugoszláviát, s hatalmát a benne lakó népek fölött.

Ez persze csak az én véleményem, amit – mintegy kísérletképpen – jó néhány nyilvános fórumon el is mondtam itt, a kazár fővárosban. Pavić minden egyes találkozásunkor kínosan ügyel a barátságára: kedves feleségem iránt érdeklődik, újjévkora keblére ölel. De mélyeséges csalódottsággal beszél az öt ért „támadásaimról”. Most, bár szívéllyessége egy pillanatra sem lankad, kijelenti, hogy még életében nem találkozott olyan megátalkodott szerbofóbiával, mint amelyet én terjeszték. Azt követelem tőle, hogy tegyen a helyemre.

A cáfolat homályos, köntörfalazó. Pálinka és török kávé fölött birkózunk egymással. Végül kijelenti, hogy a 20. században a két legtoleránsabb nemzetet, a szerbeket és a zsidókat kis híján kiirtották. A tolerancia elpusztítja azt a nemzetet, amelyik gyakorolja: „erre tanft minket az élet”. „Egyébként is – teszi hozzá – én nem vagyok demokrata. Én arisztokrata vagyok. Tudja, hogy mit írtam a Kazár szótárban: »A demokrácia picfafüst.«”

„Milyen füst? Puskafüst? A demokrácia puskafüst?”

„Nem. Pisa. Pisafüst. Hogy kell angolul mondani? Tudja, a női nem szerv.”

„A demokrácia picfa-füst?”

„Pontosan. Nem tudom, Christina ezt hogy fordította le.”

Később megnézem. A fordító, Christina Pribičević-Zorić az Ördög szájába adott sort így fordította le:

„Your democracy sucks.” A kezembe temetem az arcom.

Tehát így állunk. Miközben ezt írom, ENSZ békefenntartó erők kelnek útra a kazárok elveszett birodalma felé. Ezzel egy időben a Jasenovacot elfoglaló horvát csapatok a koncentrációs tábor múzeumából állítólag elvitték a II. világháborús horvát bábállam és több százezer szerb polgári lakos megsemmisítésének idejéből származó kiállítási tárgyakat. Koszovón letartóztattak 11 állítólagos terroristát.

Unokatestvérem – egy zsidó kardiológus – azt írja Szociából, a fekete-tengeri üdülővárosból, hogy polgárháborútól tart a „muzulmánok” és a kozákok között.

A Grúziában, a Kaukázusban, Oroszország egyes részein és Horvátországban illetve a Koszovóban tomboló szektariánus erőszak két földrajzi vonal mentén robbant ki: a már nem létező szovjet birodalom déli végein, és nem kisebb hevességgel s ugyanilyen sokatmondóan a még kevésbé létező török birodalom északi határvidékén. A 16. században ezeken a tájakon diadalmaskodott az iszlám a keleti kereszténység – Bizánc – fölött, s a két civilizáció konfliktusa a 20. század küszöbén sem szűnt meg. A jugoszláv polgárháború, lehet, csak az új világháború egyik frontja.

Milorad Pavić nem a faji felsőbbrendűség tamtamját püfölő egyszerű nacionalisták egyike. Pavić nem bigott – művei ehhez túlságosan is multikulturálisak, túlságosan is ékesszólóan ünnepelnek más civilizációkat. Pavić egy új, világméretű harc baljós próféciáját hozta el közénk, a jövő század olyan ideológiáját, amely a lehető legtávolabb áll az európai gondolkodás fő áramlatától. Nem is olyan soká Kelet-Európa és a volt Szovjetunió más nemzetei is a fasizmus örvényeiben, limányjaiban és fő sodrásában láthatjuk viszont. Talán. Ha az elkövetkezendő néhány évtized története Konstantinápoly örökösének a túlélésért és a hatalmi státusért folytatott harcáról szól majd, Pavić művei minden bizonynyal kulcsként fognak szolgálni e történet megértéséhez.

FORDÍTOTTA BOJTÁR B. ENDRE



Tokaji Írótábor

[1992. AUGUSZTUS 21-23]

A nyilvánosság révén hívjuk újra íróársainkat, hozzátartozóikat és az érdeklődőket a két éve megújult Tokaji Írótáborba, amely az irodalom önkormányzata szellemében, az egyetemes magyar irodalom fórumaként működik.

Összejövetelünkön szellempezsdítő, hiteles és jó tokaji bor mellett azt kívánjuk megvitatni és megvizsgálni, hogy az elmúlt negyedszázadban az írói autonómia milyen kísérletei és változatai alakultak, alakulhattak ki térségünkben.

Kiindulópontul 1968-at választottuk. Egyre több nyilatkozat, visszaemlékezés, vallomás erősíti meg azt a feltevést, hogy a párizsi diákmozgalmak, a prágai tavasz és a budapesti új gazdasági mechanizmus, a hozzájuk fűződő remények, s a bukást követő illúzióvesztés volt az alapja az új felismeréseknek, autonómia-kísérleteknek és szerepválasztásoknak, melyek végső soron a három évvel ezelőtti

földesuszamlásszerű rendszerváltozásokhoz térségünkben elvezettek. Nem kívánunk sem mérleget vonni sem tudományos összegzést adni a korszakról, még kevésbé sebeket osztani vagy éppenséggel sebeket mutogatni. Párbeszédet szeretnénk különféle írócsoportok között. Szeretnénk írók, kritikusok, történészek

eleven vitájában közelebb kerülni saját félmúltunkhoz, az irodalom számára sem nélkülözhető önismerethez. **Korforduló. Kísérletek és változatok az autonómiára 1968-1992.** című tanácskozásunk előadói: *Balassa Péter, Bertha Zoltán, Kántor Lajos, Márton László, Szilágyi Ákos, Tornai József*, s remélhetően azon kiváló íróársaink, akik felhívásunk nyilvánosságra hozataláig még nem adtak választ felkérésünkre.

Az írótábor keretében megrendezzük a fiatal írók nevezetes 1969-es lillafüredi találkozóján résztvettek fórumát. Külön szeretettel hívjuk és várjuk a táborba fiatal, pályakezdő íróársainkat.

Részvételi díj három napra (augusztus 21-23.): 700 forint. Hozzátartozóknak és érdeklődőknek 2000 forint. Ezért biztosítjuk a teljes programban való részvételt, napi háromszori étkezést és a szállást 3-4 ágyas, hideg-melegvízes mosdós szobákban. Külön igényre, saját költségen 1-2 ágyas, fürdőszobás szobákban szállodai elhelyezést is.

Jelentkezéseket írásban és telefonon is elfogadunk, a beérkezés sorrendjében, július 31-ig, a Miskolc, Postafőok 375., H-3501 levélcímen, vagy a budapesti (061) 167-1432-es, üzenetrögzítő telefonon.

A Tokaji Írótábor Kuratóriuma

Cseres Tibor, Csoba Tamás, Hegyi Imre, Hubay Miklós, Koczás Sándor, Lakatos István, Majer János, Mezey Katalin, Petőcz András, Pomogáts Béla, Radnóti Sándor, Serfőző Simon, Szabó György, Székelyhídi Ágoston, Tarján Tamás, Cs. Varga István, Zimonyi Zoltán

S.O.S. a pravoszlávokért

MILO GLIGORIJEVIĆNEK NYILATKOZIK

MILORAD PAVIĆ

Pavić úr, az ön könyvei a világ minden táján, sok-sok államban „hazára letek”. Amikor ön külföldre utazik tehát, nem ismeretlenként érzéke idegen országokba. Éppen azért, mivel ön gyakran utazik, hadd kérdezzem meg, mit jelent határainkon kívül ma azt mondani: szerb vagyok?

– 1918-ban, amikor Szerbia belépett Jugoszláviába, a szerbek elvesztették az identitásukat és a nevüket, és a szerb írókról mint jugoszláv írókról kezdtek beszélni. Ez az állapot mindaddig tartott, amíg a horvát és szlovén írók ki nem jelentették magukról, hogy ők horvát és szlovén írók, és amíg én el nem kezdtem követelni, hogy a könyveimbe ne azt írják, hogy szerbhorvátból, hanem hogy szerbből fordították le őket. Remélem, érthető voltam: egyfelől létezik a horvát nyelv, másfelől a szerbhorvát! Vagyis szerb nyelv nincsen. Ezt így látta a világ, s ebben veszély lelekedett.

A másik, még ennél is nagyobb veszély abban az elszigeteltségben rejlik, amit ön említett. Én mindig is azt mondtam, hogy szerb író vagyok, amint az a világ három-négy földrészén adott interjúmból ki is derül. De ez a fogalom már új jelentést hordoz, új képzetársításokat sugall. Néha és néhol egy rossz hírű közösség, hogy úgy mondjam, önhibáján kívül keveredett rossz hírbe. Hírhedettséget szisztematikusan, hosszú előkészületek után alakították ki azok a tényezők Európában, amelyeknek stratégiai és egyéb terjeszkedését Szerbia akadályozta. Ám az író mégsem mondhatja azt, még emiatt sem, mint valami politikus: bocsássa-tok meg, én nem vagyok szerb!

– Az író vagy az, ami, vagy semmi?

– De még mennyire! Ha hazudik a kecske, elárulják a szarvai. Egy komoly újság szerkesztőjének eszébe sem jut, hogy olyan valakit küldjön interjút készíteni velem, aki nem olvasta a könyveimet. Ez a valaki tehát, minthogy olvasta a könyveimet, tudja, hogy szerb vagyok. És kérdez mindenről. Nekem pedig kész válaszokkal kell rendelkez-nem, ha fel akarom venni a harcot az előítéletekkel.

– Ezek az előítéletek mennyiben a jugoszláv diplomácia termékei?

– Úgy irtózom a jugoszláv diplomáciától, mint ördög a szenteltvíztől! Meggyőződésem, hogy a jugoszláv diplomaták szisztematikusan Szerbia ellen dolgoztak.

– Tudnánk néhány példát is közölni?

– Eme állítás legfényesebb bizonyítéka és legjobb példája a szerb kultúra státusa a világban. A szerb kultúrát szisztematikusan lehetetlenné tették és beolvasztották a jugoszláv kontextusba. És ebben a kontextusban én megszűnök létezni mint szerb író, mint ahogy mindnyájan megszűnünk szerbként létezni benne.

– No persze. A világ úgy tartja, hogy a jugoszláv irodalomnak van egy Pavića és egy Kiše, egy Andrića, egy Crnjanskija. És a végén kiderül, hogy ők mindenki tulajdonát képezik.

– Igen, ők mindenki tulajdonát képezik, a szerb irodalom meg lassan kipusztul. Mert a következmény ez. Az imént a diplomáciát említette, amiről az jut eszembe, hogy Marko Ristić óta egyetlen nagy tekintélyű szerb író sem képviselte hazáját a világban nagykövetként.

– Ha önnek most felajánlanának egy nagyköveti posztot – mondjuk a párizsit, amelyet egykor Marko Ristić töltött be –, elfogadná?

– Ezen egyáltalán nem gondolkodom. Erről gondolkodjanak mások. Meg aztán én így, minden állami struktúrán kívül többet használok a nemzetnek, mint használnék nagykövetként. Így jobban hisznek nekem a nagyvilágban.

Rendben van, ön, bár hivatalosan nem képviseli az államot, bizonyos értelemben mégis közvetít nemzetek és kultúrák között. Ézért is teszem föl azt a régi kérdést, amelyet manapság számos honfitársunk ismét fájdalmasan aktuálisnak érez: a barátság kérdését. Semmivé foszlottak a Szerbia két nagy barátjáról, Franciaországról és Oroszországról szőtt illúziók, s most a szerbeknek hozzá kell szokniuk, hogy nincsenek barátai, csak érdekeik. Hogyan látja annak a nemzetnek a tragédiáját, amely ily hosszú időn át élt ebben a tévhitben?

– Az az érzésem, hogy mindaz, amit a nemzetek, népek közötti barátságnak véltünk, agyaglábakon áll, s mindig is azokon állt. Ezek előítéletek. Az államok közötti viszonyokat semmi másra nem szabad alapozni, csak a gyakorlati érdekekre. De mit jelentenek ezek az érdekek? Ha egy országnak ötven éve nincs külpolitikája – és Szerbiával épp ez a helyzet –, akkor eltűnik a világ diplomáciai térképéről. Ez ilyen egyszerű. És akkor honnan is lennének barátai? Lehet, hogy Jugoszláviának voltak barátai. Világos, hogy minden reményünk és várakozásunk balhiteken és tévképzeteken alapult. Szerbiának csak egyvalamije maradt meg a jugoszláv címke alatt: a szellemisége. És ez a szerb szellemiség volt Szerbia igazi nagykövete a világban. Meg kell mondanom, hogy Észak- és Dél-Amerikában, Ausztráliában és Európában is hihetetlen szívéllyességet, barátságot és nyitottságot tapasztaltam az olvasók körében – és meggyőződésem, hogy számos szerb író megerősíthetné ezt a tapasztalatomat; Andrić és Crnjanski, Kiš és Tišma, vagy Dobrica Ćosić is. De balszerencsémre arra az államra, ahonnan jövök, 180 fokkal eltérő módon tekintenek, mint rám, az íróra. Jugoszlávia ma a világ egyik leggyűlöltebb országa, a szerbofóbia hihetetlen méreteket öltött, és én, a Szerbiából és Jugoszláviából jött író egy szál magamban nem válaszolhatok minden levélre, az egész világból érkező felkérésekre.

– Felkérésekre, hogy konferenciákon vegyen részt, hogy beszédeket tartson...

Milo Gligorijević interjúja a NIN 1992. február 28-i számában jelent meg, itt rövidítve közöljük.

- Igen.
- Cenzúrázták-e már valahol?
- Soha, egyetlenegyszer sem cenzúráztak meg külföldön.

Még akkor sem, ha az, amit mondtam, nem felelt meg az elvárásoknak és eltért az adott lap véleményétől és álláspontjától. Az, amit mondtam, mindig úgy jelent meg, ahogy mondtam. Egyetlen kivételre emlékszem: egyszer egy újságíró – úgy rémlik, Franciaországban – megkérdezte tőlem: „Ön marxista, Pavić úr?” Ez úgy öt éve történt. Én azt feleltem neki: „Nem, uram, én bizánci vagyok.” És ezt a választ nem közölték le. Azt gondolták, hogy bizáncinak lenni még a marxistánál is rosszabb.

- Számos alkalommal szólt már arról a pravoszláv kontextusról, amelybe művei beágyazódnak. A londoni The Guardianben nemrégiben egy beszélgetés jelent meg önrel „Bizánc dicsérete” címmel és „A legismertebb szerb író S.O.S.-t küld a pravoszláviáért” alcímmel. Hogyan fogadják ezt a történetet Nyugaton?

- Egyetlen író sem létezhet a nyelve, a gyökerei nélkül. Az én gyökereim a pravoszláv szellemiségben vannak. Amikor ezt állítom, nem kizárólag a pravoszlávia vallási aspektusára gondolok, hanem Kelet-Európa egész civilizációjára. Ha így nézzük a dolgot, és ennek a világnak a részeként cselekszünk, akkor mégiscsak jogunk van azt mondani: bocsássanak meg, de mi, akárcsak a görögök, az oroszok, az ukránok, az örmények, a grúzok, a románok, a bolgárok, a modern európai szellemiség egyik felének a reprezentánsai, a bizánci civilizáció örökösei vagyunk. Ezen a kontextuson kívül egyszerűen nem léteznénk! És a mi küldetésünk az, hogy azt az új berlini falat, ami a két civilizáció, a keleti és a nyugat-európai között, és éppen a mi vidékünkön, a horvátok és szerbek között épül, minél előbb áttörjük! És miért? Mert az európai szellemiség nem lesz képes a fennmaradásra, ha elszigeteli magát, ha leírja és veszni hagyja saját kulturális örökségének azt a részét, amely a görög antikvitással kezdődik s a Keletrómai Birodalmon, majd Bizáncon át mind a mai napig tart.

- Hogyan magyarázza azoknak a pravoszláv országoknak a magatartását, amelyek maguk is részt vesznek ennek a „berlini falnak” az építésében? A bolgárok nem ezen mesterkednek például?

- A pravoszláv világ összetartását borzasztóan kikezdték az évszázadokon át ismétlődő török inváziók, s a kohézió súlyos csapást szenvedett a legutóbbi időkben, a kommunizmus alatt is. A kommunista rezsimek első számú célpontja mindig is a pravoszláv szellemiség volt: ez történt a Szovjetunióban, Jugoszláviában, Bulgáriában, Romániában...

- A kommunizmus mégis a pravoszláv országokban talált a legjobb „fogadtatásra”...

Azért, mert szörnyű károslást szenvedett ez a civilizáció, és nem másért. Nincs miért csodálkoznunk azon, hogy épp Macedónia polgárai a legfogékonyabbak a Nyugat hatásai és a Vatikán vallási befolyása iránt! És az sem véletlen, hogy épp Görögország látja a legpontosabban azt, hogy mi történik. Görögország nem csak úgy, úri személyből követeli azt, hogy Macedóniát ne hívják Macedóniának! És meg kell mondjam azt is, hogy a „Skopska Republika”, azaz a Skopjei Köztársaság név sem jöhet szóba, mert Skopje a szerb birodalom fővárosa. Ha Európa minden nemzetét elvben egyenjogúnak tekintjük, akkor a szerbektől nem vehetik el ősi fővárosuk nevét és adhatják oda valami új államnak.

- Nem érzi-e néha úgy, hogy a szerbek nem becsülik meg eléggé legdrágább kincseiket – épp azért, mert túl sokkal rendelkeznek belőle? És arra is kíváncsi lennék, hogy a szerbek miért nem találtak maguknak érdekből barátokat, mint ahogy a horvátok érdekből számos baráttra letek, és a horvátokat is sokan választják barátjuknak – kell-e mondanom, ugyancsak érdekből? Egyszóval a szerb tunyaságról kérdezem önt.

- A minap hasonló kérdést tett fel nekem egy amerikai újságíró: miért nem felelnek a szerbek a támadásokra?

Én a következőket válaszoltam neki:

Legelőször is a szerbek hisznek Istenben és úgy gondolják, hogy Isten előbb vagy utóbb felfedi az igazságot.

Másodszor: a szerbeknek nincsenek Németországból és a Vatikánból származó anyagi eszközeik arra, hogy a világot Horvátországhoz és Szlovéniához hasonlóan megismertessék eszméikkel.

Harmadszor: a szerbek sokkal inkább Európa, mintsem Szerbia miatt aggódnak.

Negyedszer: a szerbek hagyományosan angol-amerikai irányultságúak, szemben a horvátok és szlovének szintén tradicionális németbarát orientációjával.

Mi tehát abban bízunk, hogy a világ előbb-utóbb rá fog jönni, hogy ki kicsoda Európában.

A szerbek továbbá hagyományosan antifasiszta beállítottságúak. A zsidókhöz hasonlóan ők is szentül hiszik, hogy az antifasiszta orientáció nem szorul igazolásra, hogy ez az előfeltétele Európa demokratikus berendezkedésének és sikereinek.

A szerbeknek továbbá van vizük, élelmük és energiájuk. Nem állunk viszont nemzetközi vallási védelem alatt, mint a katolikusok Horvátországban és Szlovéniában. A katolikus Európa előbb fogadja be a fasiszta Horvátországot és a fasiszta Szlovéniát, mint a pravoszláv Szerbiát.

Miért kezdjük el ezeket az igazságokat magyarázni azoknak, akik ezeket az igazságokat a sárba tapossák, és épp ilyenek alkották meg Európát? Hiszen ezt a rendet ők teremttették meg!

És végül mint az a nép, amely 1220-ban fogadta el első törvényét, szentül hisszük, hogy senki nem bűnös addig, amíg a bűnét be nem bizonyítja.

- Evvel a kérdéssel és ezzel a válasszal újabb, fájdalmas témát nyitottunk meg: a szerb-szerb viszonyt. Ma azok, akiknek a szerbség a foglalkozásuk, és azok a „kozmpoliták”, akik állandóan menekülnek a szerb név és a szerb nemzeti feladatok elől, egyaránt hallatlan szenvedéllyel hallatják a hangjukat. Ez utóbbiak nagyon rákaptak arra, hogy a szerb ügyért aggódókat valamiféle „guzlicás” tradíció skatulyájába préseljék be. Nem tart attól, hogy ez önrel is megtörténhet?

- Most azokat az embereket jellemezte, akik Broz alatt, a kommunista rezsimben megtanulták azt, hogy mindent egy nagyon egyszerű módszerrel: Szerbia leköpdösésével érvényesül. Szerbek egész nemzedékei biztosították jólétüket maguknak és a családjuknak azáltal, hogy Szerbiát és a szerb érdekeket köpködték, hogy elárulták a szerb érdekeket. És én úgy vélem, hogy sokan még ma is ezt művelik. Sokan reménykednek abban: Szerbia elsüllyed, s megint visszatér az, ami elmúlt, megint jutalmat kapunk minden ocsmány szóért, amit Szerbiáról kiejtünk.

- Hadd kérdezzem meg öntől: honnan a mai szerbekben ez a politikai szenvedély? Hogyan magyarázza polémiáink, pártküzdelmeink eme féktelen lobbanékonyságát?

- A fanatizmus oka érzésem szerint az, hogy ma nincs elég összetartó erő Szerbiában. Szinte minden elem centrifugális, szétfeszíti a mi közös történelmünket.

Jelen pillanatban egyetlen, pártok fölötti közös nevezőt sem látok az egyházon kívül. Az lehetne még a Karagyevics-dinasztia is, és az már a mi hatalmas szerencsétlenségünk, hogy ezt képtelenek vagyunk kihasználni, hogy a Karagyevicsiek felé nem nyújtottuk a kezünk.

– Ön monarchista?

– Én szerb író vagyok, és azt gondolom, hogy jelen pillanatban szerb népem számára hatalmas jelentőséggel bír a szerb egyház és a Karagyevicsiek szerb dinasztiája. Ez legmélyebb és legőszintébb meggyőződése. Hiszem, hogy ők sokat segíthetnek népünknek. És volt-e valaha e népnek nagyobb szüksége a segítő kézre, mint most?

– Hogyan tekint az Akadémia mindarra, amit ön hirdet?

– Számomra az Akadémiában az a legfontosabb, hogy épp azokat a területeket kutatja maximális energiával, ahol a szerb nemzet a legtöbbet adta a világnak. És ha bizonyos ilyen területeket nem is kísér figyelemmel, az csak azért van, mert ezek még nem léteztek, amikor az intézmény megalakult.

– Az Akadémiáról és az akadémikusokról szóló alantas folyosói pletykák gyakran arról szólnak: ez Milošević-párti, az ellenzéki... Mit gondol arról a kényszerről, amely a nemzeti intézményeket, többek közt az Akadémiát is, féligazságok és szóbeszédok sarával szórja be?

Még ma is érvényben van az a sztálinista elv, amely ezen szellemi intézmények dolgozóit tisztességes és tisztességtelen értelmiségiekre osztja fel. Kit akarnak felmenteni a felelősség alól ezek az emberek akkor, amikor a felelősséget a szerbiai értelmiségre hárítják? Ha valaki – az egyház mellett – segített megőrizni Szerbia tekintélyét, akkor az Szerbia értelmisége volt. És drágán meg is fizetett érte!

– Ön épp olyan jól tudja, mint én, hogy Jugoszlávia komoly pénzeket fordított egyes írók világkarrierjének az egyengetésére. Mondják, hogy más államok is szívesen folyamodnak ehhez a gyakorlathoz: Kadare franciaországi népszerűségét például Albánia finanszírozta. Szerbia viszont már jó ideje nem kínálja föl szellemiségének termékeit a világnak. Miért?

– Feltehetőleg azért, mert Szerbia még nem funkcionál államként; nincs diplomáciája, s ezeket az ügyeket mégis csak jórészt a diplomácia intézi. Meg aztán minden ilyen dolog kapcsán – a sport kivételével – hozzászoktunk ahhoz, hogy vannak tartalékaink. És ezt az emberek tudatalattijából most sem lehet kitörölni. Csak akkor alakul ki új gondolkodás, ha ezek a gyanús generációk mind eltűnnek a színről.

– Vajon a befolyásos politikusok, tartozzanak bár a kormányzó párthoz vagy az ellenzékhez, készek-e kinyitni a szemüket?

Eről őket kéne megkérdezni. Én mindössze ösztént próbálok beszélni. Amszterdamban

nekem szegeztek a kérdést – és Slouterdijkkel is erről beszélgettem –: mi a helyzet a nacionalizmussal Európában? Én pedig azt feleltem: számunkra a kommunista rendszerben mindenfajta nacionalizmus tilos volt. És most, rögtön azután, hogy a proletár internacionalizmustól megszabadultunk, egy olyan gazdasági internacionalizmusról kezdnek nekünk papolni, amely ismét csak az egyes európai nemzetek nemzeti érdekeinek a helyét bitorolná. Ezek a nemzetek egyszerűen szembe találják magukat a nyomasztó kérdéssel: mit jelentsen mindez? Ugyanakkor Európában senki sem a nagy nemzetek nacionalizmusától retteg, hanem a kicsikétől. Nagy-Németország senkiben sem kelt félelmet, az egyesült Szerbia meg mindenki, mint valami kísértet Európában?... Azt hiszem, világos, hogy ezek mind dajkamesék. És az is egyértelmű, hogy honnan erednek: a németeknek a Földközi-tengerre fáj a foguk, a Vatikán Kelet felé tör, s ez a kereszt pontosan a szerb etnikum szövetét hasítja fel.

– És a gondokat ezerszeresükre növelik saját belső megosztottságaink...

– Természetesen. Megosztanak minket a Broz-féle belső határok, megoszt minket a kommunizmus öröksége, a szerb szellemiség és a szerb vallásosság módszeres üldözése. Szerbiában, ha valaki elment a templomba, kirúgták a pártból, míg Szlovéniában ez senkinek eszébe sem jutott volna. Pedig ez ugyanaz a Broz-féle állam volt!

A történet tehát erről szól. Nem könnyű egységesnek maradni, ha a belső ellentéteket együtt szítja a Komintern, a Vatikán, a német blokk, mindenki. Már az is eredmény, hogy ilyen formában, ennyire sikerült együtt maradnunk. Meg aztán ne gondolja, hogy más nemzetek olyan fene egységesek! Európában hamarosan elharapózik a „horvát szindróma”.

– Nagy-Britanniában már fel is ütötte a fejét!

– Igen, igen. Az új példa Skócia. Nem Írország; Írország már réges-régi ügy. Skócia most függetlenséget akar! Most képzelje el ugyanezt Franciaországban! Elszakad Korzika, elszakad észak! Vagy képzelje el a megosztott Spanyolországot!

Márpedig most ez következik, ezt Európa egyszer már támogatta! Abban a pillanatban, amikor az európai országok elismerték Horvátországot, elindult a lavina. A „horvát szindróma” most már fertőz, mint valami számítógépvírus. Ezt választottam Kunderának a levelemben.

– És Kundera felelt-e önnek?

– Ugyan mit felelhetett volna a saját szövegére? Tudniillik nem tettem mást, mint a Szlovénia védelmében írott felhívásában „Szlovénia” helyett mindenhová Szlovákiát írtam. És hozzátettem, hogy mindez gyönyörű és ezt természetesen mindnyájan támogatjuk, de ezek alatt a költőien szép szavaink alatt patakokban folyhat a vér – márpedig én, tőle eltérően, a legkevésbé sem vagyok forradalmár. És ez volt az egyetlen saját mondatom abban a levélben.

FORDÍTOTTA BOJTÁR B. ENDRE

A FILMVILÁG

J Ú L I U S I S Z Á M Á B Ó L

„Egyetlen filmet sem láttam Amerikában. Az egész volt olyan.” — Kovács András Bálint kansaszi jegyzetei.

„A fenébe, hogy ez az utolsó előadás!”
— Bereményi Géza: *A turné.*

Egy készülő film forgatókönyvéből.

„Utolsóként szerepel a Halottak könyvében.” — Csáky M. Caliban:
Greenaway, Jarman, Prospero.

„Nem vaktában undorodtak; Fassbinder és Stroheim.” Susan Sontag:
Párbuzamos halálok. Molnár Gál Péter:
A parvenü katona.

A régészeten túl

SVETLANA SLAPŠAK

Vannak-e olyan könyvek, amelyeket a régészeknek *nem kell* elolvasniuk? Erre a kérdésre csak akkor adható válasz, ha a könyvekkel szemben általában megváltoztatjuk az álláspontunkat. Ez a változás minden kétséget kizáróan a háború következménye lesz: igen, vannak olyan könyvek, amelyeket *nem kell* elolvasnunk, mert romba döntik az életünket, s ebből következően vannak olyan könyvek, amelyeket a régészeknek – mint az olvasással foglalatosskodó populáció egy elhanyagolhatóan kicsiny szegmentumának – *sem kell* elolvasniuk. Amikor azt állítom, hogy egyes könyveket *nem kell* elolvasni, a régészek esetében az olvasás élvezetének a lehetetlenségére gondolok, és nem a károsodásra, amit a régészek az olvasás által elszenvednének. Ugyanakkor nem kívánom kizárni a negatív nevelés lehetőségét sem, s ezért hajlandó vagyok a nem olvasást szorgalmazó álláspontomat a kritikai olvasás szorgalmazásává szelídíteni – ha van valaki, akinek az idő végtelen luxus. Ez egyszerűen az egyetlen módja annak, hogy írni lehessen Milorad Pavić könyveiről a régészpopuláció számára. Mi tehát az Milorad Pavić prózájában, ami különösen veszedelmes a régészekre nézve?

1. A tér hiánya

Pavić, mint a történelem és a történelmi kultúrák ismerője, nagy jelentőséggel felruházott fiktív terekkel dolgozik, és mint kis képzelőerővel, de annál nagyobb egoizmussal rendelkező akadémikus alkotó, műveiben mindig ugyanazokat a tereket hozza létre. Mivel azonban kizárólag az onomasztikus és a metaforizáló eljárást képes alkalmazni, nem kapunk mást, mint nevek oda nem illő metaforák mázával bevont sorozatát – leírásnak, meditációnak vagy magyarázatnak nyoma sincs. Ebből a „névadásból” – amit a minősítések felszínessége kísér – a régészek végzetes, és „a Balkán ez meg ez”, „a kazárok ez meg ez”, „a zsidóság ez meg ez” típusú, könnyű definíciókhoz vezető negatív tanítást olvashatnak ki. Ennél még azok az öngyújtók is több egzisztenciális bölcsességet hordoznak, amelyekre két aszexuális, infantoid lényt és a „Love is ...” kezdetű feliratokat rajzolják. Nagyobb veszély rejlik azonban abban, hogy a tér leírásának a hiánya nyilvánvalóan ideológiai célok szolgálatában áll. Míg a *Kazár szótárban* Pavićnak még bonyolult konstrukcióra van szüksége ahhoz, hogy a szerbekről (kazárokról) valott „eszméit” becsomagolja, addig legújabb regényében, *A szél belső oldalában* már tökéletesen megelégszik néhány rosszízű, ám jól piacosható ostobasággal: „... mint minden szerb, soha nem bocsátott meg, de azonnal felejtett, s így nem romlott meg az álma” (47. old.).

Svetlana Slapšak írása a Ljubljánában megjelenő *Arheo* című folyóirat 1991. januári számából való.

2. A meditatív jelleg hiánya

Nem kizárt, hogy a régészpopulációt okkal tekinthetjük „naivnak” a filozófia, a retorika és a pszichoanalízis területén. (Egyébiránt minden más populáció is naivnak tekinthető, ha egy másik tudományág szakzsargonjával szembeül.) Más szavakkal: a különös bölcsességhez hasonló metaforák és mondatok halmozása könnyű eszköze a megtevésnek, ami jól kitapintható irányba hat: az ilyen populációnak be lehet adni, hogy az „elszokatlanítás” jó módszer a sztereotípiák elkerülésére, holott csak új, sikeres sztereotípiák előállítására szolgál. Pavić metaforikus sejtlemessége a meditatív jelleg illúzióját keltheti (és a kritikusok dicshimnuszai alapján ítélve kelti is).

3. A struktúra és a konstrukció hiánya

Milorad Pavić képtelen arra, hogy összehozzon egy logikus cselekményt, még akkor is, ha olyan, relatíve egyszerű feladatról van szó, mint Hérod és Leander történetének újbóli elbeszélése (*A szél belső oldala*). Mondatkonstrukciói, retorikája olyan egyszerű modelleken alapulnak, mint a bibliai parabola (amelyet az egyértelműség hiánya jellemez) és a nem folyamatos mesélés, ami leginkább a befejezetlen mesére és újságosbódékban kapható „gyors” irodalomból átvett, keresetlen leírásokra emlékeztet. Az idő hiánya Pavić prózájában, és a nem csak mindenható, de elkényeztetett szerző általi, harmadik személyű, triviális leírások túltengése kivételesen monoton narrációt eredményez, amely során a szerző csak sikerületlen paradoxonjaival rezzenti fel az olvasót a bölcs megfontoltság letargiájából. A naiv olvasó nem a konstrukcióval foglalkozik (hisz konstrukció nincs), ehelyett Pavić arra veszi rá (arra manipulálja), hogy a lehető legostobább és az irodalomra (és a többi human diszciplínára) nézve a legveszélyesebb kérdésen törje a fejét: mit akart az író ezzel mondani? Azaz az olvasót a mű „mondanivalójáról” való gondolkodásba rángatja bele, ami minden totalitárius cenzúra, öncenzúra s általában a gondolkodás megakadályozásának a kezdete.

4. A szellemesség hiánya

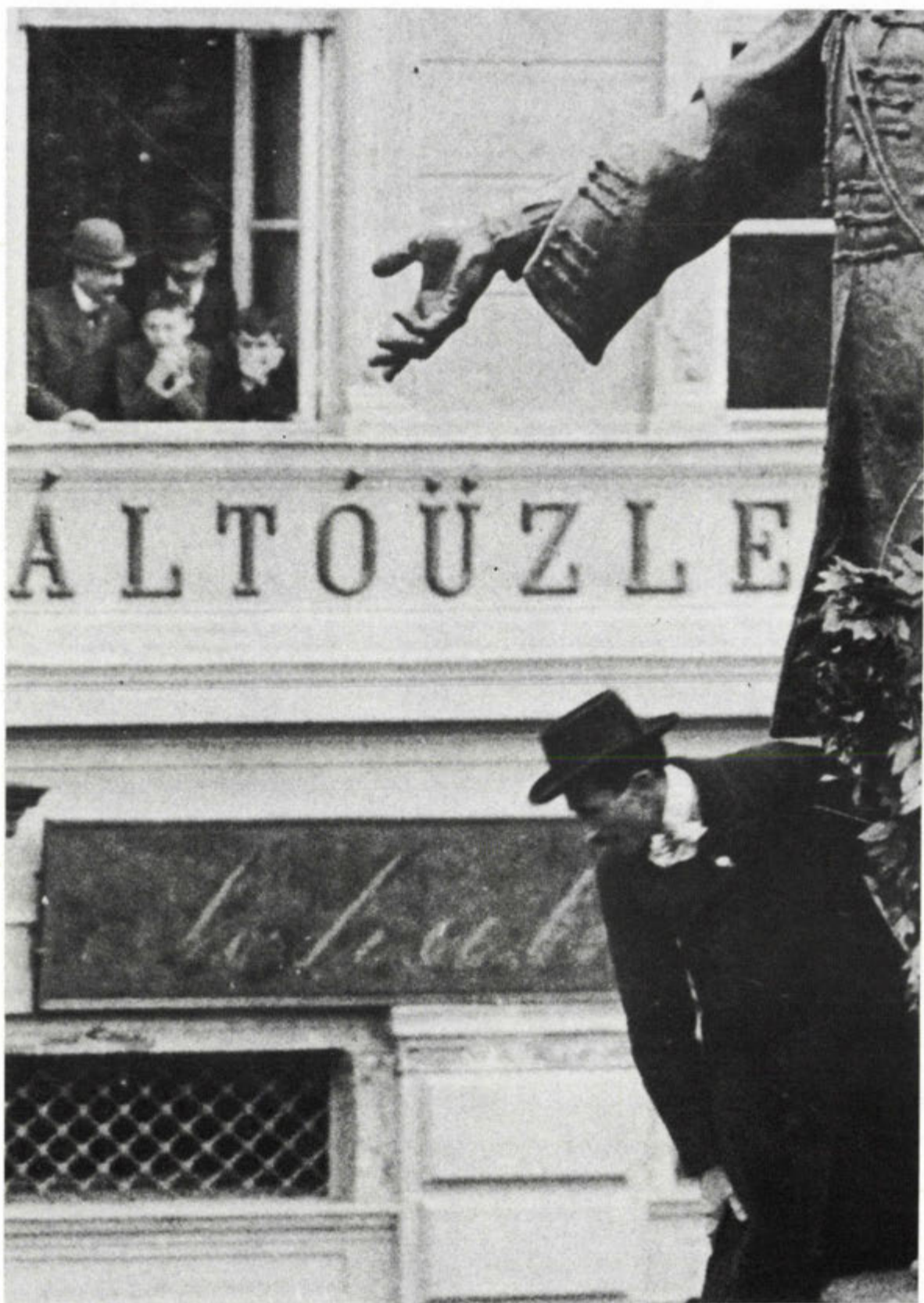
Már az antik retorika óta közismert az a tény, hogy a paradoxon önmagában még nem szellemesség. Pavić minden szellemessége az akadémikus, és utolsó regényében már öregemberes obszcenitásban merül ki: „A szuka neve picas volt” (42. old.), vagy: „... a fehér vegyészköpeny alatt rengő bajuszos cicik...” (10. old.).

Ez a négy hiány teljességgel elegendő lehetne a régészek számára. Azok számára viszont, akik kíváncsisága még mindezek után sem csillapodott, érdemes felhívni a figyel-

met néhány olyan további blöffre is, amelyek talán szélesebb körű felhasználásra érdemesek. Például arra, hogyan nyomjunk két, egyenként alig 100 oldalas prózai szövegecskét speciálisan nagy betűkkel, egymással szemben úgy, hogy a könyv egyik végén az egyik részt, a másikon a másikat kell elkezdeni olvasni, megspórolva például egy borítót –

és mindezt annál a kiadónál, ahol a szerző hosszú évek óta szerkesztő. De ehelyett a lecke helyett talán célszerűbb egy másikat átvenni: azt, amelyik nyílt, nem képmutató s ezért hasznos is, s amelynek címe: *Bluff Your Way in Archeology*.

FORDÍTOTTA BOJTÁR B. ENDRE



Rovátkák 2.

SZERBIA, 1992 TELE

VÉGEL LÁSZLÓ

Hrvošek, srbošek

N. Č., a kényszerrel besorozott pacifista beszélt először a katonák között kézről kézre vándorló késről, a hrvošekről vagy srbošekről. Ha például egy szerb megöl egy horvátot, akkor elveszi a kését. A kés nyelét rovások díszítik. A szerb tudja, hogy a horvát katona ezzel a késsel meggyilkolt egy szerbet. Aztán ő is lemészárol egy horvátot, s újabb rovást vés a kés nyelébe. Ha egy horvát megöli őt, akkor elveszi tőle a kését, s ezzel leszúr egy szerbet. Így szaporodik a rovások száma a kés nyelén, és a kés kézről kézre jár, mint egykoron az ifjúsági napi Tito-staféta. Pengéje valamikor az egypártrendszer sziklatömbjébe volt beszorulva, a sziklatömb szétmállott, a kés a földre hullott. Repültek a virágcsokrok a stafétavívők lába elé, tartott a monumentális rendezvény, táncoltak az ország nemzetei, a belügy és a katonaság, a komisszárók gondoskodtak a fenséges ünnep zavartalan lebonyolításáról, miközben a kés a saját életét kezdte élni. A szaporodó rovások az etnikai háború jelképei lettek. Milyen morbid dolog, hogy a katonák Tito stafétájának keresztelték el. A rítushoz tartozik továbbá, hogy soha nem szabad letörölni róla a vért. Az idők végéig érvényes vérszerződés ez.

Az ironikus korszak vége

Megriadtam a valóság megváltoztatásának szenvedélyétől. Ez a frivol vágy előbb vagy utóbb önromboló erővé válik. Pazarló mohósága a kietlen kösziklákra zuhanó tenger hullámaira emlékeztet. Valaha csábított a látvány, de aztán megtanultam félni tőle. Viszolygok a valóság gögös megtagadásától is, miért hazudjam, hogy fölébe kerekedtem. Keresztúton tengődök, a szákcúcat látom erre is, arra is. A legjobb lenne úgy élni, mint a száraz falevél, amelyet a szél legalább ideiglenesen felrepít. Keresem a nyugalmat, amely nem okoz lelkiismeret-furdalást, és attól sem tartana vissza, hogy megbotránkozott gondolatok foglalkoztassanak. De akkor kiközösítenek, megbélyegeznek az újsütetű demokraták vagy a nemzet gomba módra szaporodó profétái. Manapság mindenki hős akar lenni, a fegyvercsörgetés talán akkor kezdődött, amikor ez a szándék rögeszmévé fajult. Ahol sokat emlegetik a nemzet kifejezést, ott nyírnak az angol pázsitot, hogy szebb legyen a vulkanikus erejű ösztönkítőzés. Jó lenne egyhangúvá tenni a létezés, könnyebben viselném el az idő múlását, és ha eljön az óra, akkor nyugodtan búcsúznék, mert tudnám, nem tartozok semmivel senkinek. Ezt a befelé forduló tekintetet azonban hosszú időre rossz hírbe keverték azok, akik évtizedeken át hivalkodnak, nem érdekli őket a piszkos valóság, de keményen rajta tartották a kezüket annak húsdarálóján. A szocialista konszolidáció esztétiká-

jának a varázsszava az volt, hogy tegyünk úgy, mintha nem lenne valóság. A mosolygós cenzorok gyakran a széplelkek soraiból kerültek ki. Mit tegyek? Még jobban szorongok a valósághiány feletti öntelt vagy szenvedő fecsegéstől. A kényelmesnek vélt egy helyben toporgás sokáig ironikus korstílust parancsolt ránk. A semmi egyhangú exegézisének köszönve karcsún felszöknek, játékosan csobognak a szavak. Boldogok azok az írók, akik ezzel a naiv játékosággal szemfényvesztők módjára továbbra is sikeresen árulják a portékájukat. De nemcsak egy rendszer korhadt el, vele együtt tünedezik egy életérés is. Elszürkültek, elkoptak a rossz közérzet metaforái. Nemcsak az elit bukott meg, a közember is a földre zuhant. A sokáig megszipított események romhalmazát szemlélem. Minden forma összeomlott! Olyan enigmákat véstek belém ezek az évek, amelyeket nem tudok megfejteni, belebonyolódom az értelmezések végtelen sok lehetőségébe. Ezek között tévelyegve, tűnődve, bizonytalankodva, hánykolódva, ideoda sodortatva belátom, hogy véglegesen beköszöntött az ironikus korszak vége. Kelet-Közép-Európában semmi sem lehet többé alibi az ironia. A puha diktatúrát, a konszolidációt még fölényesen leleplezte az ironia, de ez a szellemi talaj is kiszáradt, nem sarjadnak ki belőle „a romlás tarka virágai”.

A szolidaritásról

Az újvidéki sportcsarnok előtt egyetemisták szorongatják a személyazonossági igazolványukat. Aláírásokat gyűjtenek: rendeljen el a parlament népszavazást arról, hogy a lakosság részt akar-e venni a háborúban vagy sem. Száz ezer aláírásra van szükség. A háborúban olyan nehéz ennyit összeszedni, mint a békében egymilliót. Két egyetemista ismerősöm emléke dereng fel bennem. Éveken át szobatar-sak voltak, megosztották zsebpénzüket, titkaikat, ugyanazokat a filmeket nézték. Nem szolgálták le a rendes katonai szolgálatukat, tehát nincs hadibeosztásuk, nem sorozák be őket. Az egyik önkéntesnek jelentkezett a frontra. Valamelyik krajjinai falu szegényes házában egy idősebb asszonyra bukkant. Beszélgetésbe elegyedett vele, a falon függő képre mutatott, és megkérdezte, ki ez? Az asszony azt válaszolta, hogy a Belgrádban tanuló egyetemista fia. Az önkéntes nem kérdezett többet, sajnálta magát, és sajnálta az egész világot. Éjszaka megszökött a frontról, maga sem tudja megmagyarázni hogyan, s most már szeretné elfelejteni, amit látott és tapasztalt. Időközben lezárták a határokat, külföldre nem szökhet, jelenleg Belgrádban bujkál. Barátja az első napokban külföldre menekült, ahol égre-földre esküdjözik, hogy őt „éjszaka hívták be”, „hajszálon múlt az élete”, a szalonokban a balkáni diktatúra elleni harcot sürgeti, és persze kivételezett bánásmódot, elő-

jogokat igényel. Eseteli a határátlépés borzalmát, ami persze csak annyi volt, hogy a határőr unottan lepecsételte az útlevélét, mert akkoriban még lehetett utazni. Találkozott egy klimaxba botorkáló hölgygel, aki leplezetlenül megjutalmazza kegyeivel a bátor szabadságharcost, ajánlóleveleket írkal a szerencsétlen sorsú menekültnek. A sportcsarnok előtt bámulom a levegőben kavargó hópelyheket és az aláírást gyűjtő fiatalokat. A Duna felől csontfagyasztó szél fúj.

Minden orosz egy államban

Ma Alma-Atában közhírré tették: a Szovjetunió megszűnt létezni, és megalakult a Független Államok Közössége. Jelcin, Oroszország elnöke nem követelte, hogy minden orosz egy államban éljen. Tegnap a Balkánon egy új szerb állam alakult, a Szerb Krajina Köztársaság. Elsődleges célkitűzése, hogy minden szerb egy államban éljen. Oroszország messzi van, Krajina pedig közel.

Fotóalbum

Egy kis kávézóban irodalmi esten szerepelek. Az első irodalmi fellépésem a háborús időben. Meghitt hangulat, kis létszámú, de figyelmes közönség. Rejtekhelyre emlékeztet a terem, ahol újra találkozom néhány emberrel, cinkosan életjelt adunk magunkról. Az est után egy hölgy lép hozzám, bemutatkozik. Hellyel kínálok. Táskájaából fotót vesz ki, és az asztalra teszi. Működni kezd az emlékezetem, a fénykép majdnem húsz évvel ezelőtti: egy asztalnál ülök, és egy akkor ismert ellenzéki filozófussal beszélgetek. Már nem emlékszem rá, hogy miről, mai ésszel bizonyára egészen naiv dolgokról. A pártdokumentációból vettem ki, mondja a nő, s mentegetőzve hozzáteszi, ott lapult, mielőtt ő tisztséget vállalt. Nem csak udvariasságból bólintok, hisz hallottam, hogy mekkora energiával próbálta mérsékelni az öreg pártkáderek fundamentalizmusát. Egy pillantást vetek a képre, aztán a nő arcára. Magamban elismerem, hogy ő is megjárta a saját kálváriáját: az utolsó pillanatban akarta megreformálni a megreformálhatatlant. Jugoszláviában ugyan kit nem kapott el ez az értelmetlen szenvedély? Az ortodox fundamentalizmus után következett a nemzeti fundamentalizmus, azt is eredménytelenül próbálta csillapítani, aztán becsapta maga mögött az ajtót, mire a senki földjén találta magát. Azok közé sorolták, akiket időről időre valahol lefényképeznek. A pincér az asztalra helyezi a kávécsészéket, mi ketten pedig némán ülünk egymással szemben és megbékélve kevergetjük a kávé. Még azon sem lepődnek meg, ha tíz év múlva viszontlátom ezt a fotót is, amely megörököltette, hogy milyen tanácstalanul ülünk egy asztalnál és kevergettük a kávé 1991 utolsó szerdáján.

Tíz év után

Az este váratlanul betoppant lakásunkba egy régi barátom. Vagy tíz éve elváltak útjaink, én kipróbáltam a persona non grata státusát, ő pedig a pártállami nomenklatúrában foglalt helyet. Sokszor elképzeltem, hogy találkozunk, de soha sem gondoltam arra, hogy ilyen rossz körülmények között kerül sor erre. És ennyire megkésve. Felállok az íróasztal mellől, és az ablakon keresztül titokban egy pillantást vetek az Almási úti templom ki-

világított tornyára, a szokottnál nagyobb fáradtság vesztől rajtam, görnyedt a hátam, mozdulataim nehézkesek, a hajam deresedik, és azzal is tisztában vagyok, hogy egyre kevesebb mondanivalóm maradt ismerőseim, barátaim számára. Micsoda egyhangú este ez, megbénítja nyelveimet, és rádöbbsent arra, hogy bármit is mondjunk egymásnak, bármit tegyünk is a továbbiakban, csak a velünk megtörtént események árnyékát imitáljuk. Múlnak a napok, minden este egy régi barát tűnik el az életemből. A közös élmények olyanok lesznek, mint Peer Gynt hagyománya. Voltak céljaink, de nem volt hozzájuk vezető utunk. Azok az utak, amelyek rendelkezésünkre álltak, a szélesek vagy a keskenyek, a göröngyösek vagy a simák, sehová sem vezettek. Elvesztettük a múltat. Teázunk tehát! Lucifer eljött értünk, de későn érkezett, elégedjünk meg a látvánnyal, hogy megrökönyödve nézzük, amint bicseve, csámpásan közeleg felénk, a szemek kancsal, az arca borostás, cipője félre van taposva, ő is tudja, hogy elkésett, tudja, hogy naplopónak tartják, aki szerencsétlen körülmények között vénült meg. Talán elszánja, hogy elégedetlenül vállunkra tegye a kezét, de akkor sem meggyőződésből cselekszik, hanem csak azért, hogy ne panaszkodjunk szürke és jellegtelen sorsunkra.

Szombat este

A pár hete tartó béke fényezésre buzdít: este nem húzom le a redőnyöket. Más lakásokból sem hallok ezt az esti csörömpölést. A szomszéd újra hangosabban hallgatja a tv-híradót, mint minden szombaton, két évtizeden át. De ez egyszer nem bosszant a zaj. A tömbház ismerős neszezése megérteti velem: visszatért a mindennapi élet. A toronyházakat bámulom. Megszaporodtak a kivilágított ablakok. De még mindig átmenetinek tartom ezt az állapotot. Miért gyanakszom, hogy a hó valóban fehér-e? Miért gondolom, hogy a száraz téli ágak az ablakom alatt egy Csehov-darab kulisszáiból kerültek elő? Hogyan tanuljak meg a továbbiakban e képtelenséggel élni?

A dinári Jugoszlávia

Szerbia a világlapok címdoldalára került, de talán kevesebbet tudnak róla ma, mint egy-két évtizeddel ezelőtt. Desimir Tošić írja, hogy Szerbia lakosságának megközelítőleg kétharmadát az 1945 után beköltözött telepesek teszik ki. A Vajdaságba ennél is nagyobb arányban érkeztek. Vagyis az ősi, hagyományos szerb civilizáció a múlté. A telepesek jórészt boszniai, Crna Gora-i, vagyis dinári szerbek, akik a végvidékiek militáns, rusztikus kultúráját képviselik. Egészen természetes, hogy 1945 után a forradalmi hadsereg képviselőiként érkeztek, éppen ezért kiemelt státusuk volt. Ha az első Jugoszlávia (1941-ig) szerb, akkor a második (1990-ig) dinári. A modernizációs és városellenes Kelet-Közép-Európában éppen a végvidéki, nem urbánus kultúrát tartják hitelesnek, romlatlannak, tősgyökeresnek.

A szelíd bátorságról

H., egy asszony a minap egy nyilvános rendezvényen kijelentette, a magyar kisebbség érdekében bármennyire elmenne. Kevesen maradtak ilyen elszántak, sokkal nagyobb konjunktúrája van a melldőngetéssel leplezett tehetetlenségnek. A dac letörölt H. arcáról minden mel-

lég gondolatot, arcvonásai megfiatalodtak, szinte gyermekre emlékeztetett. Biztos vagyok benne, hogy nem a színpadi reflektorfények idézték elő ezt, hanem a kimondott szavak. Eddig az önfeláldozásban mindig valamiféle janzenista elszántságot vagy erőt láttam, most viszont az önfeláldozás asszonyi érzékiségét is megismertem. Sajnáltam magam, mert nem vagyok képes így, felelőtlenül ki nyilvánítani vágyaimat, meditációkba menekülök, amelyek lehűtenek és eltávolítom a dolgoktól. Az intellektualizmus nem is lehet más: óvóhely, nyirkos árok, a lehetetlenség pinchhelyisége. Néhány nappal később egy kávézó sarkában kuporogva beszélgettünk, a sárgás fény sugarakban, a szürkén, ködösen gomolygó téli éjszakát tükröző ablaküveg előtt. H. bevallotta, hogy nagyon fél az elkövetkező napoktól, hetektől. Az 1942-es razia évfordulója közeleg, és sokan azt suttogják, hogy ezen a napon bosszút állnak a magyarokon. Ha az utcán egy marcona férfival kerül szembe, gyorsan kikerüli. A szorongás kékszerű permete hinti be életét. Udvariasabban fizet a pénztárnál, türelmesebben áll sorba cigarettáért a trafikban. Az autóbuszban nem lobogtatja az újságot, és esténként ijedten siet lakása felé, ha egy idegen férfi möhön megbámulja. Mi lesz, kérdi, ha visszatérnek a horvátországi frontról a kiábrándult önkéntesek, akik nem akarták a jelenleg kilátásba helyezett békét? Akik egész életüket egyetlen lapra tették fel, és úgy érzik, elárulták őket. Az élet-halál kábulatában a halálélmény bosszúállói lesznek. Mit válaszoljak? A kisebbségi Iphigéniáknak nincs dicsfényük, félnékn indulnak oltárunk felé, útközben hallják a káromkodásokat, látják a möhő tekinteteket, az egymásra acsarkodó, irigykedő embereket – nem ostobaság-e ez az áldozat, kérdezhetnénk – s meglehet, csupán az vigasztalja őket, hogy valahol felismernek egy ismerőst, akinek üdvözlésre emelt karja lehangyatlak, mert tudja, hogy az áldozati hely nagyon távol fekszik, ismeretlen vidéken, és egyébként is az emberek általában téves helyen áldozzák fel magukat.

Ami megmaradt

Kimerészkedek a Duna-partra. Ki jár még ide? Hová suhan a velem szembe jövő árnyék? Mit akar tőlem? Az egyik árnyék miért fordult meg utánam a sötétben? Miért nem kérdez valamit? Miért térjek haza? Miért nem vár rám otthon senki?

Tartózkodás a szereptől

Egy régi barátomat polgári engedetlenség miatt bebörtönözték, majd az általános tiltakozás hatására szabadlábra engedték. Nem akarta magára húzni az egyenruhát. A kiszabadulása utáni első estéjén meglátogatott, nagy megkönnyebbülésemre pátosz nélkül beszélgettünk, a pár napos börtönélet anekdotáival szórakoztatott. Nincs banálisabb dolog immár, mint komolyan venni saját szerepeinket.

Az én Európám

Hat hónap után először teszem ki külföldre a lábam. A határőr az útlevelemben pillant, és ellenőrzi a katonai hatóságok kiutazási engedélyét. Szúrósan a szemembe néz. Hány embertől vett végleges búcsút ezzel a szigorú tekintettel? Mire gondolhat magában? Hogy visszatérek-e? Eggyel több, eggyel kevesebb? Honnan tudná, hogy egy

hontalan lokálpatriótát, európai fattyúgyereket méreget, akit kitagadott a nagyvilág, és aki ebből csak azt a következtetést vonta le, hogy a fattyúgyerekek képtelenek megváltoztatni a nevüket és képzeletbeli hazájukat, ami nélkül soha sem lehetnek menekültek.

Dadogó beszéd

Zaklatottságom Berlinben sem csillapodik. Öncélúan csavargok az utcákon, esténként összerogyok a fáradtságtól. Miközben az utcákat járom, időnként betérek egy utcai telefonfülkébe, idegesen tárcsázok, hogy ismerős úvidéki hangot halljak. Bevásárolni ment. A gyermekével sétál. Aztán ebédet főz. Nem tudom, lesz-e az asztalán egy csokor virág. Csak ezt akarom tudni, és semmi többet, a hangja minden mást elárul. Azt is, amit nem szabad telefonon közölni. Amikor otthon hosszasan, hallgatagon néztük egymást, megtanultunk a titkos nyelven beszélni. Kilépek a telefonfülkéből, nyenyemmel a fagyos berlini szélből védem az arcom. Felesleges fényűzésnek tűnik ez a rövid külföldi kiruccanás. A fülemben cseng az ismerős hang, a csavargó lelkiismeret-furdalását a távolság megszüntetésének illúziójával gyógyítom. Távol a háborútól, a Kurfürstendammon, egy értelmetlen nyelven dadogok valamit magam elé. Ha akadna járókelő, aki megfejtené ezt a dadogó beszédet, bizonyára meglepődne, hogy oda vágyom, ahol nincs otthonom.

Új vasfüggöny

Megkarcol az új magyar cenzúra. Az anyaországi többpártrendszer önelégült sorkatonái időnként megragadják a kisebbségiek gallériját. Nincs apelláta: megsabták a szerepem, legyen a nemzeti egység bizonyítéka. Vagy ha éppen úgy hozza a sors, akkor a tapasza. Az én sorsomon okuljanak a hitetlenek. Budapesten egzotikus kisebbségi vagyok, akitől elvárják, hogy úgy érezzen, ahogy a többség akarja. Akivel időnként rokonszenveznek, de legyen olyan mint a tükör: őket tükrözze. És ez a tükör egyben az ünnepi siratófal, a példamutató örök fájdalom. Néha maszatos ugyan, ilyenkor erőlyesen le kell törölni. Egy régi barátom írását olvasom: keményen meghúzza a határt Közép-Európa és a bizánci Kelet között. Szerbia, Románia ebbe az utóbbiba kerül. Szándéka ellenére több millió magyart kiutalt Közép-Európából. Az új vasfüggöny mögé kerültünk, a pravoszláv világba. Esetleg csak titokban vagy valamilyen véletlennek, az integrációs zűrzavar kegyelmének köszönve, visszacsempészhetjük oda magunkat. A barbárságtól csak úgy menekülök meg, ha csempészaru leszek. Néhány nap múlva visszatérek Újvidékre. Ha a sebeimet akarják megbámulni, akkor inkább elrejttem őket.

Hontalan érzelmek

Ha megtaláljuk azt, akit oly sokáig hiábavalóan kerestünk, nem merjük elhinni, hogy a megfelelő időben került sor erre, és ezért úgy viselkedünk, mintha eltévedtünk volna az eddig elpazarolt időnkben, ahol ismerős minden másodperc, minden hang, suttogva kimondott szó és szorongás, de nem akarjuk tudomásul venni, hogy a hirtelen ránk törő lebegő felfedezés egész múltunkat kirajzolja. Lehetséges-e, hogy sokáig elfojtott érzelmeink feltörése előrevetíti a velünk kapcsolatos további eseményeket? Több-e ez vagy pedig kevesebb, mint a valóság?

Valószínűtlennek tűnik, hogy egy gyengéd kéz megbocsát, megsimítja a halántékom, csillapítja hontalanságom. A pohárban csillog a pezsgő, csobog a víz, és mintha visszfény játszana velem, egy sárga pizsama az ágy szélére hull. Magunkba fogadunk minden bizonytalanságot, fájdalmat, mint az eltévedettek. Átöleljük egymást, szabad elvonulást kapunk, de olyanok maradunk, mint a tarack, mert most is arra az agyagos földre panaszkodunk, amelyet elvesztettünk. A testünket mérgezi ez a hiperboreusi érzélem. Gyakran az eszményi szülőföldben, nem hiszem, hogy a hajszálgöyökerek édesek. Inkább átkozottaknak tartom, mert olyanok, mint a láncok, amelyeknek a végét nincs hová beakasztani. Azt reméljük, egyszer majd megfeszül a vékony acéllánc, a testünkbe váj, nem enged tovább, erőszakosan visszaránt, figyelmeztet, hogy utunk végére értünk. De nem. Bárhová menekülünk, cipeljük magunkkal az értelmetlen és felesleges kötelékünket, amelyek nem kötöznek le sehová. Ezért a távolban is csak azt az arcot tudom szeretni, amely ugyanazzal a rémülettel nézett szembe, amelyikkel én.

A kirtás feltétele

A posta három-négy hónapi késéssel kézbesíti a külföldi irodalmi folyóiratokat, újságokat. Vannak olyanok is, amelyeket feladnak, de soha sem érkeznek meg. Dolgoznak pedáns cenzoraim, és nincs kinek panaszt emeljek. Számolgotam a napokat, lassan a századik napja lesz, hogy a fronton megkötötték a békét. Bennünk azonban továbbra is dúl a kíméletlen háború: kibicsaklott az időérzékünk. Az idő lelassulása akaratlanul is resignációt szül bennem. Így búcsúozok a szenvedőktől, akik egyetlen alkalmat sem mulasztanak el, hogy másokat vádoljanak sanyarú sorsukért. Akik sérelmeikkel hivalkodnak, bizonyára nem keresnek gyengéd kart, amelyet bizalommal megérintetnének. A túl hangos szenvedők általában megvetik a bársonyos bőr érintését. Csak a szocializmus utáni korszak flagellánsainak maradt erejük arra, hogy önzetlenül szeressenek valakit. A vontatott, porhanyós idő kötelékeiben kibontakozó titkos szerelem olyan szívósságot igényel, amelyre csak azok képesek, akik túl vannak minden megaláztatáson. Még a szenvedést is titokban élék át, de akkor sem hivalkodnak, ha netalán boldogok.

A félelem meghitt stációja

Kifárasztanak a bonyolult gondolatok. Éjfél előtt könyvvel a kezemben alszom el, és hajnalban álmatlanul felriadok. Félek, hogy végleg cserbenhagytak a szenvedélyeim.

Puha ellenzék

Az üzenetrögzítőben egy név, pontosan tudom, mire figyelmeztet. Villámgyorsan terjed a hír, a tömbházakban kialszanak a villanyok. Egy katonaszökevény barátommal ülök a szobában, ajtócsapódást hallunk a lépcsőházban, a lift fékez, és mindketten elhallgatunk. Belgrádban tüntetések robbantak ki. Újvidék nem tüntet, városzerte újabb mozgósítások folynak. Ebben a városban nincs különbség a jutalom és a büntetés között. Tetszhalálba zuhan a város. Most már Belgrádban sem kell rendőrséggel, könnygázzal szétkergetni a tömeget, erőteljesen süpped el a puha, bársonyos ellenzék. A bénutság általános, minden energia felörlődött, csak egy delejes erejű fekete luk maradt. Késő

este kilépek az utcára, gyalog indulok a Duna felé. A sugárút tele van a késő éjszaka is fényben fürdő virágüzlettel, a veszély idején legkelendőbb a virág. Még soha nem láttam ennyi szép virágot, mint ezekben a hónapokban. Veszek egy csokrot, ballagok az utcán, az órára pillantok, pontosan érkezek, vár a kávé, a melegszendvics, a sajtos pogácsa. Az érzékek találkozása megvigasztal, megoldódik a nyelvem, képes vagyok hosszabb beszélgetésre, minden szó olyan, mint a zsebkendőre kötött csomó, emlékeztet az előző csomóra, s egyre értelmesebbnek tartom ezt a nyomot. Szellemi óvóhelyben reménykedek, ahol egyetlenegy fénylő pontra figyelek. A vészhelyzet kiélesíti, kifinomítja érzelmeimet, a rám boruló sötétségben az engem sújtó hitetlenség mégis felemel, és elismerem: a csodákban csak józan ésszel lehet hinni.

Nemzeti szellem

Egy funkcionárius a közmédiák nemzeti szellemű megtisztítását helyezi kilátásba, de mindezt olyan önsajnálattal mondja, mintha egy szirupos slágert dúdolna. Körülöttem egyébként is tisztulnak az etnikai struktúrák. A többségi nemzet exponált képviselői a „jugoszlávágot” ostorozzák, amely elsorvasztotta a szerb nemzeti azonosságtudatot. Más-más nyelven, de ugyanazt mondják az egész térségben: „nemzetünknek szellemi önvédelemre van szüksége”. Már olyat is olvasok, hogy a jugoszlávágot a Vatikán és a Komintern ügynökei terjesztették. Az elviselhetetlen élethez képesek vagyok idomulni, lassan olyan leszek, mint a vakond, de az elviselhetetlen gondolatok hallatára még mindig mélységes felháborodást érzek, mert ha találkozom velük, akkor tudatosodik bennem, hogy a szavaink rövidesen olyanok lesznek, mint a betört ablaküvegek.

Mi lesz velünk?

A húgom házfalára kiírták: „Halál a magyarokra!”. A sógorom munkába menet észrevette, felrázta a gyereket, aki egész délelőtt súrolta a házfalról a festéket. Egy nagy maszat maradt a falon, a gyerek többet tanult meg, mint az apja, hisz két keze munkája bebizonyította, vannak jelek, amelyeket soha sem lehet a falról letörölni.

Az úgynevezett valóság

Ha jobban meggondolom, nincs mivel pereljek. Választottam és maradtam. Ide száműztem magam. Amikor a faasztalon a szakács kisbaltával vagdalja a nyers húst, elfordítom a tekintetemet, de tudom, hogy pár perc múlva csorog a számról a zsír.

Néha úgy tűnik, nem is a kéz irányítja a balta nyelét, hanem a kifent él parancsol a kéznek. Ragyog a világ, mint milliónyi késpenge, minden, amihez bizalmas viszonyba kerülünk, a testünkbe szúr. Nagyképpen rejtegetett nyavalyáink tanulmányozása a Balkán megismerésével kezdődik. Semmit sem tud, aki nem élt itt. Aki elment, az pedig mindent elfelejtett. Itt állok, mint a két világ között hajlongó nádszál. Minden előttem hever, amit Nyugaton lesepertek Shakespeare durva faasztaláról, és ájtatosan a színházba száműztek. És az unatkozó nézők belebámulnak az ördögi csodába, mert azt hiszik, a Shakespeare-színház nézőterére csapott a villám, amely egy szemvillanásnyi időre újabb megvilágításba helyezi a színészek arcát. Theatrum mundi? Nem. Igazi arcok ezek,

nem festettek. Nem finnyáskodom. Beleszédültem ebben az ördögös körforgásba, amit a finomkodó lelkek megvető hangon úgynevezett valóságnak neveznek. „Ez az élvezetteljes vonzódás a tisztításhoz, a belső zűrzavarhoz, s egy leginkább lángokban álló bordélyházra hasonlító univerzumhoz; az elmúlt és eljövendő kataklizmák eme szardonikus szemlélete; ez a rosszmájúság és ez a boldogtalan lézengés, amely az álmatlanságban szenvedők és a gyilkosok sajátja – mindez semmi egyéb nem lenne, mint gazdag és súlyos örökség, a Balkán hagyatéka gyermekei számára.” (Cioran)

Nyílt levél Milorad Pavićhoz

Újvidék, 92. 5. 8.

Tisztelt Pavić Úr,

érzékeny és nagyon fájdalmas ügyben fordulok Önhöz, de teszem azt annak az egyetértésnek a jegyében, amely még az Ön ragyogó művének, a *Kazár szótár*nak az értelmezése közben fordult elő közöttünk. Abban az időben az Ön irodalmi estjén mondtam, hogy mindannyian kazárok vagyunk, és nagyon örültem, amikor az egyik interjújában ezt a kijelentést rám hivatkozva megismételte.

Honnan gondolhattam volna arra, hogy másként is megfogalmazható ez a mondat, vagyis olyképpen, hogy valakit közöttünk kazár sorsra kényszerítettek. Azóta nem volt alkalmunk találkozni, hogy elmondjam aggodalmaimat, amelyek súlyát minden valószínűség szerint megérti abból a törvényjavaslatból is, amelyet a szerbiai képviselőház készített elő. Eszerint Szerbiában felszámolják a törvényes keretek között működő magyar anyanyelvű középiskolai oktatást, és esetleg csak külön miniszteri engedéllyel

nyitnak egy-egy iskolát. Mintegy 400 000 magyar jövője és sorsa ezzel a törvénnyel eldőlt, hisz Ön mint író és tanár tudja, hogy középiskolai oktatás nélkül kihal a nyelv és a kultúra, és ezzel együtt egy kisebbség. Azt nem is kell mondanom, hogy a mai Európában nincs példa ekkora létszámú kisebbség ilyen diszkriminációjára.

Ön íróként tudja, hogy ez a törvényerejű kényszer milyen fájdalmas folyamatokat indít el egy kisebbségben. S azt hiszem, azt is tudja, hogy egy humanista író nem engedheti meg, hogy ilyen tömegesen kényszerítsenek kazár sorsra embereket. Ismeretségünk akkor kezdődött, amikor az Ön írói nevét elsősorban a szubtilis ízlésűek becsülték. Ön ma megérdemelten a szerb kultúra egyik legjelentősebb alakja, újabb díja – amelyhez külön gratulálok – ezt még egyszer megerősíti. Szavának nagyobb súlya van, mint a politikusoknak. De talán a felelőssége is nagyobb. Nem tudnék művének szellemiségéhez közelebbit elképzelni, mint hogy ismeretségünk úgy folytatódjon, hogy – mint a *Kazár szótár* szerzője – a gyengébbek védelmére kel, s azoknak a pártját fogja, akik szeretnék megőrizni nyelvüket és kultúrájukat. Éppen ezért örömmel venném, ha ezt a levelemet az Ön válaszával együtt hozhatnám nyilvánosságra.

Őszinte tisztelettel

Végel László

(Egy hónap múlva)

Mivel a neves szerb író nem válaszolt, levelemet közöltem a belgrádi *Borba* című napilapban. Ekkor sem kaptam választ. Véleményéről legfeljebb közvetve értesültem, mert azokban a napokban az ünnepelt író interjút adott, amelyben azt nyilatkozta, hogy a szerbek jutnak a kazár sorsra, azért, mert toleránsak voltak. (1992. június 16.)



Gergely Ágnes

CASA NEGRA

Fekete téglacsonkok közt, az égi mélyedésben
repülő vágódik rézsút a város béna
végtagjaihoz. Görcsös ujjperceiket féreg-
rándulással összehúzzák a bástyák. Még a
kertek sem ocsúdtak föl a reggelre, bírní
vagy lepattintani a gyomok ostorcsapását,
mely gyors, „mint a fény”, és oly gyors, „mint az árnyék”. Tízíg
számol a városi főhatóság, lássák:
türelmes, azután lövet. A menekülő eldől,
nincs többé hamis igazolvány, a bazárban
édes török kávéhoz nemibajt kínálnak – merről
kel a veszély, nem tudni immár, munkátlan
megfigyelők közt, a mulatóban hiába mutatsz
fémbe rótt jeleket, a kód naponta változik,
suttogásodat fölissza a dühöngő, csupasz
dobzene, melyben emléke sincs a sivatagnak. Itt
az őserdő kúszik, süpped, nyáladzik, nyeli az ózont,
fiatalkori bűvölet, kézfogás, főtartás, lovagi szándék
az aljnövényzet aljára kerül, sógor hív sógort
a fa tövébe, kapcsolódjon, üssön: el ne málljék
a romlott abroncs, a várost összetartó, az egyetlen.
Valahonnét zongoraszó, időtlen fogódzó,
egy pillanat, szemvillanás, kódolhatatlan –
ki fertőződik, kit visznek el, majd eldől, az utolsó
gép startol, döntés fogamzik, ködben és kalapban,
s az ajkak nem érik el egymást, ismét megszállók lőnek
tekergő kábelek mentén, a telefon süket,
s földkupacok, tornyok mélye fölött, mint repülő szőnyeg,
már utasok nélkül cselleng a toprongy becsület.

Érzelmes iratok

KUKORELLY ENDRE

[96]

A nyílt pályán megállt. Ülök, nem nézek kifelé. Ne mozdulj meg, ne nézz körül, ne siess így befejezni. Ne nézz ki, nincs kinn, nincs ott csak egy papírlap. Ez, ahogy rátapad az üvegre, ez a rajzolat. Néhány éles vonal, és lassan változó, bizonytalan foltocskák. Ráérsz, ne siess. Ráérni, ha nem nagyon lehet. Igyekszel lekarni azt a papirost, felállsz, és azt a papiros tájat, papír égbolt, a késéddel valahogy levakarni az üvegről. Ezt az elrendezést. Ráérős mozdulatok.

A következő hideg mozdulatok.

Fölállok, leverem a morzsát az ölemből. Nincs is itt megálló. Ezek az épületek. Házak és muskátli, ember és gyerek, ember bajusszal, kutya, kecske, ebédszünet, ember árokba vizek, néber, műanyag kenyér, ember bassza némbert papír bokorban, papír, papír, átmenet. Ami megelőzi, átmenet. Patakozásból a folyóba. Ahogy megállunk, nyílt pálya, egy kanyar, és milyen rossz helyen. És látszott akkor, kilátszik egy villanásra az Úr, hogy épp berendezte azt a helyet úgy, rajzolgat oda, mert talán egy kicsit épp *tovább rakodott*, vagy elgyönyörködött, semmiben, hogy milyen szép kopár egész a semmi. Hogy nincs semmi csodáltnivaló, abban gyönyörködik. *Ez az utas üdítő.*

Ahogy remeg az utas, ül; reszket, a homlokát az ablakhoz szorítja, abban. Hogy milyen vad, és hogyan szelídíti. És hogy mennyire szorít valamit, de az nem Ő. Hogy nem is lehetne jobban. És már nem lehet Róla leválasztani, pedig Hozzá se ér.

[97.1]

A kórházban *megül* a szag. A kórtermek nyáron forró, édeskés szagtömbök. A falakhoz ragadva. Lemeli-e az Úr a tetőt. A férfiak a mosdókagylóba vizelnek; az, aki föl bír kelni egyáltalán. Fölkel, csúsztatja a papucsát a kövön, odacsoszog a csaphoz. Sokáig nem veszem észre a többieket. Mindenkit nem lehet észrevenni. Amelyik föl tud kelni hűgyozni. Elcsúszkál a mosdóig. Nem ad ki az se egy hangot. Nem beszél. Ezek nem nyöszörögnek. Tegnap jött felfelé egy nő, egészen félre kellett húzódnom miatta a lépcsőfordulóban. Esetleg nekinyomna a korlátnak. A csomagját húzta maga után, egy nagyobb papírdobozt. Minden lépcsőfokba beakasztotta, aztán meg kiakasztotta. Ha beakadt, rángatta. Odaszorított a falhoz. Vonszolta fölfelé a dobozát. Szörnyen nyikorgott, ahogy húzta, a papír. Itt elég tisztességesen fizetnek. Legalábbis nekem v. engem. Csak mindig emelkednek az árak. Állandóan megemelik. Nem látok a pipától.

[97.2]

Nem, az nincs itthon. Lement az izé. Minden nap, öt órákor. Mért voltam a felesége? Orvos azt mondta, hogy feküdnöm kell. Még akkor nem láttam, mert állandóan feküdtem. Amit vettem, az összesen háromszázhuszonnyolc forint, és az üvegek. Az lejött. A por szívfóvás előtt. Akkor jöttek a rosszulleteim. Nem a porszívfóvás, mert olyankor nem kell térdelni. Elszöszölök egész nap. Ha térdelek, inog a lábam. Térdelek, és közben inog. Nagyvenhét leszek. Nem láttam előre. 47. Anyukád hol van? Lement a közértbe.

[98]

Mi az, fölemeltem a hangodat?

[100.1]

Ezt a fajta zenét hívják szórakoztató zenének. Gyorsan oda fogok érni a rádióhoz. De ugyanaz hallatszik a szomszédból is. Néhány nyugodt, *sikerült* magyar mondat. Kétségbeesésében úgy. Például: Egy úr pofára esett. Megálltam a körúton, a Wesselényi utcánál. Abban a kirakatban van egy tükör. Például valaki pofára esik. A Teréz körút. Azonnal fölkel, látszik, milyen kínos neki ez az egész. Tekinget maga köré. Nézem a kirakatot. Nekem se valami kellemes. Figyelem azt a pofát a kirakatüvegben, ahogy porolja magát. Ahogy körülpislog, látnia kell a rá bámulókat. Akik nem estek el, nem ők estek el így. Azokat, akik nem estek el. Könnyen olvasható mondatok. Valahány viszonylag elegáns mondat.

[100.2]

Hozd előre a dolgot. Vidd hátra a dolgot. Mi van elől. Mi van hátul. Ezen veszekszünk. Szerintem ez van elől. Szerinte az hátul van. Egy öreg főszer. Öreg vagy, mi? Tele van a szája kenyérbéllel, azt nyomkodja szét. Paszíroz. A fogínyével igyekszik széjjelnyomni. Elengedi a lengőajtót, és az, ahogy visszacsapódik.

[Minden játszótéren akad olyan]

Ahogy visszaveri a beton, remeg a levegő, egy csoport félmeztelen fiúcska, fekete meg sötétkék gatyás, le-sült és kiizzadt kölykök a késő délutáni, valamelyest már enyhülő forróságban, játékra készülődnek, *nem készülni föl, és nem hagyni abba, nem készülok semmire*, minden játszótéren akad olyan, valami kicsi és ügyetlen, idétlen, kövérkés gyerek, minden játszótéren a leghülyébb, *nem megváltoztatni semmit, én hagytam úgy, amiért őt cserébe nem verik szét*, akad olyan mindig, akit nem választanak meg, nem kerül sorra, egyik csapatnak se kell, s ahogy ott áll és kéri a többieket, *és azt nagyon is nem lehet abbahagyni*, hiába, elzavarják, elküldik az anyjába, *te hurka, tűnés*, hogy talán el is sírná magát; ám amikor az egyik, közülünk valaki, majd odalép hozzá, egészen közel, s az arcába nevet, egy másik pedig a háta mögé lopódzva fenékebe rúgja, nem túl erősen, mégis kíméletlenül, hát nem sír mégsem, nem sír tehát, nem sír, *csak nem nézni oda én nem változtatom meg azt*, a többiek elmennek onnan, elfordulnak, közömbösen, vagy azért csak, hogy ne lássák, kényelemből, *nem néz oda, mert fél*, mert félnek, mert ők szeretnének élni még, őket nem lehet így megzavarni, ne zavarják meg őket, *élni erős, nem meghalni erős*, akkor az a dagadt kislány lassan megfordul, megfordult, és valami megcsillant a kezében, az pedig, aki az imént belerúgott, most iszonyatos sikoltással ugrik hátrafelé, nekizuhan a pálya szélét övező dróthálónak, most tehát mindenki arra néz, arra nézünk, és látjuk, ahogy a fiúcska kezében fölszikrázik a napon, és gyémántosan villog és ragyog egy hosszú, hosszú, kékesfehér-üvegszínű jégdarab.



Ambrus Judit Samsa és a visszhang

TESTTÁNC - SAMSATÁNC

Műsorszünet idejére...

■ ELSŐ FELÉBREDÉS

The civilised way to wake up

felébredsz arra, hogy nem te ébredtél fel
ráébredsz arra, hogy nem te ébredtél fel
törvényen kívüli vagy
törvényen kívüli kicsiny lábacskaid kapálóznak
még nem tudod –

ha a törvényen belül nem lehet
a törvényen kívül meg nem akarom

még nem tudod, hogy nem te ébredtél fel

· egy fehér súly figyelni egymást

mostantól tompa büntetésed leszel

mindenki mozija tébolyod

Mesterséges színezőket és természetes aromát is tartalmaz.

Természetesen megéri!

IF YOU LOVE

GYORSAN ROMLÓ
Sujet à détérioration rapide

seb vagy test
testáramlás
sebátadás
mindig ismételek
azt mondd, mindig ismételek
fájjon, ha más nincs
kaszabold szét azt
azt az édes kis arccskát

a fájdalom nem fog megmenteni
(sem testi sem lelki)
semmiféle emberi kapcsolat
helyette mostantól:

bogár lépjen nyitott szemedre

bábbal töltött élet emberpalástban
emberként élt élet samsapalástban
a palást akadály a lét folytatásában

SZÁMLÁJÁN AZ ALÁBBI KÖNYVELESEKET ESZKÖZÖLTÜK:

némi gyilkosság

magadban az embert, másokban a bizalmat
magad iránt

Néhány napja feltűnően csendes

hogyan
nem vagy becsomagolva
még nem vagy hozzá csinosan csomagolva
csomagolás módja: édes rettenet
megvetettségmadzag
címezett: nagydoktor halál
érték: —
ki fog csomagolni
csontig, sejtig csomagol

ELFOGLALT?
NINCS IDEJE, DE FEJLŐDNI UGYE SZERETNE?
CSAK EGY LÉPÉST A VILÁG FELÉ, TEGYE MEG,
AMÍG NEM LESZ KÉSŐ!

Az elrontott borítékot minden magyar postahivatal becsereéli.

BEFORE USE

megünneplem születésnapomat halálommal
születésnapomat halálommal ünneplem meg
születésnapomat apám halálával ünneplem meg
megtudom születésnapomra apám halálát
apám halálának időpontját tudom meg
születésnapomra apámat tudom meg
születésnapomra megszületik apám
apám halálára születik meg
megteremttem apámat halálommal
halálommal a hozzá való közelséget teremtem meg

MSZ
501

féreglétedben jól fogod magad érezni
léteemben jól érzem magam
anyád jön, ő még hisz
nevetséges hangod ellenére fenntartott hite, amit kibocsájtasz magadból,
annak ellenére fenntartott hite – hisz, hogy fenntarthassa magát
akinek van apja, figyelmeztet
akinek van húga, aggódik
szeretlek
ki kít?
ki az a te akit ki az az én, én?

apa, APA, apa?
szeret, nem szeret,
szívből, igazán

DANKE FÜR IHREN EINKAUF

ha van mit köréd emelned, megóvhatod látványodtól akik szeretnek
csak aki erős rettenetére rázárni a kulcsot zárja be önmagával önmagát
retteneted nem múló rosszullét
retteneted nemmúló lét
iszony iszony

viszony viszony
pillanatnyilag, időlegesen és örökre tested alsófele a legérzékenyebb

Értesítem végül, hogy a határozattal szemben fellebbezésnek helye nincs.

minden test egy kihívás
minden feleletem nemleges
a törvényt betartani nincs mód
kívüle nem ment
test és seb

mitől fáj a féreg feje?
mire fáj a féreg foga?
mi segíthet még?

**ÓRIÁSI
LEHETŐSÉG**

csend és remény
az átváltozás reménye
féregből emberré
nem tart soká

NE FELEDJE!
Nálunk nyerhet is!

csend és gyanakvás
lesújtani a legsúlyosabbra
súlyod cipelni gyávák, büntetni bátrak

„máasztak”

fáj?
ez nem mulatság
fojtsd el
menj mélyebbre
és tartsd fenn
magad

Csak orvosi rendeletre alkalmazható.
Alkalmazásának módját és időtartamát az orvos állapítja meg, az orvos utasításától eltérni nem szabad.

a kegyetlenség fog felelősségre vonni
angyalok pedig nincsenek
valami lesett odabenn, valami, leestél odabenn, valami leestem odabenn
a nevedet kimondva még nem tudják mit mondanak ki
keretbe nem vagy már foglalható

nincs történetem – történetem kerete legyen egy másik történet

féregnek lenni könnyű rosszullét
kínos csönd és zokogás
ha tudnák ki vagy valóban, senkise kívánná, elegyedj a törvénnel könnyed
kis beszélgetésbe

**Legolcsóbban a
legnagyobbaktól!**

teáztam a törvénnel
sikamlós volt, terjeszkedett és féltem
cukrot kért a teájába
felhajtotta, és eliszkolt mert félt

**Csak az kell ehhez, hogy megismerd!
S azt, hogy mekkora ennek a realitása
döntsd el TE!**

féreggé változni kissé udvariatlan megoldás
 megoldásnak udvariatlan átváltozni
 megoldásnak udvariatlan bebázodóni
 megoldásnak udvariatlan szüleidnek felesleges aggodalmat okozni
 megoldásnak udvariatlan kötelességeidet elhanyagolni
 megoldásnak udvariatlan világos válasszal nem előállni
 megoldásnak udvariatlan magyarázatot nem adni
 megoldásnak udvariatlan az örület szeszélyével élni
 megoldásnak udvariatlan az életedet megszenvedni
 megoldásnak udvariatlan nem folytatni, kilépní
 megoldásnak udvariatlan ajándékot visszaadni
 ajándékba kaptad

meghalomániás férfiak
 törvényen kívüli nők
 fájjon minden pillanat
 test nélkül öltök testet

elmegy a kedvük, hogy kiálljanak érted
 teljesítményed nem kielégítő
 az akadályokat áttugrani nem vagy képes
 a helyzetnek megfelelni nem vagy képes
 nem vagy képes, nem vagy képes

olyan évszak nincsen, amikor egyetlen üzletet sem kötünk, Samsa úr, olyannak nem szabad lennie
 Samsa azonnal kinyitja, Samsa kicsit szédül, Samsa már egészen friss
 Samsa csak egy pillanat türelmet kér, Samsának még nem megy úgy ahogy gondolta, Samsa
 már jól van.

Hogy milyen váratlanul érheti az embert az ilyesmi!

Azonnal kinyitom. Kicsit szédülök. Már egészen friss vagyok.

Egy pillanat. Még nem megy úgy ahogy gondoltam. Már jól vagyok.

Hogy milyen váratlanul érheti az embert ilyesmi!

Kérem, a legszívélyesebb üdvözetemet adja át!
 Adja át Önnek, a családjának, és mindenkinek aki bírja

megkötöttem szerződésemet, fájni fog, félni fogok
 és nem lesz folytatás

megmutatni magad, megmutatni a jószándékod, hogy valóban megmutatnád magad, hátha nyugodtan
 folytathatnád, hátha el tudnának fogadni, csúsztva-másztva, kínokban is csak megmutatni

mióta herélt vagyok, félmellű, a szemem üveg, csak lesem és várom,
 hátha elfogadnák, hátha így is elfogadnák, csúsztva és másztva és kínokban csak
 megmutatni

bajoddal kigúnyolsz másokat, mert nincs rá orvos,
 nincs rá orvosság, nyílják ki minden ajtó,
 legyen minden kín látható, így is csak a
 tiéd marad, ne félj, nem vehetik el

Mindenkitől szíves elnézésüket
 és megértésüket kérjük.

leeresztettem a létrát angyalaimhoz. leszálltam minden poklomba. az angyalok
 rágógumit pattogtattak. csikos zoknijuk ütötte pettyes szárnyacskaikat. fociztak.
 kértem segítenének ki a bajból amit felébredésem és ráébredésem okozott. nevet-
 gétek, vihorásztak, és mindent megfigértek

ha valaki még segít, biztonság, bizalom, valaki még gondol rád. bevonnak az emberek körébe

vigyázol, hangod emberi hangként hallatszódjék. még kímélettel vagy. akit nem rekesztenek ki, az még nem. akit nem rekesztenek ki, az még nem. néma csend van. még figyelnek

MAGÁNYGYŰJTŐK

Forduljon hozzánk bizalommal!

mielőtt kinyitnám az ajtót, mindig becsukom az ablakot, be ne csapja a huzat –
mielőtt kinyitom az ablakot, mindig becsukom a dobozkát, ki ne fújja belőle a
szél – mielőtt megnézem a dobozkában lévő hulláim fényképét, mindig behu-
nyom a szemem, meg ne őrlüljek rögtön

egész testeddel megfeszülsz és rátapadsz és örületesen
összpontosítasz és semmi kín se drága, csak hogy meg-
mutathasd, hogy elismerjék, s hogy helyette mindent
elveszíts

egészen semmiért sem

már kinyíltál, de még nem látnak, még vigyázol, még
hiszel, hiszed, elhiszik ártatlanságodat, hogy hisznek
hogy nem bántanak, hogy látványod csak részed, nem egészed.
aki lát, hátrál, leborul, üt, vagy sér. másnak van
orvosság, van törvény és van tér. van ami volt. légy
kegyetlen vagy épp kegyes, ne légy hajlandó észrevenni
mivé vedlettél, kínáld föl magad olyannak ami voltál,
légy nevétséges, légy riasztó, fájjon nekik, fájjon neked

„Csak azt ígérjük, amit teljesíteni tudunk”

emlékeztek, milyen szép arcocskám volt? kellett nektek
látjátok, milyen szép páncéltatom van? keltek nektek?

ki veri ki a rémületet a fejből? ki tartja vissza aki a látványodtól fél? belül még vagy aki voltál,
az anyák elsiratnak, az apák meg, egy halom apa kerget kerget bottal vissza, sziszeg rád, vicсорít,
a helyed a tiéd, egy kép, egy szék, egy szekrény, egy kanapé, egy írósztal
kié a szeretet? félkegyelmű, kié az egész szeretet?
félkegyelmű, kié az egész kegyelem?

teljes egészében szünetel

■ MÁSODIK FELÉBREDÉS

féregléted értékeit mert megszoktad, megbecsülöd
megteremi magányod távolságait. az önmagadban
hordozott fájdalom kevés. lássátok és undorod-
jatok. megmérettél, találtattál. anyád testét
idéző táplálék nem kell. ha kinyitod tébolyod
ajtajait, elveszik a kulcsot (kulcsot találtak,
megtalálták kulcsodat, erre mindig büszkék), s
ők zárnak be, kívülről. kezükre játszottad a
nyitás és csukás lehetőségét

Itt nyitható postai ellenőrzés céljából. VISSZARAGADI
GonG Levélküldő Szolgálat H-4015 PI. 27.



mikor megszületted, ez nem volt nekik elég, kerekítettek hozzád egy történetet, a kerek történet sem volt elég, követelték, hogy hidd el. ezzel eljátszották a hitet, a történetet, a születést, mindent eljátszottak. minden lépésüket, mint külső történetet élsz át. a te történeted nem szűnt meg, mert nem is volt történeted. filmem pereg. a mozipáholyok édesapái tapsolnak, húgocskáid, testvérekéid locsogásra izzadják magukat minden lépésedért. dobj, szemelj ki valakit, dobsz, ha hatos, az az apád, ha nem, folytasd a keresést, dobass a nézősereggel, mindenki aki ötöst dob, testvérekéid.

kész a család. teríts meg. kapcsold ki a vetítőgépet. családod kiszemelt tagjait ültess a tányérra. kínáld meg őket egymással

mitől szorongsz? életed új, tested új, tered a régi, védelmező falak, védelmező család, – itt téged mindenki akár korábban úgy szeret. féreggé változásod csöppnyi kellemetlenségét bárki, bár-mikor szívesen viseli

Mriert menemaskep brmi tovb, mjertmn maskep mene mjiert

végtére is, hogy látványával ne okozzon fájdalmat nem repülhet csak úgy el az ember!

Kérjük utasainkat, hogy a körutazások indulása előtt érdeklődjenek az Európán kívüli országokba érvényes egészségügyi előírásokról!

Kínába utazunk, de Kína valamiért ellenség, félünk, mert sokan tudnak valamit, amit mi nem, összeesküdtek, jó volna túlélni, látom az asztalnál ülő férfiak arcán, hogy ők tudják, mert mosolyognak, furán mosolyognak, mint akik nem is összeesküvők, hanem valamiféle szabadkőműves páholyba tartoznak, hazaérünk, már nem kell félni, a körfolyosón állunk, szép vagyok, olyan kedvesen szép, szőke és vékony, van két gyerekem, a férjem a folyosó végén áll, ez egy család, a két gyerek szaladgál, odamennek a korláthoz, látom, ki akarnak mászni, most, hogy Kínát megúsztuk, pont most, odarohanok, a férjem is, próbáljuk visszafogni a gyerekeket, de nem megy, valami szippantja őket kifele, de nem az iszony következik, hanem a gyönyör, repülnek, és mi is repülünk, s akkor rájövök, hogy ezt tudták azok az emberek ott, Kínában, hogy lehet repülni, hogy az ember tud repülni, és most már boldogok vagyunk mind a négyen

vajon aki átváltozott, már nem lesz olyan érzékeny?

soha többé nem fogsz repülni, tested nem adódik át más testnek, szenvedésed nem olvad ki valami feneketlen kéjbe, tested testedbe zárul, síkíthatsz a fájdalomtól, síkítsz

vajon aki átváltozott, már nem lesz olyan érzékeny?

YOUR GUARANTEE OF SATISFACTION

én nem szeretek fönn repülni, én lenn szeretek repülni, mert fönn nem látom, mi van lenn, és én azt is szeretném látni

az emberek beszéde vonz, bekapaszkodnál minden vélekedésbe, hinnéd, amit hittek rólad. de fősze-replővé csak így válhattál – Isten gyilkosa Istent érinti, a szentséggyalázás a szentséget érinti, féreglét embert érint (legalább valami)

kérlek, fuldoklom, fojts meg

ZAVARJANAK

mintha az elbocsájtás volna a legnagyobb jótétemény

haláltortát sütöttem, van már rajta számtalan gyertya, számtalan mogyorócsók díszíti. teteje habos, elstüllyednél benne



halálnak halálával
halsz, ha a halál nem
hal meg, életben ma-
radsz

a család boldog. a család elfogad. a családban melegség (van) (volt) (lesz) (nem jön létre). jószágod bejelenteni elkéstem. amit ma megtehetsz, ne halaszd holnapra, hátha már holnapra féreggé válsz

Ez a jegy másra át nem ruházható.

vicc: Dante tökrészeg, hazamegy, tökrészeg, feleség, józan, kérdezi, józan, hol a Pokolban jártál?, vicc, vicc volt, megnevettettek?

zajod, motozásod, csúszásod-mászásod, fejecskeid koppanása ingerli környezetet

vicc: boszorkány erdőben királyfit meglátja, állat milyen kezemben királyfi, válasza: megfelelsz, boszorkány tiéd lesz, rémület királyfi, izdad királyfi, randa boszorkány, csak meg ne feleljen, válasza: elefánt, jaj királyfi, kezemben hogy férne, izdad királyfi, görnyedt boszorkány, csak meg ne feleljen, válasza: orrszarvú, jaj királyfi, kezemben hogy férne, utolsó próba ez, királyfi igyekezz, izdad királyfi, aszott boszorkány, csak meg ne feleljen, válasza: cápa, jaj királyfi, kezemben elférne? elférne, válasza: jelképke – határeset határeset, elfogadom.

pusztuljon a férgese – és aki egészen az?

Kellemes szórakozást kívánunk!

még mindig nem fájnak eléggé. féligfájók nem kellene. fájós mondatok sem kel-
lenek. ha onnan nem akar jönni, akkor ne jöjjön sehonnán. könyörödomány
nem kell. nem mintha nem kéne, csak nem képes megnyugtatni, nem utaztat. ha
meg nem utaztat, minek visz el?

az apa aki sikertelen és mozgásképtelen,
az anya aki fullad és mozgásképtelen,
a gyermek aki még gyermek és mozgásképtelen,
a gyermek aki már nem gyermek, de már féreg és
mozgásképtelen — ez egy család
szégyen és szomorúság



szégyen és szomorúság

mert bebábozódtál örületedbe, már nem tudsz
különbséget tenni látvány és látvány között
például mert már nem is látsz. például mert
az ég szűrkeje meg a föld szűrkeje nem is
érdemes a különbségtételre

szégyen és szomorúság

Persil – garancia a minőségre:

- Amit Ön láthat – nagyobb tisztaság!
- Amit Ön élvezhet – ápoltabb ruha!
- Amit Ön érezhet – frissebb illat!

tébolytól szűküölő szemed már átlát mindenen.
az önmagaddal szemben érzett irtózat rátapad
másokra. irtózol, irtóznak. rettesz a
betérőktől is

TANULJON MEG SZÓBA ÁLLNI A VILÁGGAL!

mekkora takaró elég eltakarni? s mekkora takarja el
a téged látni sem akarók okozta sebeket?

ki hámoz ki a fájdalomtakaróból? ki képes megközelíteni a megközelíthetlent?
ki tör át az undoron? ki teszi folyékonyá a kényszert? ki szedi le a kintpáncélt?
ki tépi ki a lábacskákat? ki törli fel a nedveket? ki rázza össze az arcot? ki for-
mázza újra a lábakat?
ki tehet újra emberré?

csak egy kell aki féreggé változzon, máris
kezd összeforradni a család

KIVÁLÓ MINŐSÉGBEN, RENDKÍVÜL KEDVEZŐ ÁRON

sebrést ütöttem minden kapcsolatomon

végteére mégis szüleid szerencsétlen gyermeke vagy

vannak a féreglétnek is játéka, csúszkál, le-
pottyansz, a mennyezetről és leláthatsz, játéko-
dnak mások is örülnek, segítenek, kiürítik a pályát.
könnyebb így az önmagaddal játszó játék. látod, óv-
nak, féltenek

FINOM KÉSZRUHÁZATI TERMÉK

ENGEDÉLY SAJÁT KÖNYV BEVITELÉRE

anyád bízik az érzékenységedben, még megjavulhatsz.
levetheted páncélkádat, eldobhatod kicsiny potrohod

maradjon emberi, használhatatlan, de a belédvetett
bizalmat tükröző, hazudjon, hogy hazudhass, – vagy
legyen igaz, használható, és mentésre képtelen

Gregor újra visszatér hozzánk.

legyen a lélek luftballonja tered, ismerj és fel-
ismerj minden rettenetet, a rettenet minden rezdülé-
sét, élj vele, s tartsd aminek tartod magad, –
vagy végy föl viselkedésruhát, tudsztemegfelelni-
ruhát és lépj át a retteneten

**TAKARÍTÁST
KÉREK**

A Nap is EILATBAN tölti téli szabadságát! ÉS ÖN?

Moving?

PLEASE PRINT YOUR NEW ADDRESS BELOW

és a nők (Margit és Anyád), mindent elvesznek tőled,
mindent ami voltál, hitünk (megegyezésünk) szerint le-
hetnél, mindent, kiürítenek, ha ember nincs, legalább

Talajmechanikai Fúrásokat



Közületeknek,
és magánszemélyeknek

HOGYAN KÉSZÜLÜNK AZ ÖN FOGADÁSÁRA?

és a férfiak mindent elvesznek, halálukkal, örületükkel,
nemléttükkel elveszik, kiürítenek, s nincs már mibe belekapaszkodni

KÜLÖNLEGES DARABOKÉRT KIVÉTELES ÁR!

Hibás darabok is érdekelnek bennünket!

tévedsz, ha bízol kitorhetésedben, emberi szavakat
kikényszeríthetsz ugyan, de minden szó súlyos bosszút
kíván. minden hozzád érő szó büntet a feléd tett útért

talán ha tudnék még sírni

az apák már várják, bizonyítsd, a belső nem különb a
külsőnél, halálozodkor különös erőre tesznek szert, ci-
pőjük talpa óriás lesz, gombjaik fénylenek, ruhájuk egyen,
hajjuk sugár, tettük szándék nélkül való, futásod
gonoszságnak tűnik föl előttük. légszomj gyötör, menekü-
lésed testreszabott módjait mégsem használod fel, nehogy
mert ők ezt követni nem tudnák, kérdésnek tűnjön fel
előttük. inkább meghalsz, de betartod. jönnek, megnyomorí-
tanak,
az anyák pedig életedért könyörögnek

FŐVÁROSI PATYOLAT VÁLLALAT

A ruhadarabban látható folt a
legszakoszerűbb kezeléssel sem távo-
lítható el.

Folttisztító osztály

P 013 - 500/m - 71.54798 Közl. Ny. - 28-1

■ HARMADIK FELÉBREDÉS

tűrni az undort, de aki sebesült (akit megsebeztek),
nézheti hogyan tűrik ők

milyen dolgok lesznek az emberek iszonyukban

FÉLEK

konok apák konok alvással várják a fölöttes parancsát

Isten lenéz és röhög várakozásainkon

olyan csapás sújtson ami megosztható, közös legyen a seb,
legombolyított fájdalomszövet

SZÁMLÁJÁN AZ ALÁBBI KÖVETELÉSEKET ESZKÖZÖLTÜK:

TARTOZIK

apád etet, anyád tisztít, húgod szolgál (másokat – másokat – másokat), benned megújul a seb, ők sírnak
(nem a te, a maguk fájdalmán), terveket szövögetsz, térképet készítesz az útról a fájdalomkamrából az
élés kamráig

Tanfolyamainkon megtanulhatod:

- megszüntetni a múlt fájdalmainak, veszteségeinek
jelenben gyakorolt hatását (gátlásokat,
rossz érzéseket és félelmeket).
- Az emberi érintkezések kezelését
- Az emberek közötti megértés alapelveit

ki jogosult a család mocskát tisztítani?

1. A Persil különlegesen aktívan mos

A Persil – ruhaneműjét tökéletesen tisztára mossa. Azok a foltok, amelyeket ed-
dig csak a mosnivaló főzésével tudott eltávolítani, most már alacsonyabb hőmér-
sékleten is eltűnnek.

hogyan ki mennyire undorodik tőled, méri mennyit és mennyire szenvedett –

**Világ bajnokhoz
méltó folytatás**

MARRIAGE WITH GOD
or
The impossible love

valamennyi mosási feladatra

meg kell hallgatnod az emberek kedveskedéseit, különben agyonütnek

2. A Persil sokoldalú

A Persil – alkalmas valamennyi textilfajtára (pl.: pamut, len, vászon, szintetikus és kevertszálás textiliákra).

A Persillel valamennyi hőmérsékleti tartományban a legjobb mosási eredményt érhetjük el; használható minden mosógéptípushoz. Áztatásra és kézi mosásra egyaránt alkalmas.

vagy agyonütnek a tárgyak, a használatuktól megfosztott lomok, a mocsokban felhalmozott halott holmik, tered lakói, tered bitorlói, ahogy te használhatatlanná váltál, váltak ők is feleslegessé

3. A Persil rendkívül gazdaságos

A Persilt takarékosan lehet adagolni – és mosnivalója ragyogóan tiszta lesz. Az egyébként főzést igénylő ruhaneműt Persillel elegendő 60°-on mosni. Ezáltal nemcsak időt, de áramot is megtakarít. A Persillel tehát **kevesebb mosószerre** és **kevesebb energiára** van szüksége.

fogak hangja, hegedűhang

Ertesítem, hogy a _____ Kar Felvételi Bizottsága elutasította pályázatát, mert On nem felelt meg a választott szak felvételi követelményeinek. A felvételhez előírt minimális pontszám a szakon _____ pont volt.

kezdjük tehát, minden előkészült a játékhoz

(Pincer: 1)

KÖSZÖNJÜK, HOGY UENDEGUNK VOLT.

már belefásultál, hogy figyelmes légy másokhoz

már belefásultam, hogy figyelmes legyek másokhoz

csak te méltányolod a játékot, ahogy a játék méltánylandó, csak a te rútságod riaszthat mindenkit el, csak az áldoz, aki nálad marad önként, nincs nagyobb tett, mint tőled szeretetet elfogadni

csak én méltányolom a játékot, ahogy játék méltánylandó, csak az én rútságom riaszthat mindenkit el, csak az áldoz, aki nálam marad önként, nincs nagyobb tett, mint tőlem szeretetet elfogadni

és elkövetkezik az idő, amikor már nem az elviselésed a cél, nem voltod miatt elviselni azt is aki vagy, az idő meghozta – megtagadnak magadtól, számukra már továbbra nem lehetsz te te – nem vagy azonos azzal aki voltál

és elkövetkezik az idő, amikor már nem az elviselésem a cél, nem voltom miatt elviselni azt is aki vagyok, az idő meghozza – megtagadnak magamtól, számukra már továbbra nem lehetek én én – nem vagyok azonos azzal, aki voltam

ha megértenéd őket, már rég rájöttél volna, hogy emberek
nem élhetnek együtt egy ilyen állattal, mint te

ha megérteném őket, már rég rájöttem volna, hogy nem
élhetnek emberek együtt egy ilyen állattal, mint én

tisztességesen együtt élhetnénk az emlékeddel

tisztességesen együtt élhetnétek az emlékemmel

már elbírák a látványod – most már talán megfordulhatsz

már elbírák a látványom, most már talán megfordulhatok

lassan kiúszol a terükből

lassan kiúszom a terükből

már nem tudsz megmozdulni, de ezen nem csodálkozol,
sőt azt talárod természetellenesnek, hogy mostanáig
egyáltalán tudtál közlekedni, egyébként viszonylag
jól érzed magad, vannak fájdalmaid, de úgy érzed, mintha
ezek fokozatosan enyhülnének. meggyőződésed, hogy el
kell tűnnöd. a lassú derengést, amikor oldódni kezd a
sötétség az ablak előtt, még megéred. akkor fejed, már
nem akaratom irányítására lehanyatlik, és orrlíkaidból csendesen
kiárad utolsó lehelleted

már nem tudok megmozdulni, de ezen nem csodálkozom, sőt
azt találok természetellenesnek, hogy mostanáig egyáltalán
tudtam közlekedni, egyébként viszonylag jól érzem
magam, vannak fájdalmaim, de úgy érzem, mintha ezek fo-
kozatosan enyhülnének. meggyőződésem, hogy el kell tűn-
nöm. a lassú derengést, amikor oldódni kezd a sötétség
az ablak előtt, még megérem. akkor fejem, már nem akara-
tom irányítására lehanyatlik, és orrlíkaimból csendesen
kiárad utolsó lehelletem

azt gondolják, szándékosan fekszel ilyen mozdulatlanul,
és játszod a sértődöttet, feltételezik rólad akár a leg-
nagyobb ravaszságot is

azt gondolják, szándékosan fekszem ilyen mozdulatlanul,
és játszom a sértődöttet, feltételezik rólam akár a leg-
nagyobb ravaszságot is

Samsa úr és Samsané asszony belép hozzád, meggyőződni,
valóban tetem vagy-e

Samsa úr és Samsané asszony belép hozzám meggyőződni
valóban tetem vagyok-e

seprűvel arrébb löknek

seprűvel arrébb löknek

hogy ezt az izét hogy tüntessék el, abból felesleges gondot csinálni

hogy ezt az izét hogy tüntessék el, abból felesleges gondot csinálni

halálodkor meleg napfény árad be — a jövőbeli lehetőségek nem is olyan rosszak

halálomkor meleg napfény árad be — a jövőbeli lehetőségek nem is olyan rosszak

lakásuk az lesz amit még te választottál

lakásotok az lesz amit még én választottam ki

új álmok valósulhatnak meg

új álmaitok megvalósulhatnak

a család együtt és örül

ha felengedem az iszonyzsilipeket, felenged a gyönyörzsilip is



Albert Kaufmann

1985. OKTÓBER 16., 19.30–20 ÓRA KÖZÖTT

Vánszorogtam hazafelé a villamoson
mintha infarktusra
vagy arra vártam volna: elnyelnek alantas dolgok.

És a szép kisasszonyok,
kiket rendesen költeményekkel
kellene ünnepelni,
közönyösen
rágóztak¹ sminkjük homlokzata mögött,
megjátszották a cool-szex-szakértőt,
olyan bután festettek,
akár a matrónák vagy a nőstény vízilovak,
és rossz bőrben voltak.

Kilúgzott faterok is,
megvert kutyatekintettel,
sörhasak, csípi őket a bizonyosság-verejték,²
hogy hervadt önérzetük
föl nem gerjed többé.

Jön az energia-problémák időszeke,
félek az eszmezárlatoktól.

Vítězslav Čížek cseh költő 1952-ben született. Számizdatban terjedő műveit szignálta Albert Kaufmann névvel. Itt közölt versei az 1986 táján illegálisan megjelentetett *Zítvaní* (Feljegyzések) című kötetéből valók.

OKTÓBER 26-A, EBÉD UTÁN

Romantikus köd takarta ezt a reggelt:
szembekötősdit játszhatott az ember,
szem-bekötő nélkül.

Az élet karnyújtásnyira látszott,
elég előrehaladni merészen, vaktában
(bár jármű-lavina gördül nyitott sír felé)
a túlsó járdán álló sziluett iránt.

A köd, bizony gátolja, hogy felmérjük a távolságokat,
különösen egy féktávolságot,
mégis, ez az élet, amely – ahogy mondják – máshol van,
itt zajlik, egészen közel!

Romantikus köd takarta ezt a reggelt...

Vak fák meresztették águkat, amelyeket
zárkózott alakok kerülgettek ösztönösen.

A nagyúr öltözéke

SMUÉL JOSZÉF AGNON

Ült egy szabó napnyugtakor, és az öltözékekkel foglalatostkodott. Az öltözék a nagyúr számára készült, szövete a finomabbnál is finomabb, azok közül a kelmék közül való, amelyeket a nagyúr műhelyeiben szőttek. Öreg volt a szabó, a szeme már nem szolgált úgy, ahogy kellett, a keze is gyenge; a nap lemenőben, a munka meg befejezetlen. A napvilágnál csupa nélkülözhetetlennek látszó dologban fáradozott a szabó, amikor pedig elmúlt a nap, s elérkezett az ideje, hogy az öltözéket átadja a gazdájának, csak akkor jött rá, hogy azok a dolgok szükségtelenek voltak. Hanem szükséges volna elvinni az öltözéket a nagyúrnak.

Mint ahogy azok az emberek szokták, akik mindig utólag jönnek rá arra, amire előre kellett volna gondolniuk, úgy jött rá a szabó is a végén arra, amire mindjárt az elején kellett volna. Az efféle felismerés nem szokott semmi jót hozni a felismerőjére, hanem inkább bánatot és szenvedést. Számítgatni kezdte a szabó: ha nem bajoskodtam volna azokkal a szükségtelen dolgokkal, akkor most a nagyúr előtt állnék, és megkapnám a béremet az öltözékért. Eszébe jutott a nagyúr és mindaz a sok jó, amit kapott tőle, s figyelmét újra az öltözékre fordította. Levette az okulárját, megtörölte, aztán visszatette a szemére, és szemügre vette az öltözéket, hogy lássa, mi hiányzik még. A gombok a helyükön, s még díszek is ékesítik. De valami mégis hiányzik róla. Az a valami, amitől, ha megvan, ruha a ruha. Ha pedig hiányzik, nem ruha a ruha. A hiába elvesztegetett nap fölött érzett fájdalom és bánkódás elgyengítette ujjait, és kiesett kezéből a tű. De még a fájdalomnál és a bánatnál is győtrőbb a tépelődés. Máskor talán hasznos a tépelődés, most azonban, amikor nyugszik le a nap, ott fekszik előtte az öltözék és a munka meg nincs befejezve, a tépelődés csak hátrahozdít.

Főlkelt, kitöltött magának egy pohár pálinkát, és gyertyát gyújtott, hogy elűzze a sötétséget. Fölélénkítette az ital, de a gyertya azt vont a fénybe, ami az öltözékről hiányzott. Az idő sürget, elérkezett az óra, el kell vinni az öltözéket a nagyúrnak. A szabó a kezében nyugvó öltözékre pillantott, aztán meg az ablakra. Egyre sötétedik odakint, az éjszaka ugrásra készen áll. Ha nem viszi el az öltözéket a nagyúrnak, majd érte jönnek a nagyúr szolgálói, hogy elvigyék őt magát is az öltözékekkel együtt. Elfogta a félelem. Eleinte fölélénkítette a pálinka, de aztán elnehezültek tőle a tagjai. Szeme álomra csukódott, öreg csontjai is elszenderedtek elgyengült testében. Elfelejtett a szabó nagyurat, öltözéket, fejét a mellére ejtette, csak ült, és mintha az anyaméhben lett volna, eltűnt körülötte a világ.

Meddig maradt így álomba merülve? Mennyi ideig tartott öreg szendergése? Egy órácskára hanyatlott le a feje, aztán egyszerre csak magához tért. Magához tért, és meglátta az öltözéket, hogy még nincs készen. Elfogta a félelem, mintha a nagyúr összes szolgálói mind ott lennének már, és szégyenszemre kivennék kezéből az öltözéket. A nagyúr jószívű, a mesteremberekkel csak jót tesz, de a szolgálói kérlelhetetlenek és kegyetlenek, nem könyörülnek meg senkin, aki a kezük közé kerül.

Összeszedte magát, kezébe vette a tűt, itt is, ott is varrt egy-egy öltést. Ha nappal varrt volna, amikor a nap még sütött, akkor minden egyes öltés a helyére került volna. Most, a gyertya világánál csak összeabalyodtak a szabó ujjai. A javítanivalót nem javította ki, ha ugyan el nem rontotta, amit már kijavított. Letette a tűt, belebámult a gyertya lángjába, és eltűnődött, vajon kit ér el hamarabb a vég, a gyertya lángját-e vagy őt magát. Torkig volt mindennel, és azt mondta, jöjjön, aminek jönnie kell. Nem igazából mondta, hiszen tudta, milyen kérlelhetetlenek és kegyetlenek a nagyúr szolgálói; ha jöttek volna, behalt volna szíve rémületébe. De amikor eltelt egy óra, és a szolgálók nem jöttek, visszatért belé a lélek. Dörzsölgette a kezét, s azt mondta, mindaddig, amíg nem jönnek, javítgatni fogom.

Újra kezébe vette a tűt, új cernát fűzött bele, maga elé terítette az öltözéket, és megvizsgálta, hogy melyik igazítás előbbrevaló, hiszen az egészet kijavítani már nincs elég idő. Hanem minden igazítás kisebbiti a

hiányt. Kinyújtotta a kezét és nekifohászkozott. Zaj hallatszik, lábdobogás hallatszik, korbács suhogása. Még akin nem követelnek semmit, azt is elfogja a rémület ettől a hangtól, hát még azt, aki tudja, hogy őérte jönnek. Hallatszik, hogy berúgják az ajtót, és belépnek a nagyúr szolgálái. A gyertya is megijed és kialszik hangjuktól, sötétben marad a szabó, úgy ül ott, betakarja a sötétség, nem látszik belőle semmi, csak a tű az ujjai között, ahogyan forog erre-arra, varrja a semmit. Megcsattogtatták a szolgák az ostorukat, s ráordítottak: készen vagy-e, Tűfia Cérna? Hiába, hogy a nagyúr hívatta, azért csak gúnyt űztek belőle, mintha bizony olyan elképzelhetetlen volna, hogy efféle embert magához kéressen a nagyúr. Nehéz szívvel és szomorú arccal állt ott a szabó, kezében az öltözőekkel, mert tudta, hogy ez a ruha még nem úgy ruha, ahogyan az a nagyúrnak kijár. Noha már indulásra készen állt, a szolgák mégis mind nógatták, a korbácsukkal bökdösték és egyre hajtogatták: lódulj, szedd a lábad, lódulj, szedd a lábad. Nagy nehezen engedték csak meg neki, hogy a jobbik ruháját fölvegye. Hogy állhatna valaki a méltóságos nagyúr elé abban a ruhájában, amelyben a munkáját végzi?

Vitték a szolgák a nagyúr házába, és belökték valahová, addig is, amíg a nagyúr méltóztatik időt szakítani a számára. Szüksős és szoros volt ez a hely, szinte csodálkozol, hogy egy ilyen tágas, magas és szemet gyönyörködtető házban, mint a nagyúré, ilyen szűkös és szoros helyiség is lehet. Üldögélt a szabó és tűnődött, milyen számos elfoglaltsága van a nagyúrnak. Ugyan ruhát rendelt nálam, a szolgálait is értem küldte, mégis lehet, hogy itthagyt időtlen időnkig. Ha már ennyi ráérő időm lett, hadd lássam azt az öltözőket, kijavítom, ami hibázik. Már nyúlt volna a szabó, hogy tűt-cérnát fogjon, mert az a szokásuk a szabóknak, hogy sehova se mennek tű meg cérna nélkül. Keresgélte a ruhájában, de nem találta. Nem csoda, ha nem találta, hiszen ruhát váltott, amikor elindult a nagyúrhoz. Csak ült a szabó, és sajnálkozott, hogy hiába nyert időt, nem dolgozhat, olyan csekélységek miatt, mint a tű meg a cérna, mivel nem hozta őket magával. A halott sírbéli kínja semmi ahhoz képest, amit a szabó állt ki. Más választása nem lévén, rábízta magát a nagyúr jóindulatára.

A nagyúr jóindulata pedig igen nagy, csak kemények és kegyetlenek a szolgálai. Derék úr küldetésében állnak, de vad indulattal hajtják végre a küldetést. Miközben így üldögélt a szabó, bejöttek a szolgák: na, te Tűfoka, mondták, fűzted tűbe a lábad, aztán lódulj, a nagyúr hívat magához. Elvonszolták a szabót, ment a szolgálakkal, lökdösték, rugdosták, csepülték. Tűfiának meg Pókfonálnak titulálták, meg egyéb csúfneveken szólongatták, mert már megértették a szolgák, hogy nincsen becsülete a nagyúr előtt, és semmi sem tartotta vissza őket, hogy megszegyenítsék. Eltűnődött magában a szabó: szenvedek egy kicsikét, amíg a nagyúr elé nem visznek. Akkor meg arra gondolt, és nagyot nyögött hozzá, hogy: mit mondasz a nagyúrnak, amikor meglátja az öltözőket. De az út fáradalmi meg a szolgák megvetése nem nagyon engedték, hogy elidőzzön a gondolatain. Hanem a töredékes gondolatok rosszabbak az igazi gondolatoknál. Lökdösték, és ő ment, és közben morfondírozott: bizony akartam én valamit. De hogy mit is akart, azt nem tudta.

Belökték valahová, hogy álljon ott, aztán ott hagyták, elmentek. Állt ott egyedül, és nem tudta, minek áll ott. Gondolatai apránként elszakadtak az öltözőektől, el a nagyúrtól, meg még saját magától is. Jó is ez, látszólag, hogy elpihenhetett a gondolatoktól, de valójában nem jó, mert mi abban a jó, hogy az embert egyik helyről a másikra cipelik, de oda, ahova szándékában állt menni, nem viszik, még azért sem, hogy megkapja a büntetését; mert a büntetésre való várakozás keservesebb, mint maga a büntetés. Látni szerette volna a szabó, hogy mi is van körülötte, meg hegyezte a fülét, hogy meghallja, mit beszélnek. De az ablakok szorosan be voltak zárva, nem lehetett rajtuk keresztüllátni, ha elért hozzá egy-egy szó, nem értette a jelentésüket.

Néhány óra múlva végre megparancsolta a nagyúr a szolgálainak, hogy hozzák elébe a szabót. Érte jöttek és vitték. Látta a nagyúr, hogy arca beesve, kedélye levert, az egész emberből elszállt az élet, pedig alig néhány napja, amikor a kezébe adta a szövetet, hogy öltözőket varrjon neki, olyan boldog volt, mintha kerek e világot kapta volna a kezébe. Te volnál az a szabó, akinél öltözőket rendeltem, kérdezte a nagyúr. Mutasd hát, hadd lássam. Hebegni kezdett a szabó, hogy nagy jóuram, az öltözők már csaknem tökéletes, épp befejeztem volna, de akkor hirtelen megérkeztek a szolgálid, kitudszoltak a műhelyemből, éppen, amikor az utolsó öltéseket varrtam, megfogtak, és idehoztak hozzád. Ha csak egy csepp időt hagytak volna még, befejeztem volna, hogy kedved lelnéd benne. Csodálkozva nézett rá a nagyúr. Oly sok napon át volt a kezében a kelme, mégsem volt időd elég, hogy bevégezd a munkát, éppen csak ez az órácska hiányzott? Meghajtottta magát a szabó a nagyúr előtt, és belefogott, hogy elmagyarázza, mi minden is állt útjában. Tagja az „Áldott Legyen a Meztelenek Felöltöztetője” nevű együletnek, második gabe a Szabók Zsinagógájában és kurátora a Szorgos Kezek Társaságnak. Ezért aztán a köz szükségletei miatt sokszor elhanyagolta a maga szükségleteit.

Így mesélt, mesélt volna tovább, ha félbe nem szakítja a nagyúr: mindenesetre nem az öltözék varrására fordítottad a napjaidat. Összeszedte a szabó a bátorságát, és azt mondta, ha méltóztatna uraságod visszaadni az öltözéket egy kis időre, pótolnám a hiányt: szépen és szemrevalón, teljesen befejezve hoznám vissza. A nagyúrnak felöltezenivalója van sok, nélkülözheti ezt az egyet. Igent mondott rá: vedd az öltözéket, és tégy úgy, amint mondtad.

Eltávozott a szabó a nagyúrtól, hogy visszatérjen a munkájához. Igazán csak alig valami hiányzik az öltözékről, semmi szükség éjszaka rontani vele a szemét, mégis magára vállalta, hogy szavát tett kövesse, hogy megmutassa a nagyúrnak: amit ő megígér, azt meg is tartja.

Hazament és belépett a műhelyébe. Meggyújtotta a gyertyát, kiterítette az öltözéket. Megint csak azt látta, amit már addig is látott, hogy csak alig hiányzik valami. Ha nem jöttek volna a nagyúr szolgálói, tökéletes munka került volna ki a keze alól, nem vallott volna szégyent, a nagyúr is meg lett volna vele elégedve, s nem kellett volna újra kézbe vennie az öltözéket; hanem ami elmúlt, elmúlt, és amit meg kell tenni, azt megteszi.

A felesége pedig közben a konyhában szorgoskodott, főzte a vacsorát. Megcsapta orrát az étel szaga. Főlemelte a fejét, és így morfondírozott: nem járok messze az igazságtól, ha azt mondom, hogy az oldalbordám – legyen hosszú életű! – kasefenit* főz. A kása derék étel, és a feni is derék étel. Hát még amikor együtt járnak. Ha nem lenne ez az öltözék, azonnal nekiülnek a vacsorának. Miközben azon sajnálkozott, hogy akadályoztatva van az evésben, az jutott eszébe, hogy talán, mivel megkívánta a kasefenit, azért képzeleli, hogy a felesége kasefenit főz. De még ha kasefenit főz is, tisztázni kell, melyik étkezésre szánja a kasefenit, vacsorára-e vagy ebédre, mert az a szokása a ház asszonyának, hogy a nagymosás napjára elkészíti az ebédet előző este, hogy szabaddá tegye magát a mosás számára, a vacsorát viszont retekkel és hagymával váltja meg. Ha nem történtek volna a történetek, megelégedett volna a hevenyészett vacsorával, de a történetek után valami jobb falattal akarta kárpótolni magát.

Figyelme elkalandozott az öltözékről, és egyre nagyobb odaadással foglalkozott az ennivalóval. A fazékból főlészálló illat, noha nincsen teste, és mondanom sem kell, hogy még kevésbé van keze, mégis megragad az orrodnál fogva, és vonzol maga után. De azért türtőztette magát, és nem ment le a konyhába, mert örömet akart szerezni a feleségének azzal, hogy majd ő árulja el neki, mi van a fazékban. Hadd mondhassa: nézd, mit főztem neked. Hogy a jóisten tartsa meg az öregasszonyt, még ma is úgy tesz, mint menyecske korában. De azért meg kell mondani, hogy derék asszony. Egyik kezével a vacsorát készíti, a másikkal az ebédet varázsolja elő, nem úgy, mint én, hogy még azt az egy dolgot se végeztem el, amit kellett volna.

Gyötörni kezdte az éhség, az étel szaga meg addig csábította, mígnem el is vonta a munkájától. Látta már, hogy mindaddig, amíg szemügyre nem veszi az ételt, nem lesz nyugovása. Kisimította az öltözéket, és beleszúrta a tűt, ott, ahol a javítanivaló volt, hogy készen találja, majd ha visszajön, és indult a konyha felé. Ahogy elindult, beleakadt az öltözék a ruhájába, és leesett a földre. Lehajolt, főlemelte, saját magán gúnyolódva: nem elég, hogy nem fogom készen találni, még majd újra meg is kell keresni az igazítani való helyet. Most nem időzök vele, most megyek, megnézem, mi fő. Jó lenne, ha úgy teremteték volna az embert, hogy ne kéne neki ennie és innia, de ha már kell neki ennie és innia, akkor jó, ha készen teszik elébe az ételt, mert ha nem enne és nem inna, még annyi ereje sem lenne, hogy a tűt megtartsa a kezében. Tűt mondtunk, de ez itt annyit jelent, hogy munka, vagyis ha nem enne az ember és nem inna, nem volna ereje a munkához. Azaz dolgozni. Az ember dolgozik, hogy legyen mit ennie, és eszik, hogy legyen ereje dolgozni, mindennap, egészen addig, amíg el nem jön a nap, amikor már nincs evés és nincs ivás és nincsen munka sem, nincs semmi. Mi az, hogy csak állok és gondolatokba merülök? Legyek sóbálványá, ha valaha is gondolkoztam ennyit, amióta kibújtam az anyám hasából. Csodálom a tudósokat, akiknek az egész életük nem más, mint gondolkodás, mert mi hasznunk van a gondolkodásból. Nem elég, hogy csak idővesztegetés, még el is terelik az ember figyelmét a lényegről, én például a sok gondolkodás miatt megfeledkeztem az öltözékről. Azt mondja a világ, ne egyél, ha nem vagy éhes, én meg azt mondom, dehogyisnem, evéssel vedd elejét az éhségnek, hiszen ha csak éhségnek okából eszel, nem tudod annak rendje s módja szerint élvezni az étel ízét. Akkor most töltsünk egy pohárkával, ne menjünk éhesen a lakoma elébe. Nagy érdemei vannak a pálinkának, az éhséget elcsendesíti, az étvágyat meg növeli.

Odament a sarokba a szekrénykéhez, ahol az italok álltak. A szekrényt meglelte, de nem lelta a kulcsát, mert a kulcs a másik ruhájába volt téve, amelyben a munkáját végezte. Mi ez, álmélkodott saját magán a szabó, leültem a szombati ruhámban, amiben a nagyúr elé mentem, a munkámhoz? Hát akkor, ked-

* A kasefeni kölesből és babból készült étel, zsírban sült hagymát adnak hozzá. (A szerző jegyzete.)

veském, most levesszük ezt a ruhát, és másikat veszünk fel, mert holnapra szükségem lesz a tisztességes ruhára, és még összegyűrnödne, és akkor hogyan fogsz mutatkozni a nagyúr előtt a gyűrött ruhádban. Levette a szombati ruháját, fölakasztotta a fogásra, fölvette a munkaruháját, és kivette belőle a szekrény kulcsát. Hallja ám a felesége hangját, hívja már: Izrael, öblíts kezet a vacsorához. Mosolygott a szabó, és kedveskedve mondta magában: megérezte a gonosza, hogy tölteni akartam magamnak egy pohárával, azért hív enni. Tudom én, hogy nem terítette még meg az asztalt, az ételt sem tálalta még ki. Megérdemli, hogy móresre tanítsam, azért is izsom előbb egy pohárral, és meg is váratom, hadd tanulja meg, hogy nem komédiázhat velem. És ha valóban megterítette már az asztalt és kitálalta az ételt? Hagyom most a pálinkát, és megyek a konyhába. Ha meg van terítve, akkor jó, ha nem, akkor bosszút állok, és kettővel izsom.

Kiment a konyhába, hát az asztalt már terítve találta, de az étel még nem volt az asztalon. A fazekat azonban már levette a tűzről az asszony, kevergette az ételt, szétáradt az illata. Ment a szabó a vizesdészához, leöntötte a kezét, áldást mondott a kézöntésre, leült, vágott egy szelet kenyeret, áldást mondott rá, bemártotta kenyerét a sóba, evett, és azt mondta, de szeretném tudni, mit főzött az én oldalbordám. Királyi csemegét biztosan nem készített, és azzal sem törte magát, hogy a kedvenc ételemet főzze meg. Replikázott az asszony, ugyan mik a kedvenc ételeid például. Azt felelte neki, gondolnám, ideje lenne már, hogy tudjad. Nagy alázatoskodva mondta erre az asszony, ugyan honnan tudhatnám azt olyan emberről, aki nagyurak palotájába bejáratos, és olyan ételek illatát élvezzi, amilyeneket én meg nem főzhetek. Csak nem azzal gyanúsítasz, mondta, hogy nagyurak asztalához kíváncszom? A magamfajta megelégszik azzal, amit háza úrnője főz neki. No, ha igazán így van, mondta az asszony, hát itt van neked, kasefeni. Kasefenit főztél, mondta, én meg nem is éreztem az illatát. Micsoda érzéketlen fatuskó ez az ember, mondta az asszony. Fő a kasefeni, ő meg nem is érzi az illatát. Attól a sok tubákolástól van, az veszi el a szaglászod. Azt mondta erre, mintha egyedül én tubákolnék; az egész világon ez a szokás, a tubákolás. Mondta erre az asszony, nem akadályozlak én meg a tubákolásban, csak annyit akartam mondani, hogy ez a tubákolás büntetése. Most láss neki és egyél. Fogta a kanalat, és azt mondta, eszem is, mert majd' összeesem már éhségemben. Hanem mit sem ér a főztöd, ha túl forrón hozod ide. Azt mondta erre az asszony, azért teremtett a Jóteremtő száját az embernek, hogy megfújhassa vele az ételt. Te könnyen beszélsz, mondta neki, nincsen semmi dolgod, de én félbehagytam a munkámat, hogy ne várossalak, te meg leültetsz ide és filozofálsz. Azzal vágott vissza az asszony, hogy a sok szószaporitástól már kihűlt az étel. Belemerítette kanalát a fazékba, de amikor a szájához ért, fölegyenesedett, és neheztelve nézett a feleségére, mondván, te azt mondod, kihűlt, én meg azt mondom, hogy ez jég. Várj, mondta a felesége, megmelegítem. Mit csináljak addig, leülök és énekelgetek, mondta neki. Látom már, az méretett rám, hogy ne jussak meleg ételhez. Azt mondta neki a felesége, egyél egy cseppet, aztán majd teszek hozzá abból, ami a tűzön van. Belemerítette hát a kanalát és szaporán evett, hogy helyet csináljon a tányérjában. Felesége, látván, azt mondta neki, csak ne olyan mohón, még neki se láttál, és már el is tüntettél egy egész tányérral. Most teliadom a tányérod, de vigyázz, meg ne égesd a szád.

Hogy megevett két teli tányér kasefenit, igencsak feszült a hasa. Csipet sót vett és a nyelvére tette, csípett a kenyérből, azt gyömöszölte. Lassanként kételkedni kezdett, hogy mondott-e áldást az ételére. Azt mondta magában, ha megkérdeznék, mit ettél, azt felelném, ezt meg ezt meg ezt ettem, de ha azt kérdeznék, hogy elmondtam-e az áldást, nem tudom, mit felelnék. Na most mit csináljunk, elmondjuk az áldást vagy ne mondjuk? Ha elmondom, noha már egyszer elmondtam, akkor hiábavaló áldást mondtam, ha meg nem mondom el, ugyan miféle zsidó az, aki megtömi a hasát, és nem mond áldást az ételre? Azon tanakodott magában, hogy megkérdezi a feleségét, hallotta-e, hogy áldást mond. A szeme kezdett már álomra csukódni. Megdörzsölte a szemét, és azon tűnődött, hogy ha ivott volna egy pohár pálinkát, az álomosságát a pohárba fojtotta volna. Vagy, ami még jobb, ha ivott volna, nem álmosodott volna el, minthogy a pálinka megnyitja a beleket, viszont nyugtatja a gyomrot. Milyen csodálatos, a pálinka gabonából készül, meg a kenyér is gabonából készül: sokat eszel a kenyérből, tagjaid elnehezülnek, pálinkát iszol, tagjaid elnehezülnek, de a pálinka okozta elnehezülés nem olyan, mint az az elnehezülés... mit is akartam mondani, elcsigázta már az agyamat a sok gondolkodás. Mindenesetre azt a gondolatot, amibe belefogtam, már végiggondolom; vagy talán holnapra hagyom, és megyek vissza az öltözőkhez.

Fölemelte a fejét, és megdöbbsent, hogy ott ül az asztalnál, amikor az öltözőkkel kellene dolgoznia. Víz csobogását hallotta, ebből megértette, hogy a felesége mosogat. Ez azt jelenti, hogy csak egy kis idő telt el azóta, hogy elnyomta az álmot. De aztán újra csak lecsuklott a feje az asztalra, és ott szendergett, amíg a felesége föl nem ébresztette, és el nem vitte az ágyba.

Egy-két óra múlva fölébredt. Látta, hogy hol van. Azt mondta magában, szépen vagyunk. Lefeküdtem

a Semá olvasása nélkül, és úgy keltem föl az asztaltól, hogy nem tudtam, mondtam-e áldást arra, amit ettem, vagy sem. Hát az öltözék dolga? Akárhogy áll az, most nincs itt az ideje a munkának. Inkább alszom egyet, erőt gyűjtök, és majd holnap végzem el a munkámat, de előbb le kell öntenem a kezemet és elolvasnom a Semát. Csodálom is azokat a cadikokat, akik minden éjszaka fölkelnek, hogy sirassák Jeruzsálem pusztulását. Viszont ha cadikok, akkor miért pusztult el Jeruzsálem, noha az örökkévaló szereti a cadikok imáját és megteszi nekik, amit akarnak. Megint elaludtam, vagy még ébren vagyok? Miközben így tanakodtam magában, hogy vajon alszik-e vagy ébren van, hatalmába kerítette az álom, elszenderedett s elaludt.

Reggel elment a zsinagógába imádkozni. De nem illő módon szállt föl imája, mert a gondolatai lesben álltak és elárasztották, meg az előimádkozó is hadart és elnyelte a szavakat. Icínyek-picinyek, semmitmondók voltak a szabó gondolatai, figyelemre sem érdemesek, mégsem tágítottak mellőle. Valójában még a nagy cadikok is háborúkat vívnak a gondolataikkal, csak hogy mivel ők cadikok, a Jóteremtő kegyes velük, és kimenekíti őket. Nem így az egyszerű szabót, űrá, ha szabad ezt mondani, nem ügyel a Jóteremtő.

Ott áll a szabó imája kellős közepén, és töpreng magában. Most, hogy megszabadultam a nagyúr szolgáinak korbácsától, fölemelhetném a hangomat, de csak suttogva mondom az imát. Nem igazán ima az imádságom. A nagyúr kicsiny szolgájától való félelem nagyobb bennem, mint a Jóteremtő félelme. Úgy fest, minél nagyobb valami, annál csekélyebb a tőle való félelem. Láttam én ezt tegnap is. Jobban féltem a nagyúr szolgáitól, mint tőle magától. Megrettent hirtelen ezektől a gondolatoktól, hogy ez már biztosan maga az istentagadás. Beburkolózott a taleszába, és úgy megszorította a tvilemje szíjait, hogy fáj. De a test fájdalmai és arcának a talesz mögé rejtése nem segítettek semmit a nem helyénvaló gondolatokkal szemben. Visszatért az imához, és azt gondolta magában, bárcsak vége lenne már, és bárcsak megszabadulnék ezektől a gondolatoktól. Csudálatos, hogy munka közben nem támadnak efféle gondolatok, pedig itt, ezen a szent helyen az embernek mentesnek kéne lennie az oda nem való gondolatoktól. Kivált talesz-tvilemben, imakönyvvel a kezében! Hanem aki ezeket a gondolatokat sugallja, az a szívében ül, és azt teszi velem, ami tetszik neki. Mióta kapott ez fölöttem hatalmat – amióta eljöttem a nagyúrtól, hogy megigazítsam az öltözéket. Ám az öltözéken nem jobbítottam. És miért nem jobbítottam az öltözéken? Megint csak a gondolatok miatt. Előbb az igazításon gondolkodtam, aztán meg azon gondolkodtam, milyen kár, hogy ki nem igazítottam. Az ember csak gondolkodik, gondolkodik, de a gondolat velejéig el nem jut. Már befejezték az imát, az árvák az Olénu utáni Kaddist mondják, én meg még mintha el sem kezdtem volna. A szájam úgy tesz, mintha imádkozna, de ha megkérdeznéd, imádkoztam-e, nem tudnám jó szívvel azt mondani, hogy imádkoztam, szakasztott úgy, mint tegnap volt az étkezés utáni áldással. Most már nincs más hátra, mint levenni a tvilemet meg a taleszt, és hazamenni, folytatni a munkát, és amit nem végeztem el a reggeli imában, azt majd elvégzem a délutániban. Nagy jót tesz a Jóteremtő a teremtményeivel, hogy nem küldi el a szolgáit, hogy utánanézenek minden imádságnak.

Ki tudja, hová nem jutottak volna a gondolatai, ha meg nem szakította volna őket egyik társa, s bele nem fogott volna a Szorgos Kezek Társasága elnökének viselt dolgaiba, és hogy igazán ideje lenne végre szólni neki, hogy táguljon. Ugyanez áll a Szabók Zsinagógájának első gabéjára, azzal a különbséggel, hogy emez máris eltávolítható, amazzal viszont várni kell Szimchesz Tajréig. De mindenesetre neki kell fogni a dolognak. A szabó sodródott a társa után, és csak bámulta, mennyire ért hozzá, hogy egyik szavát a másikba öltse úgy, hogy aztán mindjárt legyen belőlük egy harmadik. Miközben mesélt, ő meg hallgatta, kikerültek a zsinagógából.

Szép nap volt. Lehet, hogy tegnap is szép nap volt, de tegnap el volt merülve a munkájában, így nem látta, hogy szép nap volt-e vagy nem volt szép. Beszélgetés közben valami szívgyengeséget érzett a szabó. Éhes nem volt, mindazonáltal ideje volt harapni valamit. Az is kapóra jött, hogy korcsma került az útjába.

Találtak is benne néhány vendéget. Elálmélkodott a szabó, hogy a nap ki sem törölte még az álmat a szeméből, és máris itt üldögélnek az emberek a korcsmában. Hát nincs semmi tennivalójuk? Először azonban saját magamnak kell föltennem azt a kérdést, hogy mit keresek itt jókor reggel. Saját magamat valahogyan ki tudom magyarázni, de az ő számukra biztos, hogy nincs magyarázat. No és mit isznak? A poharak formája után ítélve mézsört ihatnak. Társához fordult, és megkérdezte tőle, mi a véleményed erről az itókáról? Azt mondta neki a társa, ha mézsört akarsz, legyen mézsör, nem szabad az embernek makacsnak lennie étel és ital dolgában, de ahhoz makacsul ragaszkodni kell, hogy azt a vén semmirekellőt, a Szorgos Kezek Társasága elnökét, akinek a kezében ott van a tű és szúr vele, azt el kell távolítani. Dehogy akarom én a

halálát, éljen csak, ameddig akar, akár évmilliókig is, csak adja át a helyét valakinek, aki odavaló. A mézsőr tekintetében viszont meg kell vizsgálni, hogy az édeset vagy az erőset válasszuk-e. Ami engem illet, az én szememben mind a kettő nagyon alkalmas, az édes mellé főszeletelt hagyma és paprika dukál, az erőshöz ezzel szemben mézes lepény. Egyszóval a te kezében a választás, ami neked tetsző, az jó lesz nekem is. Eltűnődött magában a szabó, tessék, azt mondja, a kezemben a választás; ha a kezemben volna a választás, akkor otthon ülnék és az öltözéket igazítanám. Ahogy eszébe jutott a befejezésre váró öltözék, elszomorodott. Társa rápillantott, és azt mondta neki: mitől szomorodtál így el, ugyan ki mondta neked, hogy szomorú vagyok, felelte. Van hozzá érzékem, és az azt súgja, hogy szomorú vagy. De akár szomorú vagy, akár nem, mindenképpen tölts, és igyunk az egészségünkre. Egészségünkre, barátom, egészségünkre. Úgy legyen, hogy örvendezzünk, amint meg van írva, és te is örvendezz. Egyáltalán, a zsidónak örülnie kell, azért is, mert zsidó, és azért is, hogy nem gój; és megfordítva, tudniillik, azért is, mert nem gój, meg azért is, mert zsidó. Nincsen külön Izrael népénél. Látod, barátom, alig ittam egy gyűszűnyivel, máris örvendek. Mert nem az ital vidított ám föl, hanem maga ez a dolog, hogy úgy ülök itt veled, mint testvéremmel. És most, édes egy barátom, térjünk vissza a dolog velejéhez, amiért betértünk ide. Nos tehát, mi a véleményed? Látom én, hogy máshova fűlelsz. Hol hagyta a figyelmedet? Erről jut eszembe, mi van az öltözékekkel, azzal, amivel a nagyúr bízott meg? A nagyúrnak van öltözéke rengeteg, ha hiányzik egy közülük, akkor sem fog meztelenül járni. Már megint elszomorodtál. Egészségünkre, egészségünkre. Így üldögélt a két barát a köz ügyeit taglalva. Időnként úgy tűnt a szabónak, hogy csak az idejét vesztegeti, időnként meg úgy tűnt neki, hogy nincs előbbrevaló annál, amivel foglalkozik. Akár így volt, akár úgy, a szomorúsága nem múlt el, ahogy ez az olyan emberekkel szokott lenni, akiknek a kezében ott a tennivaló, csak éppen nem csinálják. Így telt el a nap jó része. Amikor fölemelkedett a szabó ültő helyéből, hogy hazamenjen, szégyellt az utcán mutatkozni kezében a talesz-tvilemmel, mert mit szólnak az emberek? Hogy otthagyja a taleszt meg a tvilemet a korcsmában – az meg a korcsmatöltelékek módja, hogy taleszukat és tvilemjüket a korcsmában hagyják zálogba.

Mire kilépett a szabó a korcsmából, már a délutáni imának jött el az ideje. Arra gondolt, hogy visszamegy a zsinagógába a közösséggel együtt imádkozni, hogy most pótolja, amit reggeli imában elmulasztott. Aztán ellenkező gondolata támadt, hogy inkább hazamegy, és egyedül fog imádkozni, mert néha az ember éppen akkor tud az imára összpontosítani, amikor egyedül imádkozik, mert a zsinagógában elvonják a figyelmét az embernek, meg összezavarják ima közben.

Lépteit a lakása felé irányította, és közben morfondírozott, hogy elmondom a délutáni és az esti imát, és nekiülök befejezni az öltözéket. Menet közben a szíve korholni kezdte, hogy egy egész munkanapot elvesztegetett. Igaz, a köz ügyeivel foglalkozott, de a szíve nem volt megelégedve. Elcsodálkozott magán, hiszen micve dolgában volt elfoglalva, hát elégedettnek kéne lennie, és a végén teli van önmarcangolással. Közben összezavarodott, letévedt az útról.

Lenyugodott a nap, elmúlt a délutáni ima ideje. Megállt ott, ahol volt, imádkozott, s közben különféle gondolatokon tűnődött. A tűnődései közé befurakodtak a pénzügyei, hogy mennyit adott ki a mézsőrrre meg a hagymára, paprikára. Egyre jobban zavarták ezek a dolgok az imádkozásban, mert úgy érezte, nem számolt a korcsmáros becsületesen, többet kért, mint amennyi jár neki. Állt és számolgatta, hány pohárral ivott ő, hányal ivott a társa, és hány lepényt ettek. Rájött, hogy a korcsmáros tévedett, de nem a maga javára tévedett, hanem a vendégei javára. Sajnálta már a szabó, hogy meggyanúsította a másik zsidót, de egy kis öröm is keveredett a sajnálkozásába. Amikor észrevette, hogy olyan pénznyereségnek örül, ami nem törvényesen került a kezébe, megbánta a dolgot. Nehogy kísértésbe essen, mindjárt el is határozta magában, hogy visszamegy a korcsmároshoz, és visszafizeti neki a fölösleget. Sietett az imádkozással, el is nyelt néhány szót, nehogy a rossz ösztöne elcsábítsa, és hasznát lássa a tilos pénznek. De hiába, még a délutáni imát mondta, ám kétségtelenül este volt már. Nézte a holdat meg a csillagokat, ahogyan igyekeztek előjönni. Nem tudtak várni, nem tudtak még egy kis időre ott maradni az űrben. Böjtnapon, amikor alig várja őket mindenki, annyit késlekednek, hogy már a lelke is kiszalad az embernek, bezzeg ma, amikor senkinek sincs rájuk szüksége, hirtelen nagyon serények. Hogy kibékítse Teremtőjét, mindjárt bele akart fogni a szabó az esti imába, hogy pótolja, amit elrontott a délutáni imában, mint ahogyan a délutáni imában akarta pótolni azt, amit a reggeli imában elrontott. Eszébe jutott a felesége, biztosan a reggeli óta várja, most meg már a vacsora ideje is eljött. Nekieredt hát, ment hazafelé.

Hazaért. A felesége, hogy meglátta, szemrehányó arccal jött elébe, kemény szidalmat zúdítva rá, hogy egész nap a tűzhely mellett mérgelődött, mert őriznie kellett az ételt, nehogy kihűljön. Belátta, hogy igaza van, de ördöge azt súgta neki, ne hagyja magát. Te csak ülsz itthon, felelte, mint valami matróna, minde-

ned megvan, én meg futkosok a kenyered után, mint a veszett kutya. Amikor meg fáradtan és hajsoltan és agyontörődötten hazérek, akkor nekiállsz nekem komédiázni. Akarod tudni, hol voltam? – és máris belefogott a hazugságok kiagyaltásába, hogy az igazát bizonygassa, míg végül nagy haraggal kiment, és belépett a műhelyébe. Meglátta az öltözéket, hát ráripakodott, te vagy az oka minden bajomnak. Fölpaprikázottságában úgy töltötte ki rajta a dühét, hogy földhöz vágta. Összepiszkolódott az öltözék, csupa por lett.

Másnap eszébe jutott, hogy mit művelt. Fölvette az öltözéket, kirázta, nekifogott kefével tisztogatni. Miközben az öltönnyel foglalkozott, elhaladt az ablaka előtt a nagyúr egyik szolgálja. Megijedt a szabó, rettegés fogta el. Megragadta az öltözéket és eldugta, oda se nézve, hova dugja, csak tűnjön el a nagyúr szolgáljának a szeme elől. Hát attól aztán, hogy így dugta el, oda se nézve, hová dugja, nem lett szebb az öltözék, a ráragadt piszoktól sem tisztult meg. Mikor a szolga már elment, előhúzta a szabó az öltözéket, és addig tisztogatta és porolgatta megint, hogy megfélekedzett róla, itt az ideje a délebédnek. Bejött a felesége, és szólt neki, hogy öblítsd le kezeidet és egyél. Rá se hederített. Megint bejött, megint rá se hederített. Erre odahozta neki az ételt a műhelybe. Leült enni, de le nem vette a szemét az öltözékről, nem ügyelt az ételre, észre sem vette, milyen jó, milyen gazdag, mert a felesége fogta azt a húst, amit tegnap nem evett meg, hozzátette a mai adaghoz, úgy készített jó zsíros ételt. Miközben evett, a hús levéből egy kevés az öltözékre fröccsent. Fölugrott a szabó, mintha tű szúrta volna meg. Az asztal fölborult, az egész tányér kiömlött, no de hova ömlött, a nagyúr öltözékére. Arcára csapta a kezét, fejét verte a falba, úgy kiabálta: jaj nekem, jaj nekem, ássátok meg a síromat, készítsétek a halotti lepelt. Meghallotta a felesége, és bejött hozzá. Meg akarta vigasztalni, nyugtatta, hogy nincs még itt a világ vége, veszem az öltözéket és megyek, kimosom a folyóban. Ki kért téged, förmedt rá dühösen a szabó, ha egyáltalán ki lehet még tisztítani, én magam tisztítom ki. Hozzál saponáriát, megyek a folyóra.

Fogta a szabó az öltözéket, és ment a folyóra. Kimosta a tiszta vízben, aztán kitette a folyó partjára száradni, miközben azt mondta magában, jó, hogy nem szabott határidőt a nagyúr. Megszárad a ruha, hazamegyek vele, fogom a vasalót és gyönyörű szépen kivasalom. Jött egy hal, és elnyelte az öltözéket. Beugrott a szabó a folyóba, és szaladt a hal után. Kergette a szabó a halat. A hal beúszott a vízbe és eltűnt. Ott már nincs kit megkérdezni felőle, mert a halak természete, hogy nem beszélnek. Amíg nem ment be mélyen a folyóba a szabó, úrrá tudott lenni a hullámokon, de ahogy egyre beljebb került, a hullámok lettek úrrá őrajta, és ráadásul még a vízínövényekbe is belegabalyodott. Kapálózott és küszködött a vízzel, hogy megmentse magamagát meg az öltözéket. Újabb és újabb moszathalmok fonták körül. Beleakaszkodtak, szurkálták. Aztán kiszabadult a moszat közül, de akkor meg a hullámok csaptak össze fölötte. Elvesztette a fejét. Egy dolog zakatolt csak még mindig az agyában, hogy egy öltözéket kapott a nagyúrtól, de az öltözék elveszett. Ez a tudat tartotta benne valahogy a lelket, de nem hosszú ideig. Napnál világosabb, hogy ha a szárazföldön éltében sem volt valami sok ereje, még kevesebb lehetett neki a folyóban, a töméntelen vízben, a keményen csapkodó, irdatlan hullámok között, amikor a számtalan jéghideg hullám mint véső vágott öreg testébe. Nagy bajában megfélekedett az öltözékről, más ügy kezdte foglalkoztatni, a délutáni ima idejében a korcsmárossal történt elszámolása, amikor úgy találta, hogy adósa maradt a korcsmárosnak. Végül elvesztette az öntudatát és vele minden erejét. Elmerült a hatalmas vízben, nem találta a menekülés útját. Pár nap múltán a víz szárazra vetette. Néhány nappal később megtalálták a holttestét. Felöltöztették halotti ruhába és kivitték a temetőbe.

Hogy mit talált a sírjában, nem tudjuk. De elgondolhatjuk, hogy sok jót ott sem látott. Igaz, hogy a Jóteremtő könyörületes, ám a szolgálai, azok kegyetlen és sötét, kérlelhetetlen és gonosz ártó angyalok. Oda-fönt is meg idelent is. Az öltözék dolgában még annyit, hogy nem fejezte be a szabó, de nem elég, hogy be nem fejezte, még össze is mocskolta, de még az sem elég, hanem el is veszítette. A nagyúrnak öltözéke van sok, nélkülözheti ezt az egyet, de a szabó, ő elvesztette az öltözéket, az egyetlenegy, a nagyúr műhelyében szőtt kelméből valót, mit fog hát felelni, mit fog majd mondani, amikor megkérdezzük, hogy hol van hát az öltözék.

FORDÍTOTTA CHANA ISRAEL

magyar Lettre

EURÓPAI KULTURÁLIS FOLYÓIRAT ✉ 1145 Budapest, Columbus u. 39. ☎ 183-5799

AZ 5. (NYÁRI) SZÁM TARTALMÁBÓL:

„Egy nemzet sem maradhat fenn emlékezet nélkül, de a demokráciának szabad, azaz plurális emlékezetre van szüksége.”
(Jacques Rupnik)

„A civil társadalom diadalmas apoteózisa helyett annak vagyunk tanúi, hogy önjelölt szóvivők a homogeneitás veszélyes fitogtatása felé vezetik az anarchikus törzsszövetségeket.”
(Ralf Dahrendorf)

„A tét ennek a térségnek a jövője: vagy csatlakoznak ezek az országok Európához, vagy nacionalista helyi diktatúrák jönnek létre.” (Soros György)

„A kelet-európai nemzetek nem szeretik egymást. Ha egymásra néznek, irtózat fogja el őket. Mintha önmagukat látnák, mintha önmaguktól irtóznának.” (Richard Wagner)

KERESSE A LAPOT A KÖNYVESBOLTOKBAN ÉS A HÍRLAP-ÁRUSOKNÁL! HA NEM TALÁLJA, LEGYEN ELŐFIZETŐNK! MEGRENDELHETŐ AZ ALÁBBI CÍMEN: MAGYAR LETTRE INTERNATIONALE ALAPÍTVÁNY, 1145 BUDAPEST COLUMBUS UTCA 39.

MEGJELENIK NEGYEDÉVENTE. ÉVI ELŐFIZETÉSI DÍJA:
388 FORINT

internationale

Liget

A F O L Y Ó I R A T N Y Á R I S Z Á M Á B Ó L

Poszler György: Nyilas-hava a szellemek utcájában / Rába György,
Horgas Béla, Rapai Ágnes versei / Levendel Júlia: Viszonylag rövid
pórázon / Szilágyi Ákos: ... És ne vígy minket a kísérletezésbe!

Balassa Péter: Itt vagyok? / Lipp Tamás: Apokrif állatok / Nagy Ilona:
Noéről és a világ újra teremtésének mítoszáról / R. Várkonyi Ágnes:
„Emlékezzünk meg a szegényekről”

A Liget irodalmi és ökológiai folyóirat évszakonként jelenik meg. Egy szám
ára 48 forint. Egyetlen biztos beszerzési módja: előfizetés a
szerkesztőségnél. Rózsaszín pénzesutalványon 200 forintot — vagy ennél
többet, ha támogatni tudja a lapot — kérünk a következő címre:

Címzett: LIGET

Rendeltetési hely: Budapest 114

1525 Postán maradó

A négy számot díjmentesen küldjük. A fenti formula szerint rendelhetők
meg — akár egy utalványon több is — a vételár elküldésével a következő
Liget-könyvek. Kérjük, minden esetben tüntesse fel az utalvány hátoldalán,
hogyan mit kér.

A kor lelke — antológia	138 Ft
Verses öröknaptár — antológia	258 Ft
Levendel Júlia: Időzés — novellák és esszék	75 Ft
Darányi Sándor: Maszk és Más — esszék	98 Ft
Horgas Béla: Vakegér — vers és próza	98 Ft
Lányi András: A kettészakított üstökös — esszék	98 Ft
Simon Balázs: Minerva baglyát faggatom mégis — versek	78 Ft
Szilágyi Ákos: A vágy titoktalan tárgya — esszék	128 Ft
Poszler György: Találkozások — esszék	138 Ft
R. Várkonyi Ágnes: Pelikán a fiaival — esszék	128 Ft

Liget

Csengery Kristóf

FOROG TOVÁBB

Reggel vígan gurult, de délutánig
leült – álltó helyében – a bal első
gumim. Mily jó, ha egy kerék hibázik,
hogy egy keréssel több van, s elegendő
kinyitni a csomagtartót. A pumpa
nem megy fel így: mit ér, ha ingyen adják,
a győzelem? Kell egy kis férfi munka,
sár és olaj, másként nincs jó mulatság,
s eb, aki meghátrál. Nosza, elő
csavarkulcs, pótkerék és emelő!

„Az ön belsője tönkrement, ki kell
dobni.” A gumis, hogy hol a hiba,
mutatja. „Itt, a külsőn, semmi jel,
s bent, nézze, széthasadt. Rossz széria.”
„Reggel vígan...” – mondom, s „álltó helyében...”
Főlényesen bólint. „Ez mind ilyen:
már akkor is defektes volt, csak éppen
lassan ereszt.” Újat milyen tegyen,
kérdi. Választok (tán a név segít):
legyen – nomen est omen – Semperit.

De hogy az én belsőm! Ez mellbevágott,
szíven talált. Hogy kész, hogy tönkrement!
S más látja, amit én nem, a hibát ott;
s hogy már nincs mit foltozni odabent!
Tudom, csak egy kerék. S mi lesz, ha tényleg?
Ha az, aminek bent feszülni kell,
amíg vígan pörgök s hiszem, hogy élek,
cserbenhagy, észrevétlen enged el,
s már nem leszek, s leszek még: satnya báb,
s a külső – nélkülem – forog tovább?

AZ ÚJ MEGVÁLTÓ

Legizgatóbb mindig a félreértés
íze. Egy téli reggel buszra várva
szívtam a külső Váci út ködét és
benzinbűzét. A túlsó ház falára
szerelt táblán – rám úgy hatott, akárha
az Úr szavát olvashatnám az égen –
ez állt: Fiat választék. És hiába
csillogtak a szöveg alatt a képen
Pandák, Ducatók, Unók és Tipók,
elment a busz, már pislogott a zöld,
s a kép kérdést szőtt, mint hálót a pók:
„Választottál? Megint? S ha testet ölt,
már csak ezen jár majd köztünk, ha jár?
Jeruzsálemben jó volt a számár.”

BIBLIOSZKA

KRITIKAI ÍRÁSOK

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

KÖRÉBŐL

RAINER M. JÁNOS

LÁBADY TAMÁS

BORBÉLY GÁBOR-GERÉBY GYÖRGY

FÜLEMILE ÁGNES

HOPPÁL MIHÁLY

1956 VIDÉKEN

LÍZINGELT KÉZIKÖNYV

AZ ANGYALI METAFIZIKA MAGYARUL

ERDÉLYI VISELETEK

AZ ETNOGRÁFIA DON JUAN-JA

GYAPAY LÁSZLÓ

DOLINSZKY MIKLÓS

ANDRÁS ARATÓ

CSONGOR ANNA-SZUHAY PÉTER

KLANICZAY GÁBOR

LAKNER JUDIT

A KÖLCSEY-FILOLÓGIÁRÓL

ZENE, KOTTA, ELŐADÁS

A KELET-EURÓPAI "FORRADALOM"

CIGÁNYKUTATÁSOK

BURKE ÉS A NÉPI KULTÚRA

A KOLUMBUSZ-ÉV

Kalinyingrád? Königsberg? Kantgrád? Královec?

ROMUALD J. MISIUNAS

Az Orosz Köztársaság Kalinyingrádi Területe volt a Szovjetunió egyik sötét zuga. Rendezetlen státusa, a rákényszerített katonai fejlesztések és a háború utáni helyreállítás lassú üteme miatt a szovjetek igyekeztek elterelni a figyelmet erről a vidékről. A szomszédos Litvániában pedig sokáig azért is kapott olyan gyér nyilvánosságot ez a terület, mert már pusztán létezése is sértette a litván nemzeti önérzetet. Bár alkalomadtán idekalauzoltak egy-egy külföldit, Kalinyingrád és vidéke egészen a közelmúltig lényegében zárt körzet maradt a nem szovjet állampolgárok számára. 1990-ben azonban vége szakadt a terület mesterséges elszigeteltségének. Ez felkeltette lakosainak azonosságtudatát.

Három évtizednyi feledés

A régió a II. világháború nyomán jutott a szovjetek birtokába. De a bekebelezés már igen korán, a Szovjetunió 1941-es német lerohanása után szóba került. A Kalinyingrádi területet erős kulturális-történelmi szálak fűzték Litvániához. A háború előtt a kb. 1.5 milliós lakosság jelentős része elnémetesített litván volt (1931-ben 61 ezren beszéltek litvánul). 1945 előtt a szovjetek nyíltan hirdették, hogy Kelet-Poroszország északi harmadát, Königsberget és vidékét a Litván SzSzK-hoz akarják csatolni. Ezt a javaslatot terjesztették a britek elé, és a háború alatti litván nyelvű szovjet rádióadásokban is ezt ismételték. 1944-ben két szovjet propagandista több kiadványt állított össze a terület ősi litván múltjáról. Már ebből is sejteni lehetett, hogy a kérdést a béketárgyalásokon is napirendre fogják tűzni.

Mindezek ellenére a potsdami konferencián Sztálin a történelmi és etnikai szempontok helyett gyakorlati okokra hivatkozott: világosan megmondta, hogy a Szovjetunióknak jégmentes kikötőre van szüksége. Azt is kiemelte, hogy a terület jelképes kártérítésként jár a Szovjetunióknak a súlyos háborús veszteségekért. Az sincs kizárva, hogy Sztálin már ekkor fontolóra vette azokat az előnyöket, amelyeket a kalinyingrádi beékelt orosz zárvány jelenthet a balti államok státusáról kötött bármiféle jövőbeli megállapodáskor. A Nyugat reakciója vegyes volt. George Kennan rámutatott, hogy a balti államok 1940-es annektálásával a Szovjetunió három jégmentes kikötőt is szerzett: Paldiskit, Ventspilst és Liepaját. Ráadásul Königsberg egy hónapokra befagyó csatorna torkolatában

fekszik, 49 kilométerre a tengertől. A Brit Külügyminisztérium néhány tisztviselője azonban megalapozottnak látta Sztálin érvelését, mondván, hogy az említett három jégmentes kikötő különösen a hátországgal való összeköttetés szempontjából elmarad Königsberg mögött.

A konferencián elvben megegyeztek Kelet-Poroszország felosztásáról. A mintegy 15 100 km-es északi harmadot, amelyhez a főváros, Königsberg is tartozott, a Szovjetunió fennhatósága alá helyezték. E rész és a lengyel ellenőrzés alá került terület közti határt a későbbiekben szakértőknek kellett volna véglegesíteniük. Első menetben a földrajzi adottságokat figyelmen kívül hagyva nyílegyenes demarkációs vonalat húztak Kelet-Poroszországon keresztül. Bár formálisan a kelet-poroszországi területek Németországhoz tartozó szovjet megszállási övezetnek számítottak, és így a Szövetséges Felügyelő Bizottság fennhatósága alatt álltak, az Egyesült Államok és Anglia bejelentették, hogy a következő békekonferencián támogatni fogják a königsbergi terület Szovjetunióhoz csatolását. Ezzel diplomatikusan megkerülték azt a problémát, hogy a nyugati államok nem ismerték el a balti államok szovjet bekebelezését. Az enklávét formális átadása esetén ezt aligha lehetett volna megtenni. A Szovjetunió „cserében” 1945 április 7-én visszajutatta Kelet-Poroszország legészakibb csücskét, Klaipedát (Memelt) és környékét Litvániának. Ez a terület a háború előtt Litvániához tartozott és 1939 márciusában erőszakkal csatolták Németországhoz.

Potsdam után a Szovjetunió a szövetségesek jóváhagyása nélkül két, Kelet-Poroszországot érintő döntést hozott. 1945. október 17-én Kelet-Poroszország szovjet területeit az Orosz Föderációhoz csatolták, és a következő év július 4-én Königsberget Kalinyingrádra keresztelték át. Ugyanakkor egy 1945. augusztus 16-án megkötött szovjet-lengyel egyezmény majd az 1947. május 7-i Demarkációs Jegyzőkönyv a Potsdamban meghúzott ideiglenes demarkációs vonalat jelölte ki a két állam végleges határának.

1947-től a szovjetek megkísérelték a múltból áruklodó nyomokat eltüntetni és a vidéket orosz mázzal bevonni. A földrajzi nevek teljeskörű átkezelésével kezdtek. A régi nevek a legtöbb esetben az eredeti balti elnevezések németesített változatai voltak. Sokszor a litván megfelelőjük is jól felismerhető maradt. Tilsit (litvánul Tilze) városát, amely I. Sándor orosz cár és Napoleon 1808-as találkozója révén az európai történelem évkönyveibe is bekerült, Szovjetszkre változtatták. A helységneveket időnként megpróbálták az orosz történelem eseményeivel is kapcsolatba hozni. Preussisch-Eylau városából például azért lett Bagratinovszk, mert a hasonló nevű grúz tábornok 1807-ben ezen a helyen ütközött meg a franciákkal. Mivel azonban ebben a térségben az orosz történelmi jelenlét csak néhány hadjáratra korlátozódott, a legtöbb új föld-

A szerző Rein Taageperaval közösen írt könyvének (*The Baltic States. Years of Dependence, 1940-1980*. Berkeley-Los Angeles, 1983) „The Kaliningrad Oblast: A New Baltic Land?” című kiegészítő fejezetét kéziratból közöljük.

rjai név ad hoc agyszülemény volt, mint például Polesszk, Primorszk vagy Zseleznodorozsnij. Úgy tűnik azonban, hogy a víznevek erősebbnek bizonyultak a nyelvészek leleményességénél: a legfontosabb folyóból, a Pregelből például mindössze Pregolija lett.

A nyilvánvaló oroszosítással párhuzamosan, etnikai érvekkel is szeretnék volna alátámasztani a terület szovjet birtokbavételét. Az ötvenes évek elején számos tanulmány látott napvilágot, legfőképpen a Szovjet Tudományos Akadémia Néprajzi Intézetének szerkesztésében, amelyek a régió balti illetve litván múltjának bemutatásával akarták a szovjet területi követeléseket alátámasztani. A Nagy Szovjet Enciklopédia 1953-as második kiadásában egyenesen arra vetemedtek a szerzők, hogy Kelet-Poroszországot az ún. balti szlávok (pribaltiszkiye szlavjanye), egy addig teljesen ismeretlen népcsoport ősi földjének nevezzék. A nagyobb nyilvánosság előtt ez a népcsoport már egyszerűen csak oroszként szerepelt. 1953-ban a kalinyingrádi író, Fjodor Vegyin kijelentette: „Ezek a területek minden jog szerint minket illetnek... orosz vidéken járunk. Leszámoltunk a fasisztákkal és visszavettük saját földünket.”

Az 1960-as évek végére már a negyedszázados megszállás szolgált a szovjet területi igények alapjául. Ez világosan kitűnik abból a cikkáradatból, amely az Ostpolitik bevezetését megelőző nyugatnémet vitákat kommentálta a Szovjetunióban. Ekkor már leginkább a háború utáni hatalmas szovjet beruházásokkal támasztották alá folyamatos jelenlétüket. Ahogy ezt az SzKP kalinyingrádi területi első titkára, N. Konovalov a dagályos szovjet bürokratanyelven megfogalmazta: „...nemcsak újjá kellett mindent építenünk, hanem egyúttal új minőséget kellett teremtenünk.” Az újjáépítés szemmel láthatóan új azonosságtudatot adott egy embercsoportnak: „Munkások, kolhoztagok és értelmiségiek több mint két évtizedes szakadatlan mun-

kája hozta közel, tette barátá és kovácsolta új, csodálatos egységbe a volt moszkvaiakat, leningrádiakat, a legkülönbözőbb orosz vidékekről érkező bevándorlókat, akiket most már egyetlen szó kapcsol össze, egy mindnyájuk fölének ismerős és kedves szó: kalinyingrádi. Különleges viszonyban állunk egymással, amelyre egyetlen kifejezés illik: vérrokonság. E föld minden négyzetméterén az anyaország legjobb fiai és lányai, oroszok, ukránok, beloruszok, litvánok és lettek keze nyomát fedezhetjük fel.”

A régió „orosz” voltát bizonygató kísérletek néha szélsőséges formát öltöttek. A legszemléletesebb példát erre az 1979 őszi kalinyingrádi területen és Litvániában közösen megrendezett „kulturális napok” szolgáltatták. A kalinyingrádiak képviselőiben fellépő, hagyományos orosz népviseletbe öltözött, kosnyik (kakasos) fejdísz viselő lányok teljesen valószerűtlenül hatottak. A litván kultuszminiszter prédikációjában hiába fohászzkodott „a Kalinyingrádi Területet és Litvániát összekapcsoló testvériség hagyományos internacionalista köteleihez”. A Kalinyingrádot, az oroszokat és Litvániát egyesítő diadalének baljós húrokat pendíthetett meg az erős nemzeti öntudattal bíró litvánokban: „Mintha fehér szárnyú sirályok énekelnének a Balti-tengerről, a litván és az orosz népet öröktől fogva egyesítő borostyán partjairól.”

A területről ekkoriban megjelent szovjet cikkek közös vonása, hogy csak úgy süt belőlük a rendkívüli érzékenység, mihelyst azokat a német véleményeket említik, amelyek szerint a kalinyingrádi terület a háború után is jórészt letarolt maradt. Hosszan sorolják a szovjet hatalom áldásos működése nyomán elért eredményeket. Az egyik újságíró még attól az állítástól sem riadt vissza, hogy a hábo-

Ö V A L A T T

Előszó

SZENTÁGOTHA JÁNOS

A könyv, amelyet az olvasó kezébe vesz, egyszerre kordokumentum és körtörténet. Kísérlet – oly sok hiábavaló hasonló után –, hogy a magyar társadalomra régen is és ma még inkább jellemző hamis tudatelemek egyikét szertefoszlassa. Az évszázadokon át külső és belső okokból visszafojtott nemzeti tudatra aránytalanul nagy vonzerőt gyakorló, hamis romantikától ihletett bizarr és irracionális képzetek nagy lélegzetű vizsgálatára nem vállalkozhatunk. Ezúttal maradunk a könyvben tárgyalt konkrét esetenél. Különösebb elmélyedés sem kell ahhoz, hogy a régi, de a felmelegítéstől valószínűbbé vagy racionálisabbá semmiképp sem váló Petőfi-legenda receptjét az orvosi tradíció gyógyszerrendelési szabályai szerint felírjuk.

Azok, akik az 1920-as, 1930-as években a Pázmány Péter Tudományegyetem Orvosi Karán folytatták tanulmányaikat, bizonyára egy életre megtanulták Vámosy Zoltán professzor úr receptírás oktatásából a gyógyszerészeknek szóló, a tradíciók által megszentelt utasítást: „Végy (készletedből...)” latinul recipe (innen az orvosi vények közismert rövidítése: Rp.), és

utána jönnék (hatásosság és veszélyesség) sorában a hatóanyagok nevei és adagjai. Ezt valóban egy életre megtanultuk, hiszen Vámosy professzor, az én medikus koromban civilben bübajos öregúr, hallatlanul nagy általános műveltségű és lebilin-



PETŐFI
BIZOTTSÁG

MORVAI FERENC

TALÁLKOZZUNK ÉS MEGTANULUNK
MAGUNKAT ALAPLÉPTŐEN
ELKAPJUK

ELKAPJUK

ELKAPJUK

ELKAPJUK

ELKAPJUK

ELKAPJUK

ELKAPJUK

ELKAPJUK

ELKAPJUK

ELKAPJUK

ELKAPJUK

ELKAPJUK

ELKAPJUK

ELKAPJUK

ELKAPJUK

ELKAPJUK

ELKAPJUK

ELKAPJUK

A MEGAMORVY PETŐFI BIZOTTSÁG FELHÍVÁSA!

NEM A MAGYAR NÉP HELYETT ÉS NÉLKÜL AKARUNK DÖNTENI, KÉZNI!
NÉPUNK TUDATÉLMÉNK NEMEN PERCEI, NEMEN SZÁZAI KATONÁJÁT ÉS DÖRÖG
TÁBOROKAT NEMEN, AZ ÚTOKON ÖVER NEMENEN FÜL KELL VÁLLALNUNK, DE
EGYETTY!
ONÓ SZÉNYI ÉRDEKEK, BATALMI TUDALALGODÁSOK, MAI HATALMÁRAGOK ÉR EN
KINEVELTETTY EN ENI TUDÓSOK ELLENÉRE IS.
VANNAK AKIK A POLITIKÁBAN, VANNAK, AKIK A GYAKORLATON BELÜL, VANNAK
AKIK VIDEKEN, VANNAK AKIK SAJÁT VÁLLALKOZÁSAINK KÉRTESEN VIVJÁN HARCAL
BÁT.
A MEGAMORVY PETŐFI BIZOTTSÁG NEM KÉRI, HANEM ELVÁRJA, HOGY PETŐFI SÁN
DORRAL KAPCSOLATOS TUDOMÁNYOS KUTATÁS SZEREGÉES LEJÁRAT NYERJEN.
NEMENK KÉRI, HANEM IS IS VÁRJA, HOGY A MAGYAR PARLAMENT ÍRJA BEG YON
VEVÉREK ALAPLÉPTŐEN ÉS TUDOMÁNYOS MUNKÁINAK NÉLKÜLÖZÖTTETLEN
NÉLKÜLÖZÖTTETLEN NÉLKÜLÖZÖTTETLEN NÉLKÜLÖZÖTTETLEN NÉLKÜLÖZÖTTETLEN
FELHÍVÁSSAL FORDULUNK A MAGYAR NÉPHEZ, A MAGYAR SAJÓTH ÉS A MAGYAR PO
LITIKAI ÉLET KÉPVISELŐIHEZ, HOGY TÁMOGASSÁK EZZEN KÉRÉSÜNKET.

rút megelőzően Kelet-Poroszország Németország alacsony népsűrűségű és gyengén fejlett vidéke volt, és hogy az 1930-at megelőző 86 év folyamán a kivándorlók száma elérte a 2 559 300-at.

Az egykorú forrásokból kiderül, hogy a terület újjáépítése valóban sok kívánnivalót hagyott maga után. Königsberg 1945 tavaszán súlyos károkat szenvedett. A Wehrmacht különösen kemény ellenállást tanúsított a városban és környékén, ráadásul a városközpont jó részét már 1944 augusztusában a földdel tette egyenlővé a brit bombázás.

Kalinyingrád egy új város képét mutatja, amelyet hatalmas terekbe torkolló egyenes, széles utak mentén építettek újjá. Ezeket az utakat a klasszikus stílust imitáló hivalkodó épületek és a szovjet városépítést jellemző jellegtelen lakótelepi házak szegélyezik. Egy szovjet újságíró büszkén állítja szembe Kalinyingrádot háború előtti elődjével: „Fényképekből és könyvekből tudjuk, hogy milyen kietlennek tűnt ez a város. Vastag falú erődítmények ékelődtek a szürke pénzintézetek, a központban hivalkodó fényűző bank- és kereskedőházak és a szentimentálisan elegáns külvárosi villák közé. Mindenütt a városi tájkép elengedhetetlen kellékei: kaszárnyák és gyakorlóterek. Két szín uralt mindent: a sötétszürke meg a téglavörös.”

A nagyarányú építkezések az 1970-es években indultak meg, mikor a nyugatnémet Ostpolitik és a Helsinki Szerződés egy leheletnyivel bizonyosabbá tette a folyamatos szovjet jelenlétet. Mindazonáltal az újjáépítést korántsem sikerült befejezni. A legújabb beszámolók is egyöntetűen a lepusztultság képeit festik elénk. Egy odalátogató szerint a város, Kalinyingrád, melyet valamikor a „Baltikum gyöngyszemének” neveztek, most „elhanyagolt építkezési területre” emlékeztet, „ahol emberek próbálnak élni”. A képekből ítélve egyetérthetünk mindazokkal, akik szerint a városi tanácsnak a régi kastély oldalában emelt, még be-

fejezetlen, gargantuai méretű tömbje eséllyel pályázhatna a világ legrondább épületének kitüntető címére.

Kalinyingrádot elhagyva még több az újjáépítéssel. Egy utazó 1991 júniusában följegyezte, hogy a litván határtól egészen a tengerig összefüggő sivár romhalmaz nyúlik. Csernyahovszk (azelőtt Insterburg) városa jórészt romokban hever. Az új benyomást keltő épületek többsége kaszárnya vagy garázs. Közülük sokat háború előtt épült házakba, templomokba telepítettek.

Mivel Kelet-Poroszországot – mint említettük – egy teljesen önkényesen húzott vonal mentén osztották föl, nehéz a háború előtti, illetve utáni népszámadatokat pontosan összehasonlítani. 1925-ben Kelet-Poroszországban 2 256 349-en éltek. A jelenlegi szovjet rész körülbelül egyharmada az egész területnek, azonban a régió legfontosabb települései ide tartoznak. Épp ezért a jelenlegi szovjet területen a háborút megelőzően legalább a lakosság fele élhetett. A háború alatt sok embert kitelepítettek, vagy maguktól is elmenekültek a Vörös Hadsereg elől. Egyes becslések szerint 1945 februárjára mindössze ötszázezren maradtak egész Kelet-Poroszországban. Közülük százezren Königsbergben húzódtak meg. Sokan elpusztultak a heves harcokban. Mások az éhínségnek és járványoknak estek áldozatul, voltak, akiknek sikerült átszivárogni a jóval kisebb mértékben lepusztult Litvániába, s az emberek egy részét a Szovjetunió más vidékeire deportálták. 1948-ban a Kalinyingrádban maradt 25 000 német döntő többsége kivándorolt Németországba.

A Szovjetunióból jött bevándorlók kezdték kitölteni az ürt. 1959-re a Kalinyingrádi Területen már 610 ezren éltek. 1970-ben 731 ezren, 1978-ban pedig 805 ezren, s 1988-ban már 849 ezer lakosa volt a területnek. Bárhogy

cselő előadó, még a szigorlaton is atyai segítőkészségű vizsgáztató, a receptírásnál hanghordozásában és egyéb magatartásában az engesztelhetetlen bírő talárjába öltözött. Teljes joggal, hiszen amikor a gyári készítmények helyett a gyógyszerek többségét az orvosi rendelvény szerint állította össze a patikus, az orvosi műhibák nem jelentéktelen része a helytelen adagolásból eredt.

Ennek mintájára a Petőfi-legenda receptje aránylag egyszerű: csak három fő hatóanyagot tartalmaz. Veszélyességük és társadalmi kártékonyáguk sorrendjét én így határozom meg, de megengedem, erről lehetne vitatkozni:

„Végy tehát” (visszatérve a receptírási formalizmushoz)

(1) két érvénysóvár pszichopátát (erről alább majd részletebben);

(2) a hazai tömegkommunikáció (magyarán a nyomtatásban megjelenő vagy elektronikus „mediák”) nem kis számú művelőjét, akik számára a hír annál értékesebb és használhatóbb, minél abszurdabb és irracionálisabb (erről is kell majd még néhány szót ejtenünk);

(3) végül egy, már azelőtt is Európától elmaradt társadalmat, amelyet az elmúlt 45–50 év történelme előbb alattvalóvá, majd gyermekkeddűvé, végül remény- és hitevesztetté, majd teljesen frusztrálttá és alkalmasint irracionális dühkitörések potenciális áldozatává tett.

No de az ideg-elmegyógyászatban kevésbé járatos olvasó számára talán illenék az (1) számú hatóanyagként említett

pszichiátriai ízü szakkifejezés mögött rejlő valóságot közelebből megmagyaráznunk. Ehhez kapóra jön, hogy 1989-ben jelent meg Pethő Bertalan professzor részletes Pszichiátriája (A Magyar Pszichiátriai Társaság kiadása, Budapest). A kiváló elmegyógyász e műve II. kötetének 1126–1127. oldalán, a lakikus számára is élvezetes és olvasható stílusban, az 1.32 fejezetben a Psychopáták típusai cím után az alábbi, kihagyásokkal, de szó szerint idézett, igen találó leírás olvasható.

„Az érvénysóvár psychopáták sok vonást mutatnak, amelyek a narcisztikus személyiségzavarra, illetve a hysteriás személyiségzavarra emlékeztetnek, de feltűnése és elismerése vágyódás foglatatát esetükben a nyilvánvaló infantilizmus adja, és/vagy az érvénysóvárság határozott psychopathológiai formát ölt.

Minden helyzetet kihasználják, hogy a figyelmet magukra irányítsák, hogy csodálatra és irigylésre méltónak mutakozzanak. Ha orvoshoz kerülnek, őt tekintik a maguk publikumának. Örök gyermekek. Psychopathológiailag, illetve szociológiailag határozott típusuk a pseudologia phantastica, illetve a szélhámosság. Az előbbiről akkor beszélünk, ha kitalált, csodálatos, de gyakran nagyon életszerű és hihető történeteket és személyes teljesítményeket ad elő valaki öncélúan, külön nyereségre való törekvés nélkül, pusztán azért, hogy bámulják.” Ezután jön egy jellegzetes eset leírása, majd így folytatódik az idézet: „A célszerűen kiválasztott és hitelesen, élethűen játszott

is legyen, a jelenlegi népesség jóval alatta marad a háború előttinek. A legtöbb bevándorló keleti szláv. 1970-ben a népesség 77.1 százaléka orosz, 9.4 százaléka belorusz és 6.9 százaléka ukrán volt.

A lakosság java része (77 százalék) város lakó. 1988-ban a népesség fele Kalinyingrádban élt. A lakosság mozgásáról semmiféle adat nem áll a rendelkezésünkre. Mindazonáltal a túlsúlyos katonai-haditengerészeti jelenlét szem előtt tartva feltételezhetjük, hogy az egész, de különösképpen a kalinyingrádi népesség jelentős hányadát az itt állomásozó katonák családtagjai és hozzátartozói alkotják. Ilyen körülmények között a népesség cserélődése minden bizonnyal igen gyors. Ezt súlyosbítja az a körülmény, hogy a falvakban lakók születési aránya alacsony.

A legfontosabb helyi iparág a halászat, amely 1988-ban a terület ipari termelésének 40 százalékát, az egész Szovjetunió tengeri hal- és rákfeldolgozásának 10 százalékát tette ki. 1972-ben több mint 52 ezer kalinyingrádi, a város lakosságának egyharmada közvetlenül vagy közvetve a halászatban dolgozott. Kalinyingrád az egyik legnagyobb szovjet vasúti-kocsi-gyártó központ, és a területen állítják elő a szovjet papír- és cellulózmennyiség jelentős hányadát. Kisebb, de említésre méltó iparág a borostyánkő bányászata; a világ ismert borostyánkő-lelőhelyeinek 94 százaléka itt található.

A változás viharai

A glasznosztj és a peresztrojka alatt Kalinyingrád kezdett előbukkani a feledés homályából. Nehéz lett volna tovább folytatni a külföldtől való erőszakos elszigetelés politikáját. Az orosz megszállás előtti múltat sem sikerült kitörölni a köztudatból. Mindazonáltal a területre összpontosított aránytalanul nagy konzervatív katonai erő továbbra is útjában áll az átalakulásnak.

A régió Németországgal, a németekkel, illetve Litváni-

ával fenntartott kapcsolatai felértékelődtek. A Németországban élő volt kelet-poroszok természetes érdeklődéssel fordulnak a terület felé. A függetlenségért indított balti küzdelem is felvetette azt a kérdést, hogy a jövőben mi lesz a sorsa az Orosz Föderációhoz tartozó, de a Szovjetunióval nem határos enklávéknak. A litván nemzeti újjászülést mindvégig a régió és Litvánia közötti együttműködést próbálta erősíteni. Az általános európai enyhülés a korábban a szovjet katonai gépezet legnyugatibb előőrsének tartott terület létjogosultságát kérdőjelezte meg. 1988 márciusában a német bankár, F. Wilhelm Christians, a Deutsche Bank jeles Kelet-Európa- és Szovjetunió-szakértője egy általános terv keretében azt javasolta, hogy alakítsák át a területet különleges gazdasági övezetté. Christians, aki 1945-ben fiatalemberként a várost védő egyik német alakulatban harcolt, Kalinyingrádot és vidékét az észak-európai együttműködés természetes színtereként képzelte el. Ez a státusz új alapot szolgáltatna a régióknak, melynek gazdasága rendkívüli mértékben kötődött a szovjet katonai-ipari komplexumhoz. A 100 legnagyobb vállalatból 93-at közvetlenül a Szovjetunió vagy az Orosz Föderáció moszkvai minisztériumaiból irányítottak.

A kalinyingrádi polgármester, Kromenko lelkesen támogatta a tervet, amelyet 1990 júliusában az Orosz Föderáció Legfelsőbb Tanácsa is elfogadott. Ennek ellenére az apparátus már azt is hevesen ellenezte, hogy a várost megnyissák a külföldi látogatók előtt (a Kommunista Párt területi bizottsága a szovjet törvények megszegésének nyilvánította a határozatot).

Mindenkit váratlanul ért az a javaslat is, hogy az igen alacsony népsűrűségű területre a háború alatt tömegesen Közép-Ázsiába deportált volgai németeket telepítsék. A Németországból érkező pénzügyi segély lehetősége vonzóvá tette a Kalinyingrád vidékére költözés gondolatát. A kezdeti lépéseket már meg is tették. 1991 elején körülbe-

szerepeket a szélhámos kifejezetten nyereség és mások félrevezetése céljából ölti fel. Magabiztos fellépés, szívélyes modor, szeretetreméltóság jellemzi őket, mások a részvétellel kökérkednek és odaadón türelmesek, ameddig ennek hasznát látják. Pseudologia phantastica a szélhámoságba is beleszővődhet."

Tovább is folytathatnánk az idézeteket, de ennyi is elég, hogy a legenda két főszereplőjének hasonmását felismerjük. Ehhez a magunk részéről csak annyit kell még hozzáfűznünk, hogy a psychopatiának nevezett lelki alkat nem elmebetegség, hanem ennek határeset. Tökéletesen normális ember valószínűleg nincs is, valamennyiünkben vannak itt vagy ott az ideális átlagtól eltérő vonások, amelyeket rokonaink és ismerőseink némi elnéző, gúnyos – de saját esendőségeiket ismerve – egyben önironikus megjegyzésekkel kommentálnak. Ezek okozzák családi és egyéb társadalmi együttélésünk apróbb konfliktusait, amelyekkel egy egészséges család vagy tágabb közösség képes és kénytelen is együtt élni. Psychopathiának azokat a reakciókat nevezik a szakemberek, amelyek a családi és társadalmi együttélés súlyos terhét képezik. A psychopata a valódi psychosissal (elmebetegséggel) szemben tetteiért büntetőjoggal felel, habár nagyon sok a határeset, és a bíraskodásnak ez igen fogas kérdéseket tud feladni.

A Pethő professzor által pseudologia phantasticának (fantasztika állógikai gondolkodásnak) nevezett határeset és a jogilag szélhámoságnak tekinthető formák között az átmenet fokozatos. Amennyiben a magatartás fő motívuma a közfigyelemnek magára való felhívása és nem a nyereszkedés, a psychopathia társadalmi károssága aránylag csekély, bár mint ezt a Petőfi-legenda áltudományos alátámasztója esetében látjuk, végül mégiscsak a társadalom nyugalalmát veszélyeztető magatartás. Ha mint a Pethő professzor által a szélhámoságnak nevezett esetekben közvetlen vagy közvetett nyereszkedés (például reklám vagy adócsökkentés lehetősége) van az ügy háttérében, már nem tekinthető a dolog társadalmilag közömbösnek. Persze ahhoz, hogy az érvénysóvár psychopathának „érdemes legyen” egy ilyen gondolat propagálása, a társadalom széles rétegének fogadókészsége is meg kell legyen, erre tehát a recept két másik hatóanyaga tárgyalásakor vissza kell térnünk.

(2) A receptünkben szereplő második „hatóanyag” a tömegkommunikációs szervek – nem csupán a nyomtatott sajtó, de a rádió és a televízió – hajlama a szenzációs jelenségek gátáltsálan propagálására. Ez világlajosság. Oka elsősorban a múlt század pozitívista szellemében mindent a tudomány fejlődésétől váró szemlélet okozta csalódás. Egymástól nagyon különböző események és tényállások láncolatain keresztül az I., II., III., sőt a IV. világban a társadalmak részben joggal elégedetlenek emiatt. Ez persze a poszt-szocialista társadalmakban

lül 800 német telepedett le Kalinyingrádban és mintegy 5000 a város környékén. Már korábban is működött itt egy német kulturális társaság. Az egyik szervező, Vlagyimir Jahnke „történelmi elődeink földjének” nevezte a régiót. Egy másik aktivista, Keller megpróbált egy egész, ezer fős falut Kirgíziából Szovjetszkbe (Tilsit) áttelepíteni. De nem mindegyik új betelepülő elégedett, és néhányan csak a németországi emigráció felé vezető út egyik állomásának tekintik az ideköltözést.

A németek bevándorlása egyelőre rendkívül korlátozott és bizonytalan jövőjű. Már ez is riadalmat keltett azonban néhány kalinyingrádi orosz között, akik attól tartanak, hogy hirtelen németekkel benépesített „nyugati környezetbe” csöppennek. A Tadzikisztánból érkezett Viktor Harbach húsz másik társával együtt sertéshizlaldát nyitott Kalinyingrádtól nem messze. Az emberek kibéreltek egy szovhoz, a munkások felét elbocsátották, a fizetéseket pedig 40 százalékkal megemelték. Fél éven belül duplájára nőtt a disznók száma. A bérleti szerződés szerint évi 120 000 tonna disznóhúst kell leadniuk, a maradék 130 000 tonnát pedig tetemes haszonnal értékesíthetik a szabadpiacon. A helyi önkormányzat ellenségesen lépett fel az „új kulákokkal” szemben. Nem utaltak ki lakást számukra, és megtagadták a romos épületek felújításához szükséges engedélyeket. Valaki nemrégiben 800 alma-atai németet szeretett volna a területre költöztetni, de a kezdeményezés elakadt a helyiek ellenállásán. Alekszandr Szavkin, a volt kalinyingrádi helyettes párttitkár arról a félelemről beszélt egy nyugati újságírónak, hogy a régió orosz lakossága idővel egy német-orosz adásvételi szerződés egyik tételévé alacsonyul.

A változás újabb jele, hogy néhányan megkísérelték fel-

eleveníteni a terület 1945 előtti történelmét. Fiatalabb oroszokról van szó, akik, úgy tűnik, nem osztják szüleik németellenes érzelmeit. Akadnak köztük néhányan, akik a balti szomszédokhoz fűződő szálakat próbálják szorosabbra fonnai. A Kalinyingrádi Persztrojka Front egyik fiatal aktivistája részt vett az 1989 májusában Tallinnban rendezett Baltikum Parlamentben, a három balti néppárt közös találkozásán, hogy szimbolikusan közösséget vállaljanak a balti törekvésekkel. A Németországgal kialakított szorosabb együttműködés reményében ismét tanítanak német nyelvet a terület általános iskoláiban.

A Kalinyingrádi Kulturális Alap és az újonnan alakult „Prus” (Porosz) társaság 1991 márciusában „Országunk ősi múltja” címmel közös konferenciát szervezett a volt Lujza királynő templomban, ami jelenleg bábszínház. Néhány évvel korábban az orosz kereszténység ezeréves évfordulójára a városban 1945 óta először nyitotta meg kapuit működő templom. A súlyos katedrális, amely Kant restaurált sírjának kivételével romokban hever, a tervek szerint az orosz orthodox egyház és a németországi lutheránusok közösen állítják helyre. 1991 húsvét vasárnapján a katedrális utolsó lelkipásztora, a Berlinben élő Reinhold George meglátogatta Kalinyingrádot, és a romok között istentiszteletet tartott. A volt Szovjetunióban feltartóztatatlanul terjedő folyamat, amelynek során helyreállítják az eredeti földrajzi elnevezéseket, előbb-utóbb a régiót is eléri. Kalinyin egy szemernyivel sem volt jelentősebb figura, mint Molotov, Vorosilov vagy éppen Kirov, akiknek a nevét már kiradírozták a szovjet térképekről. Az eredeti német néven, Königsbergen kívül számításba jöhet a cseh névváltozat, a Královec is, azon az alapon, hogy jórészt Csehországból származtak azok a lovagok, akik a 13. században a várost megalapították. Felvetődött az is, hogy a várost legjelesebb történelmi lakójának tiszteletére Kantgrádnak nevezzék el.

minősített módon jelentkeznek, hiszen ezekben a legutóbbi 40-50 évben a politika (és ennek ideológiája is) olyan reményeket csillogtatott meg az emberek előtt, amelyekben szükségszerűen csalódnuk kellett. Amikor – mint nálunk – a „féleuropaiságunkkal” már kondicionált értelmiség legkésőbb az 1970-es évek vége felé ezt felismerte, de a politika még túl veszedelmes terület volt számára, e kevésbé tabuizált hatalmasság (establishment), vagyis a tudomány ellen fordult. Így óhatatlanná vált, hogy a tömegkommunikáció dolgozóinak frusztrációja a kisebb ellenállás irányába orientálódjon.

Ez pszichológiailag érthető is lenne, csak ott nem oldódik meg az egyenlet (vagy csomó), hogy most, amikor a politikában már mindent meg lehet mondani, és a köztársaság elnökén túl minden „hatalom” és álláspont szabadon kritizálható, miért őrzik még egyesek ezeket a rossz reflexeket. Gondolom azért, mert így könnyebb nagy feltűnést kelteni és könyvisikert elérni.

(3) Végül „Ady Endrészén” fogalmazva történelmi leckeként „fiúknak” (és lányoknak), tisztelt és szeretett hazánkfiaink: „Az nem lehet...”, nem, Vörösmarty után, hogy annyi szív; hogy ész, erő és oly szent akarat stb., hogy halhatatlan zseniális költőnk előre sejtette (és személyes meggyőződése szerint ő maga kihívta) sorsát: „ott essem el én a harc mezéjén...”. Ehelyett inkább higgyem, hogy egy szlovácul, németül, franciául, sőt angolul is beszélő fiatal zseni, kultúrember, hős, egyszerre gyáván megbékél sorsával és kussol, nehogy esetleg bíróság elé vagy akár

bitó alá állítsák? Már bocsánatot kérek tisztelt honfitársaimtól közvetve és az olvasótól közvetlenül: Ezt elhinni egyet jelentene számomra a magyar nép egyik legnagyobb géniuszának és egyben történelmünknek a meggyalázásával. Ily gondolat egymagában is bűn és „istenkáromlás” a régi vallási nyelvezet szerint.

De féltetve a hazafiúi pátoszt, a kötet olvasói maguk eldönthetik, kinek higgyenek inkább: érvénysóvár kalandoroknak, vagy a Magyar Tudományos Akadémia Petőfi-bizottsága egyértelmű tudományos szakvéleményének; Petőfi csatateri halála körülményeit avatott történeti és irodalomtörténeti kutatásokkal képviselők véleményének; az ál-Petőfi-leletet vizsgáló nemzetközi, hazai és orosz antropológiai szakembereknek; a 301-es parcellában és másutt az országban elföldelt áldozatok egész sorát családjaik számára kielégítően identifikáló igazságügyi orvostani és régészeti szakemberek egybevágo következtései; annak a Lengyel Imre laboratóriumi szakorvosnak, aki most már két szívátültetéses beteg laboratóriumi elő- és utóvizsgálataival is igazolta nemzetközi szaktekintélyt; és esetleg egy öregedő anatómusnak – jómagamnak –, aki legalább ötvenszer próbálta bemutatni és megmagyarázni orvosgenerációk sorának, de a tv nyilvánossága előtt is az emberi medencét, a természet e csodálatos műremekét, és utólag csak azt kívánja, hogy bár minden előadáshoz annyira jellegzetesen női medencét adtak volna kezébe szaksegédei előadás közben, mint amilyen a barguzini ál-Petőfié.

A litván kapcsolatok

A régió Litvániával fenntartott kapcsolata rendkívül érzékeny ügy. A háborút követő években a Kalinyingrádi Terület pusztaság létezésének felvetése is tabunak számított a hivatalos litván sajtóban. Az 1960-as és 70-es években szándékosan terjesztették azt a pletykát Litvániában, hogy 1945-ben Sztálin felajánlotta a régiót Litvániának, de az akkori első titkár, Antanas Snieckus ügyesen visszautasította az ajánlatot. Litvánia nem rendelkezett azokkal az erőforrásokkal, amelyekkel szervesen az országhoz csatolhatta és újjáépíthette volna a területet. Ha Litvánia mégis megkapta volna ezt a részt – így az érvelés –, az ily módon megnagyobbodott Litvánia lakosságának csak kevesebb mint 60 százaléka lett volna litván, szemben az elmúlt három évtized kb. 80 százalékos arányával. Egyesek szerint ez a pletyka csupán okos húzás volt, amellyel nemcsak a lapangó kínos kérdéseket lehetett hatástalanítani, de egyben a hosszú ideig hivatalában lévő első titkár pozícióját is erősíteni lehetett a nemzeti érzelmű litvánok szemében.

A hrucsovi átalakulás során elképzelhetőnek látszott, hogy a területet Litvániához csatolják. 1957 tavaszán látott napvilágot az a javaslat, hogy az egész Kursi-öblöt adják át Litvániának. 1963-ban a terület ipari vezetése litván kezekbe került. Sok éven át a vasutak és a belföldi víziutak is litván igazgatás alatt álltak. A mezőgazdaság azonban ekkor még nem került a litván Szovjet Népgazdasági Tanács fennhatósága alá. Azt is homály fedi, hogy a Népgazdasági Tanácsok 1965-ös megszüntetése után is érvényben maradtak-e ezek az intézkedések és ha igen, milyen formában.

A gazdasági együttműködésnél is kevesebb nyilvánosságot kapott a Kalinyingrádi Terület szerepe Litvánia kulturális múltjában. Ez alól a legfontosabb kivétel a Donelaitis múzeum restaurálása és megnyitása volt. A múzeumot a litván határtól nem messze, a költő Csisztie Prudi-i (Tolminkiemis) szülőházában avatták fel. A lutheránus lelkész, Kristijonas Donelaitis (1714-1780) neoklasszikus költeményét, a *Metai*t („Évszakok”) a litván irodalom egyik legfontosabb művének tartják. Az 1970-es években végzett restaurációs munkák alatt, melyet jórészt a litván kulturális szervek hajtottak végre, a költő elveszettnek hitt sírjára is rábukkantak.

Az 1979-es népszámlálás hivatalos adatai szerint a területen 19 667 litván élt: 3475 Kalinyingrádban, 2132 Szovjetszkben, 2099 Nyemanban és 1348 Csernyahovszkban. Sokan úgy gondolják, hogy ez az adat alacsony, és a valós szám legalább negyvenezer fő. 1989 óta nincs a területen élő litvánoknak egyetlen újsága, iskolája vagy óvodája.

A litván népesség összetétele azt is elárulja, hogy ezek az emberek miért nem tudatosítják erőteljesebben jelenlétüket. A becslések szerint a teljes litván lakosság 30 százaléka egykori deportált, vagy éppen az elnyomás elől menekült ide. Sok a gulagból vagy a száműzetésből az 1950-es évek végén szabadult elítélt, akik Litvániában nem kaptak letelepedési engedélyt. Újabb 20 százalékot tesznek ki a háború után a litván területekről elmenekült szovjet pártmunkások, akik személyes biztonságukat féltve hagyták ott szülőföldjüket.

Ujabban a litvánok is növekvő érdeklődéssel fordulnak a terület felé. 1989 decemberében a Litván SzSzK Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége felállította a Kis-Litvánia Tanácsot, amely a Kalinyingrádi Területen található litván történelmi emlékek megőrzését és az itt élő litvánok kulturális szolgálatát kapta feladatul. A Tanács erőfeszítésének köszönhetően megnyílt az első szovjetszki litván óvoda és a kalinyingrádi, illetve a szovjetszki könyvtárakban litván részlegeket hoztak létre.

A terület iránti német érdeklődés és az 1990-ben Litvániát sújtó gazdasági blokádtól áttételes hatásai is a feltámadó kalinyingrádi azonosságtudatot erősítették. Az is világos, hogy ha valóban létrehozzák az 1990-ben névleg már kikiáltott különleges gazdasági övezetet, akkor a régió a jövőben a jelenleginél jóval szorosabb együttműködést alakít ki szomszédjaival. Tettek már néhány, egyelőre még csak jelképesnek nevezhető lépést, például 1991-ben az órákat a moszkvai időhöz képest egy órával hátrább, a balti államok időzónájához igazították. Elkerülhetetlennek tűnik, hogy idővel a terület az Orosz Föderáció egyik sajátos részévé váljék, mely egyre lazább szálakkal kapcsolódik a központhoz. És akkor talán már nem fog olyan hőbortosnak tűnni az álom egy önálló, többnemzetiségű köztársaságról.

FORDÍTOTTA BOJTÁR PÉTER



ÖRÖKMOZGÓ

A JÚLIUSI PROGRAMBÓL

PIER PAOLO PASOLINI SOROZAT

„IDIÓTÁK A CSALÁDBAN”: CHAPLIN, KEATON, TATI

MARCO FERRERI FILMJEI.

MOVEAST: KÖZÉP-KELET-EURÓPAI FILMFÓRUM.

„PROLONGÁLVA”: KUROZAVA / ÁLMOK

JARMUSCH / MYSTERY TRAIN, MAKAVEJEV / SWEET MOVIE

MAKAVEJEV / SZERELMI ÜGY, AVAGY A POSTÁSKISASSZONY...

TOVÁBBRA IS VIDEÓRA KÉSZÜLT FILMEK A
VIDEOGALÉRIÁN, KÖNYVES KÁVÉZÓ ÉS LEMEZBOLT A
FÖLDSZINTEN

VII., ERZSÉBET KÖRÚT 39.

ÚJ MŰVÉSZET

A JÚLIUSI SZÁM TARTALMÁBÓL

FRANCIA MŰVÉSZET - Hegyi Loránd: A romantika emlékezete

Mezei Ottó: Gérard Garouste legújabb munkái ■ Andrási Gábor:

Germinations 6 ■ Herend – máz nélkül ■ Posztmodern
manufaktúra ■ Rényi András: Múzeum és budoár ■ Kortárs lengyel,
román és horvát művészet ■ Ördögökkel cimborál – Dennis

Oppenheimer, New York ■ Szobrászrajzok

AZ ÚJ MŰVÉSZET KAPHATÓ AZ ÚJSÁGÁRUSOKNÁL,
BELVÁROSI KÖNYVESBOLTOKBAN, GALÉRIÁKBAN,
METRÓÁLLOMÁSOKON ÉS AZ ART-MOZIKBAN.

M. S.

SZIGETHY GÁBOR

Amire emlékszünk – az a múlt?

Ami megmaradt – az a múlt?

Márai Sándor két rövid levele, két levelezőlap, egy névjegy, egy fénykép, mindkettő hátoldalán néhány soros megjegyzés, üzenet – évtizedekig szekrény mélyén, papírhelyek között lapuló műtadarabok. A nagy író magánéletének néhány soros emlékei, egy érzelmi–szellemi kapcsolat törmelékei; történész számára forrásértékű, hiteles dokumentumok.

Hétfő

Kedves Mária, így kérek ezer bocsánatot, hogy bejelentés nélkül kopogtattam be; legközelebb talán küldök elébb egy táviratot, bár mostanság az is gyalog jár. – Egyelőre beköltöztetem Budára a családot, mert Leányfalun cifra világ van. S az életem most kesze és kusza. De miért is legyen más? a viszontlátásig, kezét csókolja – „m. s.”

Kézirat, dátum nélkül. De a borítékon a bélyegző árukkodik: 1946. március 18-án adta postára levelét Pesten Márai Sándor, aki időzjelbe tett két kisbetűvel írta alá üzenetét. Nemecek Ernő nevét annak idején csupa kisbetűvel írták be a Gitt-egylet naplójába – de mit jelent 1946 tavaszán az m. s. előtt s után az időzjel?

Egy vonás az író önarcképén. De milyen vonás? Megfejtendő egyértelműen a rejtjelezett üzenet?

„Leányfalun cifra világ van” – ennek utána lehetne nézni, korabeli újságokból, még élő szemtanúktól, községi papírokból kellő szorgalommal kideríthető: miért s hogyan volt cifra világ Leányfalun 1946. március 18-án. De amikor Márai Sándor azt írja: „életem most kesze és kusza”, ki tudja, mire gondolt. Lehet, hogy a levél címzettje pontosan értette, mit jelent e félmondat; az is lehet, Márai Sándor csak jelezni akarta: gondja, baja rengeteg, de barátjának sem kívánta részletesen elbeszélni: mi gyöttri leginkább testét–lelkét ezekben a napokban. „Életem most kesze és kusza” – ennyi most, 1946. március 18-án, ami elmondható.

Kézzel frott levelezőlap a következő üzenet.

Genf. 1946. november 25.

a valóság mindig más; de most az egyszer csaknem jobb, mint amit elképzeltem. Szeretettel, kezét csókolja M. S.

Márai Sándor aláhúzta a más szót, hangsúlyozni kívánta, de a mondat szerkezet arról árukkodik, hogy az író nem egyszerűen kiemelni akarta e szót. Utalás ez az aláhúzás valamire, amit a levél címzettje ért; talán régen, egyszer már hosszan beszélgettek, vitatkoztak valami ilyesmiről, az elképzelt és a reális világ közötti különbségről, s ez a félmondat, az aláhúzott szó legkevésbé Genf másságára utal. A valóság mindig más: Mária biztosan értette, mit üzen neki Genfből Márai Sándor. Aki a svájci városban ezt jegyzi fel naplójába:

Nem hiszem, hogy ebben a gazdag városban él egyetlen itt

született ember, aki megértené a pillanatot, amikor – Buda „felszabadulását” követő reggelen – beérkeztem az utcába, ahol az elmúlt tizennyolc évben lakásom volt, leültem a járdaszélen, szemközt a lakás és a ház romjaival... az itteniek közül senki nem értheti ezt.

É

s utazik tovább. Három hét múlva Luganóból ír levelet. Az utazás felszabadítja, bőbeszédűbb lesz, mintha kedve lenne részletesebben mesélni úti élményeiről, terveiről, vágyairól:

Luganó, 1946. december 16.

Mikor a Gotthard-alagúton átjött a vonat, rögtön megkéltem az ég. Itt most végre lehet aludni. Olaszul gajdolnak körülöttem, s ez már a béke. Erről volt szó, ez hiányzott hét éven át, ezért voltam beteg. Most minden rendben van. Kérem, tanuljon olaszul. A hét végén elmegyek innen. A karácsonyestét valószínűleg a milánói restiben töltöm majd, s ennek már előre örülök. Onnan Velencébe megyek, aztán Páduába, Firenzébe, Rómába, Nápolyba és Palermóba. Február elején jövök vissza Svájcba. Párizsba csak akkor megyek, ha fenyegetnek. Érdekes, de úgy gondolok Párizsra, mint egy büntetésre. Minden másképp van.

De itt nagyon jó. Tegnap hőség volt, ma esik a hó. A helyi lapot olvasom, egy borbélyt szerelmi ügyek miatt megverték. Egy másik borbély – magyar – megismert, s előhúzott a fiókból egy gyűrött regényt, amit én írtam. Ezért még nem volt érdemes idejönni; de aztán gondosan levágta fűrtjeim.

Remélem, februárban viszontlátom. Vigyázzanak a lisztre! Boldog karácsonyt, újévet, stb. Kezét csókolom.

A levelet géppel írta és nem írta alá. A borítékon nem szerepel feladó. Lehet, attól tartott: illetéktelenek is olvasni fogják Svájcban Pestre küldött sorait.

„Minden másképp van.” Még csak készül Párizsba; nem tudja, csak sejtí: Párizs nem öröm, de büntetés lesz számára. Tudni egyet tud: minden másképp van. Nem Genfről, nem Párizsról szól e mondat. Titkos hírd feszül Lugano és Pest között: csak Márai Sándor és Mária számára, s bennük létező kapocs. Amit csak ők tudnak egymásról, azt rejti e vissza-visszatérő mondat. Titkaikat, a múltjukat.

„Vigyázzanak a lisztre!” – ennek a mondatnak sem sok értelme van 1946 decemberében Luganóban. De nem ok nélkül jut Márai Sándor eszébe a liszt a béke szigetén, Svájcban.

Egy évvel korábban naplójában rögzített egy riadt pillanatot:

Lisztert az átelleni szigeten. Hajnalban kelek át a megáradt Dunán, zajló jégtáblák között, egy lélekvesztővel. A falusiak az éhező nagyváros kínjaira számítanak, s nem adnak el semmit, vászonért sem, cipőért sem, ruháért sem. Várnak. Egy

helybeli asszony trécsel az utcasarkon és dühvel mondja a szomszédasszonynak: „Ezek a kiéhezett városi dögök...”

1945-ben gyakran rettenetesen nehéz volt enniivalóhoz jutni a szétbombázott, felégetett magyar városokban, különösen a háború dúlta fővárosban. De miért jut Márai Sándor eszébe a liszt 1946 decemberében, Luganóban? Kire jellemző, vagy mire jellemző ez a furcsa, a levél szövegéhez, gondolatvilágához nem kapcsolódó mondat?

Igaz, Mária édesapjának volt Szeged környékén egy kis birtoka, mindig abban reménykedett, majd „megterem” valamit az a föld. De a családban csak az ősök között akadt földműves, napszámos – egy régi anyakönyvi kivonat szerint: „református kézimunkás” –, a föld, a birtok semmit nem hozott. Később Mária testvére bérbe adta s bérleti díj fejében kaptak néhány zsák lisztet. Nagy kincs volt ez Pest-Budán 1945 telén. De Luganóban, 1946 decemberében Márai Sándort nem fenyegette éhhalál, sőt, miután karácsony este a milánói restiben feltehetően kellemesen megvacsorázott, kényelmes hálókocsiban töltötte az éjszakát, s nagyon másfajta gondjai voltak, mint egy évvel korábban, amikor Leányfaluból lisztért a Duna másik partjára igyekezett:

Karácsony délután, Cooknál, kapok egy hálókocsijegyet az esti, római gyorsra.

Éjjel, Bologna és Firenze között, a hálókocsiban – udvariasan, de határozottan – megróttam az ellenőrt, mert az ásványvíz, amelyet hozott, nem volt elég hideg... Büntudatosan bocsánatot kért. Ebben a pillanatban először éreztem, hogy a második világháború – számomra – véget ért.

Márai Sándor számára tehát 1946 karácsony éjjelén a Milánó és Róma között robbogó gyorsvonat hálókocsijában ért véget a világháború, amikor a langyos ásványvizet felszolgáló ellenőr, miután Márai Sándor udvariasan, de határozottan megróttá őt e hanyagságért, nem visszaszájalt, mondván, örüljön a magyar úr, hogy egyáltalán van ásványvíz, járnak a vonatok, tiszta a fürke és ágyára odakészítették az esti újságokat, hanem büntudatosan bocsánatot kért mulasztásáért; akkor, ott, abban a pillanatban vége lett a világháborúnak: helyreállt a rend, a béke, az olasz hálókocsiban pontosan az és úgy történt, aminek egy hálókocsiban, békében, Európában történnie kell.

De amikor Márai Sándor e néhány sort naplójába írta, fontosnak érezte megjegyezni: számomra. Mert lehet, hogy Pest-Budán még mindig vigyázni kell a lisztre, ki tudja milyen idők jönnek, s otthon mikor lesz valóban vége a világháborúnak, bárha itt, Milánó és Róma között, már békebeli módon közlekednek is a gyorsvonatok.

Azt akkor nem tudta Márai Sándor, hogy naplójának 1945–1957 között frott kötete Magyarországon csak 1990-ben jelenhet majd meg; s bár Itáliában – számára – már 1946. december 24-én befejeződött a világháború, de Magyarországon csak 1989-ben lesz majd vége az 1939-ben kezdődött világháborúnak.

De azt tudta: más időszámítás érvényes a Duna mentén,

mint az Arno partján vagy Luganóban. 1946 karácsony éjszakáján Bologna és Firenze között már nem lehetett langyos a hálókocsikalauz által felszolgált ásványvíz. Budapesten – ha volt – vigyázni kellett a lisztre.

Márai Sándor messze járt a gondoktól gyötört hazától: szilveszter délután érkezik társaskocsival Nápolyba, éjszaka riadozva alszik, álmában is hallja a tengert. Otthon reng a föld, lehet hogy az is elhallatszik odáig. Január harmadikán – már 1947-et írunk! – levelezőlapot küld Pestre:

Kérem, tanulja meg a rendhagyó ígéket is! Érdemes! kezét csókolja M. S.

Mária talán megfogadta Márai Sándor tanácsát, és valóban tanult olaszul. De mintha e mondat megint nem azt jelentené, amit szó szerint jelent. Mintha megint azt írta volna Márai Sándor Budapestre: minden másképp van.

Mert minden másképp van.

Európában minden másképp van.

Nem csupán a hálókocsiban, ahol nem lehet büntetlenül langyos ásványvizet felszolgáltatni az utazóknak.

Magyarországon fel kell készülnünk a rendhagyó ígék használatára. Hogy tájékozódni tudjunk Európában? Hogy képesek legyünk elviselni mindazt, ami itthon vár ránk?

A napló 1958-ban, könyvalakban, Washingtonban, megjelent.

De a Máriának frott két levél és két levelezőlap évtizedekig szekrény mélyén, papírhegyek között lapult. Vigyáz-zanak a lisztre! – ezt a fontos tanácsot nem kiáltotta világ-gá Márai Sándor. Amikor lehordta a langyos ásványvizet felszolgáló hálókocsikalauz, talán már el is felejtette: alig három héttel korábban még ezt a fontos üzenetet küldte Budapestre. 1946. december 24-én éjszaka, számára, véget ért a világháború Európában. De tavasszal hazaérkezett s rádöbben, kénytelen volt rádöbenni: idehaza még csak most következnek a legnehezebb háborús évek. S ő már nem akar, nem tud úgy élni, hogy életprogramja legyen: vigyázni a lisztre. Április negyedikén – húsvétkor – még egy névjegyet küld Máriának, a hátoldalán egy mondat:

Boldog ünnepeket kíván és kezét csókolja

Ez volt az utolsó üzenet. Mária egy börtökben őrizte a névjegyet, mellette Márai Sándor fényképe, hátoldalán Márai Sándor kézírása:

Körözés esetére: Magasság: 183 – Súly: 81 – Kora 41 – Különös ismertetőjele: gyanakvó. Álnéve: M. S.

A magyar író Amerika lakója lett. Soha többé nem tért haza.

Lehet, hogy néha, holdtöltek, nyugtalan éjszakákon álmában Máriával találkozott, ültek a vadszőlős verandán, vagy a Margitszigeten, a Nagyszálló éttermében, vagy egy barátságos, régimódi budai cukrászdában, s miközben kavargatták a gőzölgő feketét, arról vitatkoztak, lehet-e s miért kell Magyarországon vigyázni a lisztre.

Márai Sándor Amerikában halt meg, saját akaratából 1989. február 21-én.

Mezei Mária 1983. április 20-án csendben elaludt Budakeszin.

Hol a nagyapám?

SZABÓ JUDIT

Ha kárpótlásként ilyet is lehetne kérni, én négy sírt szeretnék visszakapni. Tudják, olyan kereszt nélküli, műköből öntött, magas csúcsos fejfájú református sírokat. Két parasztságonyét és két parasztemberét: nagyszüleimét és dédszüleimét. Egymás mellett álltak a felvidéki falu temetőjében. 1962 nyarán, amikor először vittek el „haza”, apám és anyám még kimentek hozzájuk, 1989 őszén én már hiába kerestem őket.

Négyéves koromban nyaraltam első ízben a kis somogyi sváb-magyar faluban, Lajos nagybátyámnál. Az udvar mintha egyetlen hatalmas homokozó lett volna. Úgy képzelem, nagynéném leguggolt mellém, és azt mondta: aztán tudod-e, hogy „otthon” ennél sokkal szebb udvar van?! Nem tudtam, szüleim hallgattak az áttelepítésről. Nem tudtam, hogy nem vagyunk otthon, hogy még születésem előtt volt egy áttelepítés, a drága otthon – ahol minden sokkal szebb és jobb, mint ezen a sívó homokon, a föld gazdagabb, az állatok kövérebbek, két folyó is van: a lassú Ipo' és a sebesebb Garam, ahol lent áztatnak és mézet pörgetnek, és ahol a szélesebb család fele ottmaradt – el kellett hagyni. „Otthon” – mondta nagynéném. „Odaát” – így életrevalóbb nagybátyám.

Először nem is a nagyszülők emlékének elhallgatását fájlaltam nagyon, hanem a múlt századból való dédszüleiket. Ők még békében élhettek a világgal kis földcsékjükön, még ép lelkű emberek lehettek. Túléltek lányukat és vejüket, de az áttelepítést hál'isten már nem érték meg.

Szerettem volna, ha a négy sír megmarad. Ha a húgom gyermekeivel kimehetünk hozzájuk, és azt mondhatom: „Itt fekszik dédmamátok és dédpapátok, meg úkmamátok és úkpaátok. Itt nyugszanak anya felmenői, odaát Zalában pedig apáéi. Azokat a sírokat már ismeritek.” Szerettem volna, ha megtörténhetik ez a csoda. Úgy képzeltem, abban a pillanatban majd végképp a múlt kódéba vész a sérelem.

1947. december 9-én reggelre már mindent összepakoltak. A családban senki sem politizált, így minden mozdíthatót elhozhattunk. (A politikai tevékenységtől, korábbi párttagságoktól függött ugyanis, hogy ki mennyi jószágát viheti magával, és Magyarországra mehet-e egyáltalán, vagy Csehországba viszik kényszermunkára.) Apám, 27 évesen, pontosan két héttel az esküvője előtt, ott állt a szülői ház puszta udvarán. Hirtelen gondolt egyet, fogta ács bátyja szekercéjét, és feszegetni kezdte az istálló ajtófélfáját. Új volt a faanyag, és mi szegény család voltunk. Az udvaron tejfelesszájú szlovák katona ténfergett, puskával. Nagybátyám odament lassan az istállóhoz, apám vállára tette a kezét. „Ne csináld ezt, öcsém” – mondta, és elvette tőle a borotvaéles szerszámot. Kilenc nappal később, a somogyi faluba érkezés másnapján ő lesz az, aki a torná-

con állva így fogadja a vigaszt nyújtani érkező papot: „Úgy látom, tiszteletes Úr, itt is ugyanaz a nap süt, mint odaát.” Nem volt sérelmet melengető ember.

(De a kaput, azt ács létere sohasem csinálta meg. Ott állt a ház – félig kész sváb ház volt – kapu nélkül. Lajos, a falu kedvence, a „szerző-mozgó” ember, aki egy személyben volt egyházgondnok és kommunista párttag – na, ehhez mit szóltok, kedves igazságtévők? –, harminc évig nem csinálta meg a kaput. Szídtuk a lustaságáért: szégyen – mondtuk, nincs még egy ilyen ház a faluban, kibeszélnék az emberek. Csak legyintett rá. A halála után érttettem meg: ő így fejezte ki, hogy nem vagyunk „otthon”).

Hol a nagyapám? Hol van a nagy eszű, bajszos, pipás, sörivő uradalmi cseléd, a nagy háborúban megkukult idősebbik Lajos? Miért, hogy csak ennyit, ezt az egy, árva mondatot tudom összeszedni róla? Miért ifjabb Lajos hozott nekem estére a mezőről élő egeret, kora reggel az ágyba pár napos sivító malacot, miért apám csinált nekem krumplipuskát, vízipuskát, fűzfafurulyát? Miért nem ő, a nagyapám, akinek ez a tiszte lett volna? Miért nem voltunk képesek legalább a sírját megőrizni? Miért Móra írásaiból és nem a családomtól tudtam meg, hogy a nagy háborúból bizony nemcsak a jól ismert fecsegők tértek vissza, hanem kukák, félemberek is, akik helyett a feleségük beszélt és cselekedett? Nagynyám beteg lett, meghalt '32-ben, nagyapám '35-ben felakasztotta magát. Ennyi. Ennyit ír a családi imakönyv, amely az ifjabb Lajos halálakor énám szállt.

Hölgyeim és Uraim! Kedves barátaim és ellenfeleim! Nagyemberek, vezetők! Szlovákok, magyarok, svábok, szerbek, horvátok és mind e térség nációi! Magukat másoknál többre tartók! Magyarorságra büszkék, zsidóságra büszkék, mindkettőre büszkék! Sérelmeket kiások és melengetők! A harcot élvezők, a tűzzel játszó! Konzervatívok, liberálisok, szocialisták! Az abortuszt elnézők és az abortuszt tiltani akarók! Kedves felnőttek, szülők! Vegyétek észre: térségünkben a második nagy háború óta most koptatja az alsó iskolák padjait, most jár óvodába-bölcsődébe, most születik meg az első nemzedék, amelynek történelmi esélye van négy élő, ép lelkű, átjárható határokon keresztül felkereshető, a világ előtt vállalható nagyszülőre! Miért nem azon munkálkodtok, hogy megtörténjen a csoda? Miért nem tudjuk most úgy rendezni közös dolgainkat, hogy ez meglegyen?

Mielőtt beköltöztek volna a sváb háza, nagybátyám körülnézett, és a nyárikonyhá-

ban három riadt embert talált. S. J.-t, aki a házat építette, a lányát és az unokáját. Nem mentek el. Várták „haza” a háborúból a családfőt. Lajos levette a kalapját, köszönt, elmondta, honnan jött és miért, mekkora a család (így képelem). Aztán J. bácsira nézett, és a következőképp szólt (ezt nem képelem, ezt elmesélték):

„Nem illő, hogy a Maguk házában parancsoljak. De ha

már így hozta a sors, nem lakhatnak a nyárikonyhában. Elég nagy ház ez, megférünk benne mindnyájan, békében!” És lőn. Megosztották a házat, barátok lettek, békében éltek egymással, míg meg nem haltak...

Ez a nagybátyám, Sz. Lajos ácsmester (1911–1978) hagyatéka. Többet ér bármilyen zsíros kárpótlásnál.

Próbáljunk meg élni vele.



JAK-füzetek

*A 80-as évek új magyar irodalmának legfontosabb
könyvsorozata újraindul a 90-es években:*

Solymosi Bálint: A műnéger

Szíjj Ferenc: A futás napja

Beck András: Nincs megoldás, mert nincs probléma

JAK-füzetek

Tisztelt Szerkesztőség!

Szeretném előfizetni a 2000-t

- negyed évre
- fél évre
- egy évre
- 2000. december 31-ig.

Kérem, küldjenek csekket.

.....
NÉV

.....
LAKCÍM

.....
FOGLALKOZÁS, ÉLETKOR

Csakugyan a hősookról van szó?

HOZZÁSZÓLÁS GERTRUDE HIMMELFARB CIKKÉHEZ

DRAGO ROKSANDIĆ

Most, 1989–1990 után mindannyian a történelmi szerepek korszakos újraelosztásának kellős közepén vagyunk. Számos történelmi „hős” gazemberré vagy lakájává válik és megfordítva. Nem meglepő, hogy újraindul a párbeszéd nemcsak a jelenkor, hanem a régmúlt történelmének személyiségeiről. (A szerb és horvát valóság ismeretében keserű érzésekkel jegyzem le, hogy a történelmi szerepek újra rendezését gyakran ugyanazok az emberek végzik, akik még tegnap vagy tegnapelőtt a régi szereposztásért voltak a felelősök.)

Gertrude Himmelfarbbal lehet egyetérteni vagy egyet nem érteni, egy dologban azonban csalódást okoz. Nem azokra a téziseire gondolok, amelyek vitathatók lehetnek más kutatói tapasztalat szempontjából, hanem stílusára, amely a másképp gondolkodókkal szembeni türelmetlenségével, gyakori sommás ítéleteivel, tarthatatlan bizonyításával minden kelet-európai értelmiségi számára ismerős. A szerző éppen az egyéni történelmi képzelőerőt, ezáltal az „emberi szabadság” és a „szabad akarat” jogát tagadja, tehát pontosan azokat az értékeket, melyeket programszerűen hirdet. (Gertrude Himmelfarb ezzel nem áll egyedül. Lásd pl. Lawrence Stone kitűnő recenzióját a TLS-ben [1992. január 31.] Geoffrey R. Elton „Return to Essentials. Some reflections of the present state of historical study” című könyvéről.)

Az anglo-amerikai kultúra tisztelőinek – akik közé e sorok frója is sorolja magát – még nagyobb csalódást okoz néhány más kultúra, így például a francia iránti nem titkolt ellenszenv Himmelfarb részéről. Számára 1989–1990 után minden elmélet a történelem determinisztikus felfogásának bizonyítéka, kétségbe vonja a „szabad akaratot” és az „emberi szabadságot”. Eközben a sturkturalizmus semmivel sem jár jobban, mint a marxizmus. Az a tény, hogy az ő esetükben „sem beszélnek a tények önmagukért: az elmélet fényében olvassuk őket” (S. J. Gould), Himmelfarb számára a szemelláthatóan nem bír jelentőséggel. Engem személyesen az aggaszt a leginkább, ha a kutatók nem fogadják el a vitát műveik elméleti és módszertani következményeiről. Bennünk, kelet-európai értelmiségiekben az effajta tévedhetetlenség legalábbis aggodalmat, ha nem azonnal dühöt vált ki. Vajon elegendő-e Gertrude Himmelfarb számára „az akarat és szabadság utóbbi időben tapasztalt rendkívüli megerősítése Kelet-Európában” ahhoz, hogy általánosan elvesse a történelemtudomány minden olyan felfogását, amely nem egyezik meg az övével?

Maradjunk azonban a „l’histoire événementielle” (angol-szász felfogásban a „worthy actions”) keretei között, amely mellett kitart Gertrude Himmelfarb is, Tacitust idézve.

Drago Roksandić a bécsi Institut für die Wissenschaften vom Menschen munkatársa. Hozzászólását kéziratból közöljük. (Gertrude Himmelfarb írása idén, áprilisi számunkban jelent meg.)

A kommunista paradigma végét 1917 októbere után már sok gondolkodó megjósolta, mindenekelőtt konzervatív és liberális teológusok, azonban olyan szocialisták is, akik a szocializmusról kritikusan gondolkodtak az európai humanizmus, majd a második világháború után az európai modern és posztmodern jegyében. Van-e egyáltalán értelme felsorolni a neveket? E gondolkodók között számos történész is volt, és talán éppen egyes társadalomtörténészek voltak azok, akik szellemi nonkonformizmusukkal és a forradalmi valóság bírálataival döntően járultak hozzá az értelmiségek nézeteinek alakításához. Hát nem a szovjetológusoknak – hogy egy olyan kifejezést használjak, amelynek nem túl magas a presztízse – volt nagy szerepük a szovjetunióbeli tömegterror és a totalitárius hatalom más jelenségeinek kutatásában? Hát nem járultak-e ők sokkal többel a tények megismeréséhez, mint Lenin, Sztálin stb. módszereiket tekintve sokszor ritualizált nyugati életrajzírói? Írhat-e bárki, akinek komoly szándékai vannak, bármi fontosat a Szovjetunió történelméről úgy, hogy nem épít Marc Ferro, az Annales iskolája egyik legnagyobb hatású történészének munkáira, hogy más neveket ne is említsek?

Mi több, az elmúlt korszakban éppen azok örvendhettek a legnagyobb támogatottságnak, akik a legaktívabban vettek részt a vezérek, az ilyen vagy olyan forradalom, vagy a szocializmus építése hőseinek „tudományos” megalapozásában és népszerűsítésében. Igen érdekes lenne a Himmelfarb köréhez tartozó liberális történészek és az elmúlt korszak eme, a kommunista pártok által leginkább támogatott történészeinek a történelem „hőseiről” vallott felfogását összehasonlító elemzés alá vetni.

Hogyan lehet a társadalomtörténet-írást felelőssé tenni a totalitárius rendszerek 20. századi megjelenéséért? Vitathatatlan, hogy a kelet országokban a hivatalos tudomány hivatásszerűen foglalkozott a hősokek termelésével, amit viszont egyáltalán nem lehet elmondani a kritikus társadalomtörténet-írásról. Egyébként a társadalomtörténet-írás 1945 után épp a szocialista országokban volt a legfejletlenebb, mert a rendszer következetesen kerülni igyekezett minden konkrét ismeretet a társadalmi folyamatokról.

Ugyanígy közismert dolog, hogy a nemzeti történelem szereplőinek heroizálása kiemelt hivatalos támogatást élvezett, s azok a történészek, akik ezzel foglalkoztak, sokkal nagyobb tekintélynek és kedvezőbb társadalmi pozíciónak örvendhettek (függetlenül gyakran előforduló rejtett antikommunizmusuktól és nyílt nacionalizmusuktól), mint a társadalomtörténészek, akik a hatalom számára potenciális bajkeverőknek számítottak. (Mennyire volt ebből a szempontból Magyarország kivétel?)

Sok különféle meggyőződésű és szakmájú ember látta előre a „szocialista világrendszer” összeomlását, azonban szinte senki sem számított arra, hogy ez 1989–90-ben fog megtörténni. Tehát a liberalizmus győzelme, a jövő minden nyitott kérdés-

vel együtt, nem jelenti egyszersmind a liberális történetírás győzelmét is. Az 1989–1990-es események „próféta-hőse” nem létezik!

Az 1989–1990-es évek eseményeiben számosan voltak „király-hősök”, „költő-hősök” és „írastudó-hősök”. Vannak, akik most is azok, és vannak, akik már nem. A legtöbb talán az „ismeretlen hősök”-ből van.

A 20. század egyetlen nagy hatással bíró szellemi áramlata sem élheti meg igazán a közelmúlt eseményeit úgy, mint a saját kritikai potenciáljának fölényét a többiével szemben. Egyiknek sincs joga arra, hogy minden vitán felül álló hősöket hozzon létre. Egyébként azok a nehézségek, amelyekkel a társadalomtudományoknak kell szembenézniük nyugaton és keleten egyaránt annak magyarázatakor, hogy valójában mi is történt a közelmúltban, megfosztanak mindenkit attól, hogy diadalittasnak érezze magát.

A történelmi „hősökkel”, „gazemberekkel” és „lakájokkal” kapcsolatos minden kérdést vissza kell helyezni magának a történelemnek a folyamatába. „Szabad akaratról” és „emberi szabadságról” beszélni kizárólag egyetlen paradigma keretén belül — nonszensz a 20. század végén.

Ilyen kérdéseket a történészek már nem vizsgálhatnak más társadalomtudományok nélkül. Ha van valami, amivel az Annales iskolája adósává tette a világ történetírását, akkor az éppen a történelmi kutatások kommunikációképessége. Lawrence Stone joggal idézi Georges Dubyt *L'histoire continue* című könyvének ismertetőjében: „... nous avons tous marché du même pas, nous les historiens, en compagnie des spécialistes d'autres sciences de l'homme.”

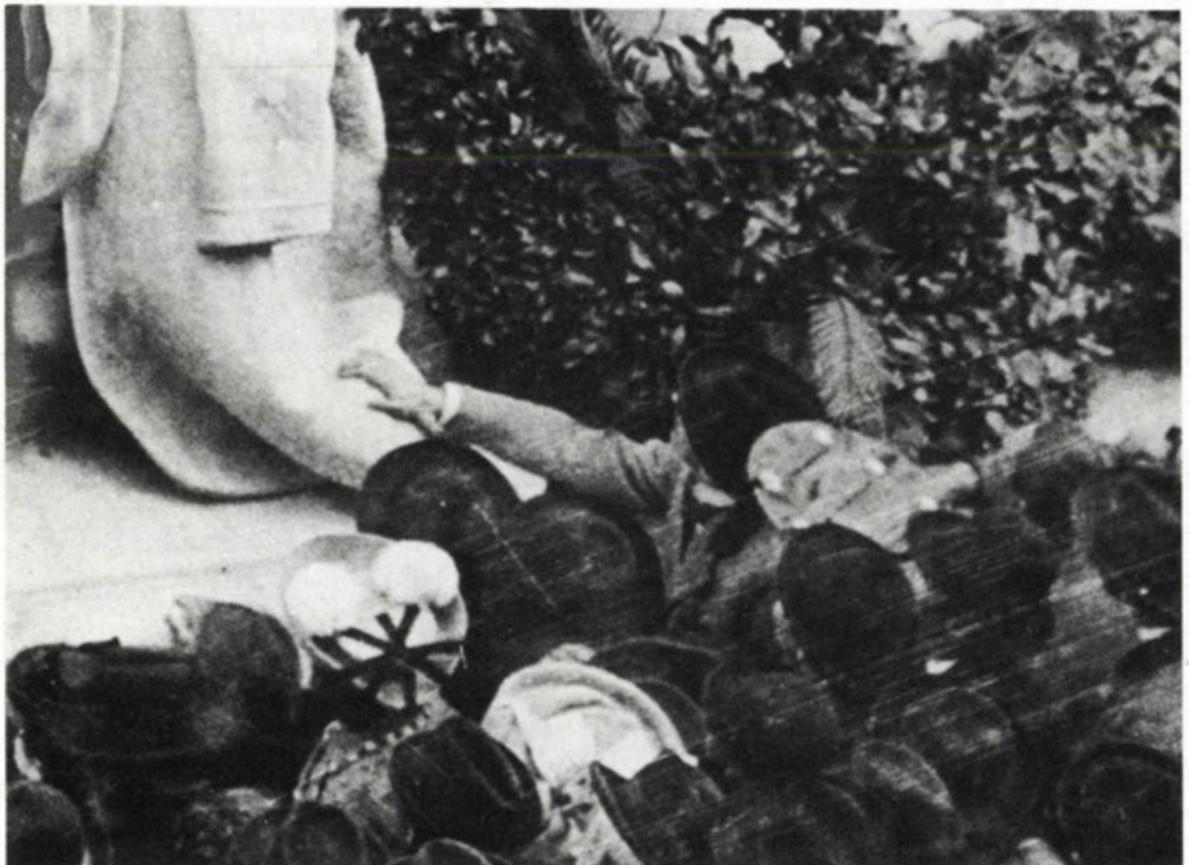
A Himmelfarb által képviselt szemlélet, amely különvá-

lasztja a magán- és a közéleti szférát, már túlhaladott. A magán-szféra és a közéletiség liberális felfogásának a modern társadalombeli polgári jogok perspektívájából nézve nem sok köze van a nagy történelmi személyiségek történettudományi kutatásához. Ezek a kutatások egyszerűen elképzelhetetlenek a pszichológia és a pszichoanalízis adalékai nélkül, megvalósíthatatlanok, ha a vizsgált személyiséget két részre osztjuk, és a kutató szakmabeli gyakorlatát a kutató odaadásával védjük a „magasabbrendű célok” iránt. Sigmund Freudról írt életrajzának előszavában Peter Gay nem fél idézni, hogy mit gondol Freud a biográfusokról: „Wer Biograph wird, verpflichtet sich zur Lüge, zur Verheimlichung, Heuchelei, Schönfärberei und selbst zur Verhehlung seines Unverständnisses, denn die biografische Wahrheit ist nicht zu haben, und wenn man sie hätte, wäre sie nicht zu brauchen.”

Az életrajzírás szükségszerűen hozzátartozik a történetíráshoz, nem lehet nem szembenézni a nagy történelmi személyiségekkel, ezt azonban a történészek már nem tehetik meg úgy, hogy nem vesznek tudomást a történelem összes nagy kérdéséről, és nem mondanak le arról, hogy megkérdőjelezhetetlen alapfeltevésekből kiindulva megkérdőjelezhetetlen „hősöket” hozzanak létre.

Az 1989–1990-es forradalmak már elvesztették eredeti ártatlanságukat, hőseik pedig eredeti megkérdőjelezhetetlenségüket. Újra a forradalmak utáni kétkedések korát éljük. A lineáris forradalmiság helyett egyre több a posztrevolucionáris ciklus, a manicheista szembeállítás helyett egyre több az árnyalt megközelítés, egyre kevesebb a válasz, egyre több a kérdés.

FORDÍTOTTA LÁSZTITY PÉTER



A KÖNYVHÉT "LEGNAGYOBB"
ESEMÉNYE VOLT BARÁTUNK,

Karátson Gábor

TÍZ ÉVE KÉSZÜLŐ FŐMŰVE,
KÉT KÖTETBEN, 1170 OLDALON,
MINDÖSSZE 666 FORINTÉRT:

Ulrik úr

keleti utazása

avagy A zsidó menyasszony

KAPHATÓ A SZÁZADVÉG KIADÓ
KÖNYVKLUBJÁNÁL, VALAMINT

AZ ÍRÓK BOLTJÁBAN.

A „2000” KIADÁSA. KÉT KÖTET.
TÖBB MINT MÁSFÉL KILÓ.

Kik azok a szlavofilek, és mit akarnak?

HOGY MIT AKARTAK...? ERRŐL OLVASHATNAK A SZÁZADVÉG KIADÓ

A megváltó Oroszország

című kötetében, amely először adja közre magyarul
az orosz eszme múlt századi klasszikusait!

(Idea Russica sorozat)

„A megváltó Oroszország”

megvásárolható minden jobb könyvesboltban,
de főként a

SZÁZADVÉG KÖNYVKLUBBAN
BUDAPEST I., CSALOGÁNY U. 6-10. III. 118.
TELEFON ÉS FAX: 201-1056